

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет соціології

Інститут соціології НАН України

Соціологічна асоціація України

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Війна, насильство та суспільні порядки

Матеріали

XIX Міжнародної науково-практичної конференції

«Проблеми розвитку соціологічної теорії»

Київ, 16-17 грудня 2022 року

Проблеми розвитку соціологічної теорії

Війна, насильство та суспільні порядки

**Faculty of Sociology
Taras Shevchenko National University of Kyiv**

**Institute of Sociology
National Academy of Sciences of Ukraine**

Sociological Association of Ukraine

Issues in the Development of Sociological Theory

War, violence, and social order

Proceedings

of the 19th International Scientific and Practical Conference

“Issues in the Development of Sociological Theory”

Kyiv, December 16–17, 2022

Kyiv 2023

**Факультет соціології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

**Інститут соціології
Національної академії наук України
Соціологічна асоціація України**

Проблеми розвитку соціологічної теорії

Війна, насильство та суспільні порядки

**Матеріали
XIX Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії»
16-17 грудня 2022 року, м. Київ**

Київ 2023

УДК 316.1

П78

**Рекомендовано до друку вченою радою факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол №3 від 20 вересня 2023 року)**

П78 Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (м. Київ) / Наукове видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології. – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

ISBN 978-617-7649-74-7

У збірці представлено наукові доповіді учасників XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», (м. Київ, 16–17 грудня 2022 року).

Для наукових працівників, аспірантів, викладачів і студентів, які навчаються за спеціальністю «Соціологія», а також усіх, хто цікавиться питаннями розвитку сучасної соціологічної науки.

Статті, вміщені в збірці, друкуються в авторській редакції.

ISBN 978-617-7649-74-7

© Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2023
© Інститут соціології Національної академії наук України, 2023
© Соціологічна асоціація України, 2023

ЗМІСТ

Пленане засідання

Sztompka Piotr

The Bright Side of a Tragedy: on the Unintended and Unanticipated
Consequences of the Barbaric Aggression.....10

Секція 1

Війна як інституціоналізоване насильство: чинники змін на мікро- та макро- рівнях

Братусь Ярослав

Репутація та війна: мотив, механізм чи наслідок?..... 14

Vasylets Olha, Melnyk Liubov

Subjective and objective dimensions of modern wars as a special historical
phenomenon 20

Катаєв Станіслав

Ресентимент як мораль війни..... 24

Клюєнко Едуард

Війна у «стані постмодерну» чи «постмодерна війна»: термінологічний
аналіз25

Комих Наталія

Екологічна криза: фактор війни 29

Лапан Тетяна, Химович Оксана

«Соціальний інстинкт» vs «національне самозбереження» як феномен
українського суспільства під час сучасної російсько-української війни ... 32

Лісеєнко Олена

«Культурні ресурси національної солідаризації українського суспільства
під час війни: соціологічні показники» 36

Майструк Наталія

Соціологія війни: локальний та глобальний вимір 38

Рущенко Ігор

Ідеологічна сутність російсько-української війни 41

Симончук Олена

Динаміка класової і статусної самоідентифікації за півроку війни 43

Стадник Альона

Пропаганда 2.0 в процесі ведення інформаційних війн47

Судаков Володимир

Проблема ідентифікації пізнавального змісту поняття «війна» 49

в сучасній соціологічній торії 49

Хижняк Лариса

Організованість військово-промислового комплексу як соціально небезпечна практика52

Щербина Віктор

Інституційна зміна та війна56

Секція 2**Суспільні настрої та практики воєнних часів****Бевзенко Любо**

Майбутнє України – концептуальні бачення в парадигмі складності та відповідні емпіричні потреби..... 62

Бірюкова Марина

Практики евакуації українців в першому півріччі 2022 року 66

Бойко Наталія

Цифрові технології в умовах війни в Україні: нові виклики та можливості 71

Бондаренко Олег

Суспільство шукачів ренти в умовах війни: очікування та реальність.....73

Вілкова Олена

Трансформація гендерних ролей під впливом війни75

Горбачик Андрій

Зміни у сприйнятті та оцінках демократії в Україні в умовах війни78

Злобіна Олена, Близнюк Євгенія

Зміни соціально-психологічного стану населення при переході від нестабільної до екстремальної ситуації..... 81

Коваліско Наталія

Академічна мобільність у часі війни 84

Кріжік Катерина

Тимчасовий захист як чинник формування життєвих перспектив вимушених українських мігрантів87

Мажак Ірина

Копінгові стратегії та самооцінка здоров'я українських вимушених мігранток у Чеській Республіці 90

Мацко-Демиденко Ірина, Беленок Олексій

Війна очима студентів: сприйняття, емоції, поведінкові стратегії 93

Мосійчук Тамара, Ятвецька Ганна

Теоретичні підходи до дослідження соціальної реабілітації в умовах воєнної агресії росії.....95

Паращевін Максим

Релігійна риторика як інструмент російсько-української війни 2014-2022 років102

Позднякова-Кирбят'єва Еліна

Особливості функціонування соціальних інституцій прифронтового міста на прикладі міста Запоріжжя 107

Скокова Людмила

Вибір мови культурного споживання як маркер соціокультурних ідентифікацій українців часу російсько-української війни 2022 року 110

Скороход Катерина

Образ ворога в російсько-українській війні..... 113

Скрипченко Тетяна

Самооцінка населення в умовах війни: динаміка та очікування 116

Соболева Наталя

Поведінкові стратегії адаптації українців в умовах війни 121

Совенко Ольга

Технологія комунікативного спротиву у воєнний час на прикладі комунікативного поля України у 2022 р. 124

Солодько Сергій

Взаємодія медіа-акторів в процесі війни130

Суська Ольга

Інтерпретація динаміки змін суспільних настроїв у соціологічних дослідженнях..... 132

Черних Геннадій

Гумор як соціально-психологічний захист особистості та суспільства під час війни..... 134

Шевченко Світлана

Що сприяє та загрожує гендерній рівності під час та після війни..... 137

Шульга Микола

Очікування, що формуються цілеспрямовано: сутність та особливості прояву 139

Яремчук Сергій

Актуалізація церковно-релігійного питання в Україні під час війни..... 144

Секція 3**Соціальні порядки в умовах війни:
чинники цілісності та стійкості суспільства****Дідик Оксана**

Соціальні порядки в Ірані впродовж Ірано-іракської війни 1980-1988 рр..... 148

Зубченко Олександр

Регіональний вимір колабораціонізму..... 151

Костенко Наталія

Технологічні прив'язаності ідентичності у воєнний час: перетин онтологічних кордонів 156

Малес Людмила

Гендерне насильство під час війни як контекст соціалізації дівчат 158

Мельніков Андрій

Екзистенціальна соціологія війни: концептуальні засади 160

Nechitailo Iryna, Alieva Aigul

Resilience of school education in conditions of significant social upheavals: the perspective of sociological research..... 163

Сірий Євген

Життєвий потенціал та соціально-економічна активність молоді в умовах війни в Україні (теоретичні та практичні аспекти) 165

Тащенко Анна

Непрямо в серденько: воєнний щоденник візуальних досліджень цінностей..... 169

Тертичний Олександр

Діюча модель мережаної демократії як інструмент громадянської мобілізації 173

Шевель Інна

Україна і світ навколо: конфліктний політико-соціальний дискурс у протидії російській агресії 177

Шелухін Володимир

Війна, рента та соціальні зміни у традиційному суспільстві: випадок хозар
180

Широкова Маргарита

Сервісна клієнтоорієнтованість в часи війни184

**Круглий стіл
 Оцінювання в контексті війни та повоєнної відбудови**

Ковальська Єлена

Життєва ситуація вимушених переселенців з України у Німеччині189

Кондратенко Дмитро, Коренькова Катерина

Шляхи і засоби локалізації гуманітарної допомоги в Україні під час
 повномасштабної війни.....190

Москотіна Руслана, Сидоров Микола

Організація та проведення дослідження UNiDOS онлайн під час війни. 195

Савва Михайло, Пильгун Лариса

Оцінювання в умовах війни та повоєнної відбудови 197

Склярова Ірина

Потреби ВПО у воєнний час: досвід громадського сектору України на
 прикладі ініціативи Shelter Ukraine.....199

**XIX Міжнародна науково-практична конференція
«ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ:
Війна, насильство та суспільні порядки»**

**19th International Scientific and Practical Conference
«PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SOCIOLOGICAL THEORY:
War, Violence and Social Order»**

Пленане засідання

Plenary session

Sztompka Piotr¹

Email: piotr.sztompka@uj.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6693-412X>

**The Bright Side of a Tragedy: on the
Unintended and Unanticipated
Consequences of the Barbaric
Aggression**

Issues in the Development of
Sociological Theory: War, violence,
and social order. Proceedings of the
19th International Scientific and
Practical Conference, December 16-
17, 2022 (Taras Shevchenko
National University of Kyiv, Faculty
of Sociology). – Kyiv: «Naukova
stolytsia», 2023. – 205 p.

Dear Ukrainian friends,

Let me convey to you the feelings of solidarity and support for your heroic struggle against the ruthless, barbaric aggressor. Years Ago Samuel Huntington predicted a clash of civilizations, mistakenly opposing the West and Islam. The true war of civilizations is occurring nowadays, between free and democratic world and despotic Russian empire. Ukraine is on the very frontline, at the limes of civilizations defending us all, the people of Europe and America.

But I propose today not to dwell on the horrors of war but rather to focus on the aftermath of war and long range perspective for the Ukrainian society.

There is an important sociological tradition to consider the unintended and unanticipated consequences of social events. My master Robert K.Merton claims that the study of such consequences, which he also labels as latent functions, is of particular heuristic significance. In his own words: “In short it is suggested that the distinctive intellectual contributions of the sociologist are found primarily in the study of unintended consequences of social practices (among which are latent functions).”. Merton himself as well as a number of other scholars select for a particular attention the category of consequences which are directly contrary to the intentions of the actors, to manifest functions of social actions and events. He calls them boomerang effects or suicidal, self-destroying prophecies. Karl Raymond

¹ Professor Piotr Sztompka is an honorary professor at Jagiellonian University in Krakow.

Popper in his book on “Open Society and Its Enemies” was writing about the outcomes of revolutions as contrary to the intentions of revolutionaries. Raymond Boudon and Anthony Giddens use the term “perverse effects”. Jon Elster, the guru of rational-choice school calls it the condition of “counterfinality”.

In fact the idea is very old, to be found already in the Bible, when the disobedience before God and eating an apple from a forbidden tree in Paradise, has dramatic consequences for Adam and Eve and supposedly, at least for the believers, for all humanity as “original sin”. In economy it appears in the idea of the “invisible hand of the market” by Adam Smith, in philosophy in the notion of “cunning of Reason” by Wilhelm Hegel.

In modern sociology this idea has been applied to the area of social conflict. Lewis Coser inspired by the classical writings of Georg Simmel, argues contrary to common sense that conflict both at the microlevel of groups and at the macrolevel of whole societies may have positive functions and ultimately bring about beneficial consequences. He writes: “Far from being only a negative factor which tears apart, social conflict may fulfill a number of determinate functions in groups and other interpersonal relations”. They may reveal themselves most clearly in the long run.

Enough of the theoretical background.

Now, in this spirit, in the darkness of war, amid the violence, human tragedies and destruction, I am trying to find some bright perspectives for the post-war future of the Ukrainian society, unintended and unpredicted by the vicious aggressor, and eventually contrary to his goals. I have found ten.

First, we observe the reawaking and strengthening of the national Ukrainian identity in its spiritual and emotional meaning. “Ukraine is a part of me” writes on the pages of Scandinavian journal “Baltic Worlds” Dmytro Drozdovskij, a Fellow at the Shevchenko Institute of Literature in Kiev. It is well known that such an emotional social identity is articulated most clearly by opposition: “we” versus “them”. Let me quote Coser again: “It seems to be generally accepted by sociologists that the distinction between ourselves, the we-group, or in-group and everybody else, or the other groups, out-groups is established in and through conflict”. There is no more important condition for the unambiguous definition of “we”, than the situation of war, and particularly the barbaric external aggression. And there is no better occasion to draw clear borders against “them”. Contrary to the plans of the aggressor the Ukrainian national spirit and strong emotions of Ukrainian national identity are being reborn.

Second, there is the outbreak of mobilization of responsible citizenship and civil society by self-organization, solidarity, mutual support and help. The aggressive war creates an imperative of defense and produces consolidation of the whole society over and above any existing divisions. The common, universal predicament and goal of preserving the existence of the whole country wipe out any particular group interests and inter-group animosities. The Ukrainian people are passing the test of republican citizenship as defined by David Miller, the Fellow of Nuffield College at Oxford: “being willing to take active steps to defend the rights of the other members of the political community, and more generally to promote its common interests (...) and particularly to be ready to volunteer for public service

when the need arises". Hence, the national identity in its civic meaning is strongly affirmed.

Third, the state and the army acquire the new level of legitimacy due directly to the military successes but also the ability to keep up basic infrastructure, providing at least for the elementary survival needs of the citizens, despite the furious attacks of the enemy. As sociology and political science teach us the most important way to win legitimacy is to be effective in responding to the expectations of the people. The Ukrainian state is successfully passing the ultimate test. In effect, the national identity in its third, political meaning is strengthened.

Fourth, there is the emergence of authentic, charismatic leader, who wins trust and respect both internally, from the Ukrainian people, and externally from the foreign countries. Just this week his image has appeared on the Christmas issue of Time magazine as the "Man of the Year". His charisma is due to the right decisions and policies, but also personal courage, moral strength and unwavering determination in the struggle. Charisma as Max Weber taught us long ago is only partly given by inborn personality traits; it flourishes fully when a gifted person finds oneself in the right spot at the right time, jumps on the chariot of history and is able to create a unique "chemistry" with the followers. The aggression created that opportunity for your President and he has used it in the most inspiring way. Fifth, in the everyday life, one sees the raising level of personal resilience of the people and successful coping strategies of survival in the inhuman conditions and deprivations of war. The self-exemplifying case is this very conference. The fact that the University is providing power generators for the conference to be carried out according to plan in spite of the threat of blackout and air raids is immensely impressive. People learn by experience, and dramatic experience provides the strongest lessons. The Ukrainian people are much hardened against any future threat. The national identity in its fourth, mundane, everyday sense emerges.

Sixth, there is the sharp, unambiguous definition of the border between the enemies and friends of the Ukrainian people, and in case of my country, Poland, and the Ukrainian-Polish relations, the final overcoming and forgetting the tragic moments of confrontations in the past. The powerful sign and catharsis of that was the spontaneous, grass-roots, massive mobilizations of Polish volunteers helping Ukrainian refugees at the Polish border. We the Poles share the proverb with the Ukrainians: "You have to be in need to discover who your real friends are".

Seventh, there is the final affirmation of the pro-Western aspirations and hopes of the Ukrainian society for the assured and dignified place in the democratic Europe. This has been confirmed strongly by the opening of the accession procedures for the European Union and Euro-Atlantic Alliance.

Eighth, there is strong, almost unanimous global recognition and support for the independence and territorial integrity of Ukraine, as witnessed by the resolution of United Nations voted by more than one hundred twenty member-nations. The providing of military supplies, humanitarian aid and huge sums of economic subsidies by the United States and the countries of the European Union is another, material proof of the same intentions. It shows international understanding of the wisdom phrased already a century ago, in 1918 by Georg Simmel in the letter to Graf

Hermann Keyserling: “If Europe manages to recover after the war, if the thought spreads that this war is a common predicament for all parties and that the healing of its wounds must be a common task in which all must assist each other, Europe will regain its strength in the foreseeable future”. One may add a strong resolve of Western countries to put all guilty of atrocities and genocide before the international courts of justice.

Nineth, we witness world-wide condemnation, isolation and sanctions against the aggressor treated as a terrorist state violating brutally all rules of international law and warfare conventions. The boycott and embargo on Russian resources and supplies is significantly weakening its imperial economic potential. Parallel to that, in internal policies of a number of countries, the populist, pro-Moscow parties and organizations are marginalized.

Tenth, there is the profound integration and consolidation of the European Union and NATO Alliance in the affirmation of the fundamental imperatives and values of freedom, self-determination of nations, democracy and peace. This overall, higher purpose is pushing aside internal differences and cleavages. The anchors of the Western world are stronger than ever.

This is my list of bright lights in the night of war. The price you are paying for all this is immense and the suffering and human toll – unforgivable and unforgettable. But the war will end one day. And independent of the final military effect, the society has already won the battle. Let me quote Drozdovskij again: “What is most important for me is the idea of a deep transformation that we now have in our society that has been united to defend the country”. As the British sociologist Paul Connerton argues persuasively social memory is most strongly rooted via commitments and actions. The experience of war, participation in the heroic struggle, overcoming mortal threats, sacrifices and martyrology – are the memories which will be carried over in time through the generations. They will be articulated and sharpened by what I call “the meaning industry”: stories, myths, literature, drama, film, poetry, media. In effect, so much unintended and unrecognized by the vicious aggressor, the Ukrainian society will become reborn, renewed, much stronger than earlier, free, independent and democratic. The Polish people wish you just that.

Секція 1. Війна як інституціоналізоване насильство: чинники змін на мікро- та макро- рівнях

Братусь Ярослава¹

Email: bratus.yara@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9199-2858>

Репутація та війна: мотив, механізм чи наслідок?

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Війна прямо чи опосередковано впливає на більшість процесів у національному чи глобальному масштабах: від руйнування інфраструктури до трансформації цінностей окремих індивідів чи суспільства загалом. Жодна із сфер, до якої залучені люди, не може уникнути змін. Тому наявність тези про «мистецтво/спорт/наука поза політикою» не відповідає дійсності. Менш однозначним залишається виокремлення механізмів та наслідків впливу на ті чи інші сфери діяльності. Одним із таких є репутація. Її можна розглядати з позиції мотиву до певних дій, які пов'язані з війною; механізму впливу на акторів; наслідку. Пропонуємо розглянути більш конкретно кожен із трьох позицій в контексті повномасштабної російсько-української війни, що триває зараз на території України, а також інших воєн в межах історичного дискурсу.

Репутація як мотив.

Поняття репутації є відносно новим, але саме явище, хоч і з іншими назвами, було навіть за часів Давньої Греції та раніше. Зокрема Фулідід називав «честь» (сюди ж можна віднести не лише становище, але й репутацію) тою характеристикою, яка також впливала на стимул Афін утримувати свою імперію, що в подальшому призвело до ескалації, яка стала початком Пелопоннеської війни. Занепокоєння силою своєї могутності та впливовості, що спонукало також до конфліктів, фігурує у працях Макіавеллі та Гобса, але носить здебільшого теоретичний характер. Емпіричне ж опрацювання даної теми пов'язане із дослідженням репутації в контексті холодної війни [Снайдер та Дізінг, 1977: с. 361; Джервіс 1979: с. 289 – 324 ; Мірсхаймер 1983: с. 69-93]. До прикладів воєн, де одним із мотивів було занепокоєння зовнішньополітичними елітами стосовно репутації, можна віднести Пунічні війни, Французько-російську війну 1812 року, Американо-мексиканську війну (1846-1848 років), Першу світову війну, Другу світову війну, війну у В'єтнамі та вторгнення коаліційних сил до Іраку. Фактично весь період також Холодної

¹ Аспірантка факультету соціології Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

війни можна розглядати через призму боротьби за репутацію. Реймон Арону книзі «Війна і мир між націями» пояснює світову систему як біполярну, де на світовій арені розгортається боротьба за ресурси, престиж, вплив, а також і формування репутації, між двома блоками, де у центрі кожного з них знаходиться монополіст термоядерної зброї. Система у свою чергу поділяється на декілька підсистем: перша пов'язана з Ізраїлем; друга – це Європа, яка могла стати плацдармом для ведення бойових дій між державами-гегемонами; третя – це конфлікт між Америками, а саме Кубинська революція; четверта – відносини між Китаєм та Японією. Важливою підсистемою згодом стала Югославія та країни Африки, які після здобуття незалежності стали об'єктом зацікавлення, у якості ресурсної бази [Арон, 2003: с. 250-410].

Історичний контекст розгляду репутації як мотиву до ескалації конфлікту потребує більш детального доопрацювання, але в першу чергу варто визначити основні концептуальні складові, які й визначають силу впливу чи причетність даного явища до тої чи іншої події. Складність концептуалізації поняття репутації призводить до неоднозначності щодо огляду кожного окремого дослідження, адже вони охоплюють більш широку проблематику, яка включає в себе і стратегічний, і культурний, і психологічний контекст. Дослідження репутації ускладнене також семантичною плутаниною. Вона є результатом різного розуміння цього поняття протягом історії та в межах певних культурних контекстів, що ускладнює використання історичних цитат у якості аргументів.

Репутація – це загальне поняття, яке стосується всіх переконань щодо рис чи дій індивіда, організації, країни, заснованих на минулій поведінці. З цієї причини, використовуючи поняття, варто вказати декілька уточнюючих речей: репутація, за яку рису чи поведінку, в очах кого (назва спостерігачів або референтної групи); для кого (назва цілі репутаційний висновок); у порівнянні з ким. У співвідношенні «репутація – війна» варто звернути увагу також на те чи ми розглядаємо його у межах національного масштабу (держава загалом) чи окремих акторів (лідерів держав, політичних партій тощо). Наприклад, Девін Когі, свої дослідження акцентував на розгляді поведінки США під час конфлікту залежно від приналежності президента. На його думку, якщо президент походить родом із Півдня США, то його поведінка є більш рішучою, ніж тоді, коли він походить з іншого регіону. Це зумовлено тим, що на Півдні існує певна «культура честі», тобто зміщення акценту більше до репутації. Окрім культурного походження лідера країни, також розглядаються: стратегічне середовище, з яким має справу країна, включно з колоніальною державою, ворожими сусідами, статусом «великої» держави, балансом можливостей [Сешчер, 2013]; міжнародна дипломатична культура, значення прихованих суперечок; наявність потенційних сепаратистських груп [Вальтер, 2006: с. 107-220]; стимули, що виникають від внутрішньої аудиторії [Ферон, 1994: с. 585].

Держави часто виконують «соціальні ролі», такі як домінування в групі, моральний авторитет, лідер коаліції або захисник групи людей. Кожна з цих

ролей передбачає певний набір атрибутів репутації, які потрібні для її контролю та підтримання. Тому для однієї держави для репутації рішучості потрібно розпочинати нові конфлікти й демонструвати свою силу таким чином чи, навпаки, відстоювати свої території чи вагомість у системі міжнародних відносин.

Репутація як мотив – це малодосліджене явище, адже більшість воєн можливо включити до розгляду лише у ретроспективі, тому що концептуалізація відбулася вже за часів холодної війни. Відсутність сформованого набору атрибутів для емпіричного ревію призводить до відмінності трактувань репутації у кожного окремого автора. Окрім цього, ми розглядаємо репутацію не у якості основного мотиву, а як один із, тому вагомим є її обстеження не відмежовано від інших, а в коаліції.

Репутація як механізм.

У попередньому випадку ми розглядали репутацію окремого актора соціальної, економічної чи політичної взаємодії як мотив для того, щоб здійснювати ескалацію конфлікту чи певні дії, які прямо чи опосередковано стосуються війни в усіх її проявах. На відміну від нього, у другому репутація виступає, як механізм впливу на війну.

Певну репутацію актори можуть використовувати для того, щоб запобігати ескалації, отримати підтримку чи впливати на рішення інших. Стратегічна роль залежить від інституціоналізованих умов та їхнього вираження. У слабо інституціоналізованих умовах підвищення репутації впливає на становище у суспільстві: бажані соціальні ролі та високе становище, швидше за все, дістануться акторам із вищою репутацією. Однак у високо інституціоналізованих умовах соціальні ролі можуть бути значною мірою незалежними від репутації акторів. Наприклад, статус члена Ради Безпеки ООН дуже інституціоналізований і не реагує на короткострокові зміни репутації.

Репутацію як механізм добре ілюструє теорія стримування. Основне положення полягає в тому, що суб'єкт дії може стримувати інших, будуючи та зберігаючи репутацію рішучого актора [Поуел, 1990: с. 6-33]. Репутація також може зробити примарні загрози більш достовірними. Інші типи репутації можуть допомогти державі отримати більш сприятливий розвиток подій за рахунок очікувань. Наприклад, наявність боєздатної армії та підтримки інших могутніх держав надає репутацію більш сильного супротивника та може впливати на бажання іншої сторони розпочинати певний конфлікт [Міллер, 2012: с. 96-112]. Подібним чином репутація може зміщувати виграв у напрямку, що робить поступку менш привабливою для себе та більш привабливою для опонента. Приклади включають репутацію стриманості [Ікенбері, 2000: с. 98], спокутування провини в разі невдачі (сюди також можна віднести репарації); поблажливе ставлення до тих, хто з готовністю здається тощо.

Якщо розглядати репутацію як механізм на прикладі меншого масштабу, тобто не держави загалом, а окремих її акторів, то можна навести два ілюстративних приклади того, як «погана» чи «хороша» усталена думка

про суб'єкт впливає на перебіг подій. У першому прикладі ми розглядаємо репутацію лідера держави як механізм впливу на консолідацію суспільства чи впровадження непопулярних рішень. Цікавим також є те, що на початку своєї каденції більшість очільників держав менш схильні до ризикованих вчинків, тому що їхня репутація лише формується. За допомогою щомісячних чи щоквартальних моніторингів репутації лідера на внутрішньо чи зовнішньополітичному рівні, відбувається контроль та побудова подальшої стратегії для того, щоб у майбутньому був більший кредит довіри та можливість діяти більш вільно, аніж на початку. Усі переконання щодо окремого актора соціальної взаємодії часто базуються на попередніх діях. У контексті «репутація – механізм» більшість досліджень здійснюються на прогнозуванні майбутнього через минулі дії. Тобто лідер А вчинить певну дію, тому що попередньо зарекомендував себе наступним чином й уже здійснював це раніше, але в іншому контексті.

Якщо звернутися до менш інституціоналізованого формату, то суб'єкти, які набувають певної репутації серед визначених референтних груп, можуть використовувати її для отримання певного нематеріального чи матеріального блага. За час російсько-української війни в Україні збільшився рівень довіри до волонтерства та фондів, які надають допомогу військовим чи цивільним, але основна їхня діяльність заснована на внесках. Для отримання більшої кількості внесків певна організація чи конкретна особа повинні мати відповідну репутацію. Окремо варто зазначити, що у час війни, коли відбувається постійна перебудова за допомогою різних соціальних процесів і навіть зміна цінностей суспільства, репутація може бути вирішальною під час прийняття рішення, адже здебільшого вони ґрунтуються на емоційних, аніж раціональних показниках. Це є наслідком також заангажованості інформаційного простору через гібридне ведення війни та швидкості змін подій. Наприклад, індивіду для вибору волонтерської організації чи фонду, якій він чи вона зроблять пожертву, немає так багато часу для ознайомлення з усією інформацією, тому вони обиратимуть з найбільш впізнаваних. «Гарна» репутація волонтерської організації є механізмом отримання більшої кількості пожертв; репутація «сильного лідера» стає механізмом отримання довіри серед населення та лідерів інших країн; репутація «надійного союзника» держави впливає на бажання інших держав вступати з ним у коаліцію чи надавати підтримку [Дефо, 2012: с. 86 – 94].

Репутація як наслідок.

Наслідком воєнних дій на території однієї країни може бути зміна репутації інших країн, лідерів держав, міжнародних чи громадських організацій, закладів вищої освіти, компаній тощо. У Березні 2022 року Еліс Кроулін проводила дослідження щодо зміни репутації росії серед інших країн в результаті повномасштабного вторгнення військ на територію України. За результатами даного дослідження вторгнення росії в Україну завдало шкоди її світовій репутації, хоча вона все ще має певний рівень підтримки серед населення у Китаї, Індії та США. Глобальна репутація росії зменшилася на 19% в порівнянні з минулим роком, оскільки широка громадськість у більшості

країн світу вважає її єдиною відповідальною за конфлікт в Україні, за повідомленням Brand Finance. У дослідженні взяли участь 5000 респондентів із 10 країн. Виявилося, що більшість респондентів у Японії (81%), Великій Британії (74%), Німеччині (67%), Франції (64%), Бразилії (63%) і Сполучених Штатах (60%) звинуватили росію в конфлікті, а у ПАР (48%) і Туреччині (42%) більше респондентів звинувачують росію, ніж будь-яку іншу сторону. Однак в Індії 32% респондентів звинувачують росію, а 46% звинувачують або США, або НАТО. У Китаї 52% респондентів звинувачують США, і лише невелика частина респондентів (11%) звинувачує росію. Загалом, вторгнення росії на територію України (війна) призвело до падіння її рівня репутації в глобальному масштабі [Кронін, 2022].

Підвищення рівня репутації Збройних сил України також є наслідком воєнних дій. За результатами дослідження КМІС у грудні 2021 року ЗСУ довіряли 72% українців, а у 2022 році цей показник зріс на 25%, тобто станом на липень 2022 року він становить 97%. Така ж тенденція спостерігається також по відношенню до Президента України, волонтерських та громадських організацій, ДСНС України тощо [КМІС, 2022]. В даному випадку підвищення рівня репутації певних інституцій є наслідком їхньої прямої чи опосередкованої участі в бойових діях у межах російсько-української війни. Враховуючи те, що наразі війна триває, то ці дослідження потребують більшого доопрацювання.

Навіть репутація певних компаній та брендів змінилася через підтримку певної зі сторін у російсько-українській війні. У зв'язку з тим, що такі дослідження проводяться на комерційній основі та результати їх не знаходяться у відкритому доступі, ми можемо наразі лише висунути гіпотезу про те, що ті компанії та бренди, які не перестали співпрацювати із росією, для певних референтних груп мають гіршу репутацію, порівняно із попереднім роком. Якщо говорити про репутацію закладів вищої освіти, то попередньо було виключено із міжнародних рейтингів ті, які діють на території росії. Це ж саме стосується і окремих науковців. З березня 2022 року наукова спільнота України зверталася до своїх колег у інших країнах світу з проханням виключення російських науковців із видань та конференцій, адже ні спорт, ні мистецтво, ні наука не існують поза політикою й часто вони виступають одним із каналів поширення пропаганди.

Дослідження стратегічної ролі репутації в контексті війни мають здебільшого гіпотетичний та опосередкований характер, тому варто зважати не лише на історичний, але й культурний бекграунд для того, щоб робити певні висновки. Але її вплив та роль у війні не можна спростовувати [Лебон, 2010: с. 131-171].

ЛІТЕРАТУРА

1. Snyder GH. Conflict Among Nations: Bargaining, Decision Making, and System Structure in International Crises / GH. Snyder, P. Diesing. – Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 1977.
2. Jervis R. Deterrence theory revisited / R. Jervis // World Polit. – 1979 – №31 (2). – P. 289 – 324.

3. Mearsheimer JJ. *Conventional Deterrence* / JJ. Mearsheimer. – Ithaca, NY: Cornell Univ. Press, 1983.
4. Aron R. *Peace and War: A Theory of International Relations* / R. Aron. – New York: City Journal, 2003.
5. Sechser TS. *Reputations and coercion* / TS. Sechser. – Unpublished manuscript, 2013
6. Walter B. *Reputation and Civil War: Why Separatist Conflicts Are So Violent* / B. Walter. – New York: Cambridge Univ. Press, 2009.
7. Fearon J. *Domestic political audiences and the escalation of international disputes* / J. Fearon // *Am. Political Science Review*. – 1994 – №88(3). – P. 577–592.
8. Powell R. *Nuclear Deterrence Theory: The Search for Credibility* / R. Powell. – New York: Cambridge University Press, 1990.
9. Miller G. *The Shadow of the Past: Reputation and Military Alliances Before the First World War* / G. Miller. – Ithaca, NY: Cornell University Press, 2012.
10. Ikenberry G. *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars* / G. Ikenberry. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000.
11. Dafoe A. *Resolve, Reputation, and War: Cultures of Honor and Leaders' Time-in-Office* / A. Dafoe. – Berkley, CA: University of California, 2012.
12. Cronin E. *The reputational impact of war* / E. Cronin. – 2022, from: <https://www.managementtoday.co.uk/reputational-impact-war/reputation-matters/article/1749953>
13. Київський міжнародний інститут соціології. *Дослідження рівня довіри* / Київський міжнародний інститут соціології. – 2022 from: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=news>
14. Lebow R. *Why Nations Fight* / R. Lebow. – New York: Cambridge University Press, 2010.

Vasylets Olha¹, Melnyk Liubov²

Email: ovasilec@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0753-3665>

Subjective and objective dimensions of modern wars as a special historical phenomenon

Issues in the Development of Sociological Theory: War, violence, and social order. Proceedings of the 19th International Scientific and Practical Conference, December 16-17, 2022 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology). – Kyiv: «Naukova stolytsia», 2023. – 205 p.

Each of the epochs, Clausewitz [Carl von Clausewitz, 2007] wrote, has its own wars, its own limitations and its own difficulties. It is difficult for us to perceive the tragic events of today in academic discourse because of our immediate immersion in the horrors of war. Determining who is more afraid – a soldier on the front line or a mother who is waiting for him, an official who is responsible for the indescribable weight of each new decision in conditions of limited information or a pensioner who has been informed of the high probability of household restrictions and lack of medicine – is a difficult matter, its fruitfulness upon request, and it is not the topic of our theses. It was worth enumerating to show how everyday anxieties, for all their significance, make difficult analysis and synthesis, reflection and theoretically grounded practical action in war as a particular form of violence and coercion. In order not only to win, but also to be able to use this victory for the community, the country, and oneself, it is necessary to focus not only on recovery, but also on development.

Such intentions do not appear by themselves, they appear at the intersection of objective reasons, conditions of the socio-economic, technological and geopolitical environment and subjective perception and interpretation of events by specific people, including high-ranking officials and opinion leaders. Every war is expensive in every sense of the word, says Chris Blattman, so most of our lives are spent in peace [Blattman, 2022]. The thesis, in our opinion, is quite controversial, but it is the optimistic realism of the author, who addresses both social-psychological, subjective factors, and objective-historical factors. To the inner world of a person – offering to turn rivalry into competition, to get rid of primary hostile attitudes until they cloud your mind, to mend and complete, instead of transforming. It is also significant that the appeal to objective determinants of social behavior is outlined by him as the responsibility of structures and institutions implementing certain ideological guidelines and strategies.

Political leaders emphasize [Olaf Scholz, 2022] the need to adhere to agreements and order in international interactions, especially in the modern conditions of the emergence of a multipolar world. After all, everyone is worried about how to avoid a new cold war. Although its hybrid manifestations and hot phase take place all over the globe. So what happens to people and institutions?

¹ Lecturer of National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”.

² PhD Student of National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”.

Why is crisis regulation not effective enough, and the glorification of war misleads a large part of the population? Perhaps we pay little attention to how the inner world of a person has changed, focusing too much on explaining the technological and economic variety, on how our collective cultural traumas unite and divide us, from which individual stories emerge? Although from our point of view, it is the influence of technologies and the aggravation of social contradictions due to the reduction of resource opportunities, economic rivalry in its specific ideological form, which is the objective factor for changes in the subjective qualities of a modern person.

The war of the new format has a number of essential features – partial mobilization, dispersion of forces, inability of communities to unite to protect their interests. In the context of the peculiarities of modern education, these communities are vulnerable to clickbait, tend to perceive real events as a game (moot). The possibility of a responsible leader emerging from their environment, capable of rationalizing emotional flows and enriching reasoning with the advantages of emotional intelligence, is extremely small. The media space itself is divided between national (transnational) capital and bureaucracy, in the service of the latter. Therefore, protests are bought by profiteers who cooperate (and partly coincide) with the owners of digital platforms. Modern technologies turn this space into a total one, where the question of whether those who see reality differently (have different realities as an interpretation of this reality) must be ideological enemies does not involve a constructive dialogue and answer. Emphasis is placed on fast-changing and impressive processes – these are precisely what military actions provide. If Ernst Jünger [Jünger, 2022] wrote about the renewal of the cultural environment with the truth of war through the existential experience of an individual, then we currently have a different character of military conflicts and the people involved in them. It is no coincidence that in one of his latest books, N. Taleb [Taleb, 2018] emphasizes the interdependence of social justice, heroism and individual risk. He also writes that the lack of such a combination is the main problem of our time, speeches are made by those who do not risk their own skin and have the ability to explain without understanding the meaning of events and their consequences.

The variety of modern practices of different people and the largely virtual nature of their experience, as well as the causal nature of the explanations practiced by them in relation to the objective world, have a very specific nature of influence on the cultural environment. It increasingly assumes violent actions, and the evil of war becomes truly banal, paraphrasing H. Arendt. The understanding of cohesion acquired by experiencing a collective trauma, which J. Alexander [Jeffrey, 2012] paid attention to, is no longer relevant. The path from individual impressions (TikTok, exchange of interpretations of news in the “information bubble” of the network community, etc.) to action becomes indescribably short. Synchronicity (synchronicity) as correlation on the way from the individual to his transcendent essence and return to practice already as a developed, balanced in its potentials and competences of the individual (as understood by K.G. Jung, based on the concepts of Leibniz and Schopenhauer) [Jung, 2021] already does not find a place in the quasi-cognitive activity of modern actors. Synchronicity had value in the experience

of the individual for causal (causal through content) explanation, and thus enabled the process of negotiation through the exchange of meanings. This reduced the tension of conflict and wars ended in peace, a compromise, despite the fact that it did not completely satisfy any of the parties. And it was an objective process.

Taking into account the subjectivization of multiple realities, reinforced by the modern media space, and also based on Hume's interpretation of human perception, in which the sequence of sensations is taken into account already in the form adjusted by the mind according to the principle of economy [Hume, 2017], mutual understanding becomes impossible. After all, causality itself is now not so much a rational phenomenon as a matter of faith, and hence, ambition. Therefore, different population groups will have a different vision of those responsible for launching hostilities. Added to this is the fragmented nature of modern wars, both in the territorial sense (proxy wars as a continuation of extraterritorial diplomacy) and in the purely sociological sense: in one and the same country, some groups of people will perceive the loss of competitors as their own opportunities, and others as a tragedy. Beneficiaries and instigators may be in different cohorts, but both are objectively interested in the procedural nature of conflict. But that which has no end and, at the same time, transcendent dimension, is easily converted by populism into the power of financial capital. He is "fiendis" [Rainert, 2014] when he does not support the real economy, and he does not need living people. The latter are significant only as pawns in the stock market game of companies, they should not have real needs and lust for life. This is the new format of biopower – the exchange of life for money with minimal intermediary intervention.

For the inner world of man, the objectivity of struggle is embodied in the fact that it is a way of life from the very beginning, and it can be ennobled by chivalry. And courage is perceived as the use of one's own personality "to the point of iron imperturbability, the attack of ideas on matter, regardless of what may come out of it", then for the components of modern world war – ubiquitous hybrid conflicts, personality is significant only in the sense of the cost of "spinning" its sufferings and aspirations in the media space. Heroes appear and disappear in it, and it is not an aristocratic language of power, when "a person was worth nothing, and his business was everything" [Junger, 2022]. This is the conventionality of affairs and relationships, the peculiarity of the power of simulacra instead of symbols. The real thing is only an endless showroom of weapons – the apotheosis of the total alienation of man from himself, from others, from the essential forces of historical creativity. In any case, the way it was seen, in general, by philosophers of antiquity, modern times, romanticism and modernists. We are not simply relying on the irresponsibility of the rhizomes, patchiness and voluntarism of postmodern discriminations. We go to a play without a hero and the society of the play [Guy Debord, 1999] at the same time. This is not a cause for pity, but an instruction for a dialectical understanding of reality. From the point of view of working with war as destruction, it is necessary to have a memory of normal life, in this – a chance for its return. The problem under modern conditions of continuous relativization is the definition and maintenance of normality itself. Here, institutional and personal responsibility, the unity of objective and subjective requirements find their "golden

ratio”. Adaptation cannot exist without transformations, profitability turns into its own distortion, the losses of many form the fundamental impossibility of further benefits for the chosen ones, because without the people there is no elite, (although a significant number of robots will do with a few managers). When focusing on the existence of people, you need to see the normality of peace, tranquility, which makes movement possible. The war should be considered as the result of the incompetence of politicians and to direct the latter to constructive decisions from the position of the majority. For this, it is necessary to overcome the asymmetric dictatorship of minorities under the guise of hypercompensation – a manifestation of historical resentment that has never led to the sustainable development of an individual or a community.

Instead, it is necessary to put the skill of managed and fruitful negotiations in new historical conditions, but taking into account previously acquired experience. Justice must be restored, and the culprits must be punished. This is the objective basis for the development of the historical subject.

REFERENCES

1. Carl von Clausewitz On War Mydhard, 2007.
2. Olaf Scholz <https://www.foreignaffairs.com/germany/olaf-scholz-global-zeitenwende-how-avoid-new-cold-war>
3. Blattman Christopher Why we fight. The roots of war and the path to peace. 2022 <https://chrisblattman.com/why-we-fight/>
4. Yunher Ernst Viina yak vnutrishnie perezhyvannia. K. Stylet i stylos. 2022. 136 s. [In Ukrainian].
5. Taleb Nassim Nicholas Skin in the Game: Hidden Asymmetries in Daily Life Random House, 2018. 304 p.
6. Jeffrey C. Alexander; Alexander JC Trauma. A Social Theory. Cambridge: Polity Press, 2012.
7. Yunh Karl – Synkhronystychnost: akauzalnyi, sviazuiushchyi pryntsyp 2021. [In russian].
8. Devid Hium. Traktat pro liudsku pryrodu, 2017 [In Ukrainian].
9. Erik S. Rainert. Yak bahati krainy zabahatily... i chomu bidni krainy lyshaiutsia bidnymy. – K.: Tempora, 2014. – 444 s. [In Ukrainian].

Катаєв Станіслав¹

Email: kataev@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3140-6540>

Ресентимент як мораль війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Ядром соціальної моралі під час війни є такий вид духовної патології як ресентимент. Особливо це проявляється в Росії. Тому нижче мова йде саме про Росію.

Ресентимент — це почуття ворожості до того, кого суб'єкт вважає ворогом, причиною своїх невдач. Це безсила заздрість, почуття слабкості чи неповноцінності. Це призводить до формування системи цінностей, яка заперечує систему цінностей «ворога». Суб'єкт створює образ «ворога», щоб позбутися почуття провини за власні невдачі.

Поняття ресентименту вперше було запроваджено Фрідріхом Ніцше у його роботі «До генеалогії моралі». На думку цього філософа, ресентимент є визначальною характеристикою моралі рабів, що протистоїть моралі панів. Ресентимент є складнішим поняттям, ніж заздрість чи ворожість. Феномен ресентимента полягає у сублімації почуття неповноцінності у особливу систему моралі.

Ресентимент, на думку Макса Шелера, живиться передусім, імпульсами помсти, ненависті, злості, заздрості, ворожості, підступності. [Шелер, 1999: с. 13]. Розглянемо докладніше концепцію ресентименту за М. Шелером.

Сама по собі спрага помсти є лише матеріал для ресентимента. Помста входить у процес ресентимента лише в тому випадку, якщо суб'єкт, на який вона направлена, залишається не помщеним. У цьому випадку до помсти додається почуття незадоволеності від неможливості з тих чи інших причин вчинити акт помсти, що супроводжується свідомістю власного безсилля. М. Шелер зауважує, що тільки там існують умови для виникнення ресентименту, де особлива сила цих афектів йде пліч-о-пліч з почуттям безсилля від неможливості втілити їх у вчинки, — через фізичну чи духовну слабкість, через страх і трепет перед тим, на кого спрямовані афекти. Поруч із свідомістю власного безсилля, однією з основних умов формування ресентимента є установка на ціннісне порівняння себе з іншими людьми. Такого роду ціннісне порівняння, як правило, виявляється не на користь порівнюючого, внаслідок чого воно виявляється просоченим заздрістю, ненавистю, ревнощами тощо. У поєднанні зі свідомістю безсилля це

¹ Доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

порівняння породжує специфічні «ціннісні ілюзії ресентимента», які полягають у пониженні цінних якостей об'єкта порівняння чи фальсифікації самих цінностей. Виникає ціннісна девальвація іншої людини. Почуття помсти формується на основі гордині, яка не відповідає зовнішньому статусу. Здійснюється надкомпенсація за недостатнє соціальне визнання. Важливим є розрив між претензією на гідність і фактичним низьким статусом. Особливо широке поле для розрядки ресентиментних емоцій, звичайно, надає політика. Політик зганяє свої емоції через публічну лайку. Ресентиментне роздратування збільшується від пропозицій вирішити ситуацію. Під впливом ресентименту формується деструктивна позиція. Тобто при ресентименті примирення неможливе. Сам факт існування супротивника викликає бажання знищити його.

Ресентимент – це самоотруєння душі. Преса поширює ресентимент. Ненависть іррадіює на всі сторони стосунків. Усе, що репрезентує ненависного суб'єкта: одяг, мова, і що завгодно, якщо вона співвідноситься з цим суб'єктом викликає також ненависть.

Ресентиментний тип шукає у всьому причини для агресії. Помста і ненависть призводить до того, що знецінюються буття та світ. І ненависть викликається не властивостями об'єкта, а самим запереченням і знеціненням буття і сутністю об'єкта відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шелер М. Ресентимент в структурі морали. СПб., DirectMEDIA, 1999. – 231 с.

Клюєнко Едуард¹

Email: e.o.kliuienko@cuspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9412-2281>

Війна у «стані постмодерну» чи «постмодерна війна»: термінологічний аналіз

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Соціологія постмодерну як концептуальна мова сьогодення.

Низка характеристик російсько-української війни все частіше наштовхує на думку стосовно її належності до війни, якщо й не «нового» типу, то вже точно не «старої» війни. Роль соцмереж, застосування космічної розвідки, дронів, пропагандистська «чорна іронія» та абсурдизм, «театралізація насилля», конкуренція пропагандистських дискурсів та епістемологічних спільнот, боротьба з символами (cancel culture) та інше. Мірою заглиблення у розуміння

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії, політології та психології, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка.

«нових» війн з'являється потреба в адекватному концептуальному апараті для аналізу постійно зростаючого обсягу емпіричних матеріалів: баз мультимедійних даних, документів, масивів досліджень, матеріалів якісних досліджень та й статистики війни теж. Власне з першою війною «нового типу», як вважають автори слідуючи за впливовою теорією Фр. Джеймісона, світ зіштовхнувся у В'єтнамі [Bibby, 2000]. Ця війна стала умовним водорозділом між т.зв. «старими» і «новими» війнами. В другій пол. ХХ ст. війни, як й інші соціальні феномени, так і суспільство загалом, почали набувати змін, які все менше «схоплювалися» наявними теоретичними конструктами, передусім «гранд-теоріями» – теорією соціального конфлікту і особливо функціоналізмом. Реакція на це, як ми знаємо, почалася з 1970-х рр., коли формуються підходи, що намагалися знайти відповідну концептуальну мову для опису ситуації, яку Д. Белл у 1973 р. назвав «приходом постіндустріалізму». Хоча відносно раніше, у 1950-х Ч. Мілс чи не найпершим в соціології (якщо не враховувати А. Тойнбі) написав про початок «четвертої епохи» – постмодерну. В соціологічній теорії термін «постіндустріалізм» отримав достатньо загальноприйняте розуміння, натомість термін «постмодернізм», навпаки, є ілюстрацією «термінологічної розхристаності». Але вже на початку а тим більше наприкінці 1990-х з'явилися дискурси, що по різному дискваліфікували постмодернізм – від м'яких форм («пережив» себе, вийшов з інтелектуального мейнстріму, більше не відповідає ситуації) до категоричної констатації «смерті постмодерну». Почався пошук інших підходів, які об'єднуються збиральним поняттям «пост-постмодернізм», під яким Дж. Рітцер розуміє нові концептуальні мови опису соціальної реальності, що прагнуть замінити постмодернізм [Рітцер, 2002: с. 108-109]. В сучасній соціальній теорії достатньо сформованими є такі концепції «пост-постмодернізму» як посткапіталізм, власне пост-постмодернізм, діджимодернізм, автомодернізм, капіталістичний реалізм. Але, ці підходи є досить обмеженими, і «спрацьовують» лише у сукупності, адже кожен з них зосереджує увагу на якійсь «визначальній» характеристиці нової реальності, і тому, в значною мірою підходи не витримують критики, або ж виявляються досить слабкими альтернативами постмодернізму [Павлов, 2019: с. 419-510]. Відтак, постмодернізм після начебто своєї «академічної смерті», проголошеної різними авторами, залишається одним із достатньо актуальних інструментів, який продовжує досить адекватно «схоплювати епоху». Як зауважив Дж. Рітцер, постмодернізм не втратить своєї важливості в соціології і можливо дасть «друге життя соціологічній теорії» [Рітцер, 2002: с. 108-109]. Яскравий приклад «драматичної подорожі» терміну «постмодерн» можна побачити прослідкувавши його долю в інтелектуальних пошуках Е. Гіденса і З. Баумана. Протягом тривалого часу, принаймні з 1988 р. і до початку 2010-х Е. Гіденс відмовляв терміну «постмодерн» у праві характеризувати стан суспільства, що є наступником модерну, не вважав його продуктивним. Значні зміни, що відбуваються, це не наступ нової епохи «постмодерну», а свідчення бурхливого розвитку модерну, «радикалізації модерну». І ось, у 2014 р. Е. Гіденс (у співавт. з Ф. Саттоном) включає термін

«постмодерніті» до основних понять соціології і визначає його як історичний період, який слідує за модерніті з початку 1970-х рр. [Giddens, Sutton, 2014: р. 33]. Тобто, термін легітимізується в якості основного поняття соціології, і визнається, що постмодерн був і раніше й триває тепер. При цьому Гіденс зазначає, що значний вплив на теорії постмодерну здійснив З. Бауман, який з кінця 1980-х розробляв концепт «постмодерніті». І якщо Гіденс визнав продуктивність терміну «постмодерн» через багато років, то як раз Бауман, навпаки, відкинув термін «постмодерн» через багато років і на його місце у 2000 р. поставив поняття «текуча сучасність». Отже, застосування концептуальної мови соціології постмодернізму залишається актуальним варіантом опису нових війн. Таким чином, війна залишається модерною, не змінює свої фундаментальні риси, але розглядається як така, що «опинилася в стані постмодерну», звичайно, дещо видозмінилася під його впливом, але не принципово, як і інші соціальні явища, наприклад, спорт, релігія чи освіта.

Постмодерна війна» як термін для характеристики війн нового типу. Представники французького пост-структуралізму, яких вважають постмодерністами, з чим вони самі не погоджувалися, не застосовують термін «постмодерна війна». Звертає увагу те, що термін «постмодерна війна» став трансдисциплінарним й більше «прижився» в різноманітних концептуальних середовищах, ніж серед власне представників постмодерністського напрямку. Це, також, свідчення широкої легітимізації ознаки «постмодерність» для опису явищ не лише в межах суто постмодернізму. Гугл Академія видає понад 1 млн. 400 тис. публікацій, в яких зустрічається термін «postmodern war», а запит терміну українською чи російською не дав адекватних результатів. Ймовірно, ця прогалина має очевидні причини. З одного боку, у нас не сформувалася концептуальна постмодерністська традиція, а з іншого – відсутність достатнього рівня актуальності проблем «постмодерної війни» аж до 2014 р., до початку військового конфлікту на Донбасі, який часто називають «гібридною війною» [Поклад, 2018]. В західній же академії термін «постмодерна війна» поступово набуває характер самостійної концепції, що саме по собі є показником кризи уявлень про війну. Отже, «постмодерна війна» є і самостійним поняттям (концепцією) і водночас об'єднуючою назвою для групи відповідних концепцій, що представляють різні варіанти розуміння нових війн. В основному автори відштовхуються від якоїсь, на їхній погляд визначальної характеристики постмодерної війни, відображаючи це і в авторському терміні. Якщо спробувати класифікувати концепції постмодерної війни в першому наближенні, зустрічаємося з проблемою набору критеріїв для цього. Перша група авторів звертає увагу на військово-технологічні зміни: «високотехнологічна війна», «техновійна», «комп'ютерна війна», «війна шостого покоління» [Gray, 1997]. Друга група авторів відштовхується від змін у військово-інформаційній сфері: «інформаційна війна», «віртуальна війна», «гіперреальна війна», «уявна війна», «неокортична війна», «кібервійна», «мережева війна» [Der Derian, 2009]. Третя група авторів говорить про функціональні зміни: «терористична війна», «міська партизанська війна», «військова операція»,

«антитерористична операція», «миротворча операція», «конфлікти з бездержавними етносами», «перманентні прикордонні війни», «колективні» війни (ведуть наднаціональні інституції) [Geraghty, 2013: p. 36]. Якщо виділити й узагальнити головні риси «постмодерної війни», які виділяють різні автори, то вони зводяться до наступних [Gray, 1997].

1. Зміна суті військової справи: військовий перетворюється на технічного фахівця, спеціаліста, не суто бійця, а захисника та миротворця. Модель його поведінки стає «пост-героїчною»: професіоналізм як протиположність героїчній загибелі.

2. Війна втрачає свій модерний симетричний стиль гри-дуелі за правилами, як її описував Й. Гейзінга, й стає асиметричною, часто неконтрольованою і потокоподібною.

3. Плюралізація і розширення соціального складу учасників війни: повстанці, діти, жінки, терористи, злочинці, найманці.

4. Плюралізація акторів, що ведуть війну. Окрім держав, війни ведуть й інші актори: бездержавні етноси, релігійні групи, наднаціональні структури, приватні військові компанії, клани.

5. Делокалізація театру військових дій. Зникають звичні поняття «фронту і тилу», тому війна охоплює й усіх цивільних на всій території сторони, яка воює, що значно збільшує втрати серед мирного населення.

6. Принципова роль інтерпретації подій війни в процесах впливу на сприйняття громадською думкою (питання дискурсів, епістемологічних спільнот, «театралізації насилля тощо).

Основні риси «постмодерної війни» значною мірою зумовлені втратою державами монополії на військово-силові функції, які приватизуються і підсилюють роль нових акторів, перелічених вище. Принципова відмінність між аналізом війни в «стані постмодерну» та аналізом «постмодерної війни» полягає у запереченні принципів змін у війні в першому випадку і, навпаки, у визнанні фундаментальних змін в характері війни в другому випадку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ритцер Дж. Современные социологические теории. СПб.: Питер, 2002. — 688 с.
2. Павлов А. Постпостмодернизм: как социальная и культурная теории объясняют наше время. М. : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2019. — 560 с.
3. Поклад В.І. Неоархаїзація та війна: луганський варіант // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2018. — №9(323). — С. 80-94.
4. Bibby M. The Vietnam War and Postmodernity. University of Massachusetts Press, 2000. — 242 p.
5. Der Derian J. Virtuous War. Mapping the military-industrial-media-entertainment Network. N.Y.: Routledge, 2009 — 330 p.
6. Geraghty J. Postmodern Warfare: Beyond the Horizon. Dissertation. Alabama: Air University Maxwell AFB School of Advanced Air and Space Studies, 2013. — 230 p.
7. Giddens, A., & Sutton, P. Essential Concepts in Sociology. Cambridge, UK: Polity Press, 2014. — 240 p.
8. Gray Ch. Postmodern War: The New Politics of Conflict. The Guilford Press, 1997. — 314 p.

Комих Наталія¹

Email: komnata76.nk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8585-320X>

Екологічна криза: фактор війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Сучасний світ увійшов у третє тисячоліття в стані глобальної екологічної кризи. Вчені Римського клубу в доповіді 2017 р. наголосили на існуючих екологічних загрозах для існування людства, особливо в сфері надмірного споживання, нерівномірного розподілу ресурсів. Парадоксальним є те, що своєю руйнівною діяльністю людство наближає власне самознищення. Екологічну кризу в сучасному науковому дискурсі пов'язують переважно з соціально економічними факторами. Однак, ціннісні, а якщо брати ширше, соціокультурні є не менш значимими. Саме антропоцентриська поведінка людства призводить до екологічної кризи. Екологічні загрози є суттєвими для розвитку українського суспільства, а отже екологічна проблематика залишається предметом вивчення природничих та суспільних наук.

Зазначимо, що екологічна проблематика в соціології, навіть останнім часом, залишається не достатньо актуальною. Однак, відбувається поступова інституалізація окремої галузі соціологічного знання – соціології довіклля, адже достатньо чітко виокремлювалась предметно-об'єктна галузь досліджень, яка, на думку О. Стегній, пов'язана із відображенням екологічної ситуації в соціальній поведінці та орієнтації різних груп населення. Вчений наголошує на необхідності розробки методики вивчення громадської думки з екологічної проблематики на рівні соціальних спільнот для забезпечення прийняття управлінських рішень, визначення емоцій та настроїв населення. [Стегній, 2016: с. 48].

Соціокультурні процеси екологізації суспільної свідомості, соціальної поведінки, повсякденних практик індивідів також суттєво вплинули на залучення екологічного фактору для дослідження соціальних проблем, які здавалось не пов'язані з екологією (наприклад проблема соціальної нерівності). Отже, ракурс уваги соціологічних досліджень, на сьогодні, на нашу думку, має бути зосередженим на зборі та аналізі даних про негативний вплив на довіклля вторгнення росії, характер, рівень екологічної кризи, а також екологічні практики населення щодо можливостей виживання в реаліях війни.

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

В умовах широкомасштабного вторгнення загарбника на територію України екологічна криза тільки посилилась. Адже в наслідок воєнних дій відбувається потужне антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище, умови небезпечного повсякденного проживання та виживання людей. Війна, на думку М. Требіна, є значимим деструктивним соціальним явищем, яке пов'язане з прямим застосуванням зброї для досягнення економічних та політичних цілей. Сучасні війни означають як «гібридні», з огляду на методи ведення військових дій, застосування засобів конвенційного та неконвенційного характеру. Військові дії розгортаються не тільки на полі бою, а і на інформаційному, культурному рівнях та у віртуальній реальності. [Требін, 2015: с. 31]. Саме в стані такої війни знаходиться українське суспільство. Характер широкомасштабного вторгнення та проведення військових дій безпосередньо на території України призводить до жахливих екологічних наслідків, які підпадають під означення екологічної кризи.

Екологічні загрози для українського суспільства, нам представляється можливим розподілити умовно на дві групи. Перша, пов'язана із загрозами для довкілля, а друга із загрозами для життя людини безпосередньо. Зазначимо, що такий поділ має суто методологічний базис для ефективного застосування аналітичних процедур, які передбачають поділ екологічних загроз на рівні організації соціальної взаємодії: макро, мезо та мікро (за Н. Смелзером).

Розглянемо макрорівень екологічних загроз. Дискурс екологічної кризи за мирних часів позначався колом проблем, які на сьогодні тільки посилились наслідками військового впливу та набули характеру глобального. Найбільше гострими екологічними проблемами на сьогоднішній день залишаються такі: забруднення акваторії Чорного та Азовського, Каспійського морів морським транспортом, залишками зброї; харчова криза, дефіцит прісної води; зменшення площі сільськогосподарських земель з причини замінування; скорочення біологічного різноманітності тваринного та рослинного світу; незаконне транскордонне переміщення особливо небезпечних речовин та відходів; ядерна безпека.

Про тотальну шкоду довкілля в наслідок військових дій зазначила радниця Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Т. Тимочко у виступі на міжнародному колоквиумі в французькому університеті Ля-Рошель. За понад 9 місяців з початку повномасштабного вторгнення Україна зафіксувала понад 2200 випадків та збитків на більш ніж 1419 млрд грн. В наслідок дії країни-агресора зазнали шкоди понад 3 млн гектарів українських лісів та понад 0,9 млн гектарів природоохоронних територій, 600 видів тварин та 750 видів рослин та грибів перебувають під загрозою остаточного знищення. Високий рівень забруднення довкілля спричинений безпосередньо бойовими діями. За даними Міжнародного координаційного центру з питань гуманітарного розмінування ДСНС, з 24 лютого до 7 грудня 2022 р. на території України знешкоджено 299067 вибухонебезпечних предметів, у тому числі 174 тисячі авіаційних бомб. Обстежено територію площею 76201 га. Всього потенційно небезпечних територій становить 30%

від загальної площі держави. Інша загроза – ядерна. Міжнародне агентство з атомної енергії за результатами відвідування Південноукраїнської атомної електростанції, Запорізької АЕС фіксують руйнівні наслідки обстрілів даних об'єктів та високий рівень загроз для людей, що там перебувають, довкілля і не тільки України [Міндовкілля, 2022].

Катастрофічний стан навколишнього середовища – це дійсно те, що спричинено діями агресора та має серйозні наслідки для нашої країни та екосистеми в цілому. Підтвердження важливості екологічних загроз для навколишнього середовища фіксуємо за результатами опитування громадської думки «Думки та погляди населення щодо екологічних наслідків війни», проведеного у травні 2022 р. Київським міжнародним інститутом соціології, методом телефонного опитування CATI. В дослідженні взяли участь 2 тисячі респондентів віком від 18 років, що проживають на підконтрольних Україні територіях. Найбільш населення лякають проблеми радіаційного забруднення (56,4%) та мінування території (39,5%). Критичними наслідками для екології країни, на думку опитаних є поширення отруєних речовин, знищення заповідних територій, забруднення водних об'єктів. Цікаво, що 50% українців вважають достатнім рівень поінформованості населення щодо екологічних наслідків війни [Звіт, 2022].

Оскільки війна є гібридною, важливим є аналіз медійного простору. Так, за результатами дослідження «Довкілля і війна в Україні. Медіамоніторинг присутності теми у ЗМІ та пошукових запитах українців (24 лютого – 27 квітня 2022 р.)», автори відмічають, що зросла зацікавленість українців темами пов'язаними з довкіллям порівняно з довоєнними часами. Зокрема увага збільшилась до тематики радіаційного та біологічного забруднення та персональної безпеки. Дослідники вважають, що причинами зростання запиту на дану інформацію є питання особистої безпеки українців, зокрема це стосується типів забруднення – хімічного, радіаційного, забруднення повітря та води [Медіамоніторинг, 2022]. Дійсно, екологічна проблематика набуває чуттєвої та важливої для пересічного громадянина, так як пошук шляхів адаптації та можливостей виживання в умовах війни призводить неминуче до усвідомлення руйнування, загроз довкіллю спричинених нападниками. В контексті стратегій виживання, адаптивних стратегій в умовах війни відбувається формування екофільних практик та ідей, які, сподіваємось будуть покладені в основу повоєнної відбудови – застосування «зелених технологій», заощадження енергії, застосування енергоефективних технологій, сортування сміття та інше.

Отже, екологічна криза, яка набула посилення воєнними діями на території України спричинила, закономірно, значну увагу до екологічної проблематики як серед населення, так і на інституційному рівні, серед науковців, у медійному просторі. На часі, українське суспільство переживає усвідомлення екологічного мислення, екологічної поведінки не абстрактними категоріями, на жаль, через власний досвід, спостереженням за руйнуванням довкілля, пошуку практик виживання в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міндовкілля. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 1-7 грудня 2022 року [Електронний ресурс]. <https://mepr.gov.ua/news/40728.html>
2. Медіамоніторинг. Довкілля і війна в Україні. Медіамоніторинг присутності теми у ЗМІ та пошукових запитах українців (24 лютого – 27 квітня 2022 р.) [Електронний ресурс]. <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2022/05/dovkillya-i-vijna-v-ukrayini.pdf>
3. Звіт. Думки і погляди населення України щодо екологічних наслідків війни: травень 2022 р. [Електронний ресурс]. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1119&page=1>
4. Стегній О. Соціологічна рефлексія екологічної проблематики: проміжні результати 25-річного спостереження / О. Стегній // Український соціум. 2016. №3. С. 42-57.
5. Требін М. Соціологія війни: український контекст / М. Требін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2015. №1148. С.30-34.

Лапан Тетяна¹, Химович Оксана²

Email: tetianalap@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7727-6879>

Email: o.khymovych@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9511-3435>

**«Соціальний інстинкт» vs
«національне самозбереження» як
феномен українського суспільства під
час сучасної російсько-української
війни**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Сьогодні через російсько-українську війну (кризовий травматичний досвід для українського суспільства) знову постає питання національного самозбереження не як психологічний інстинкт окремо кожного індивіда до виживання та порятунку окремого життя, а мова йде про соціальний інстинкт спільного виживання українців як нації. З війною починається зміна нормальності – відмова від виконання правил, які вважалися само собою зрозумілими, руйнується впевненість у правильності миру та довірі до нього. Базова «онтологічна безпека» (Ентоні Гіденс), сформована попереднім соціальним порядком, перестає бути опорою існування для соціальної спільноти, тому сьогодні повертаємося до дослідження соціального інстинкту

¹ Кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка.

² Кандидат соціологічних наук, асистент кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка.

виживання як базової складової соціальної і національної безпеки та порятунку.

У к. XIX – на поч. XX ст. у соціології серед інших виділяють два найбільш вагомні напрями: натуралістичний і психологічний. Інстинктивним є одним з психологічних напрямів соціології. Соціологія як наука швидко переймає і квалливо починає використовувати нові інтелектуальні ідеї, починає застосовувати психологічні та натуралістичні напрями у своєму дослідницькому полі. Так було з інстинктивістським підходом В. МакДугалла (1871-1938) – англо-американського дослідника, автора соціальної психології та гормічної концепції (горме – поривання, бажання). Автор окреслив і запропонував важливі питання: про співвідношення свідомості індивіда та свідомості групи, про рушійні сили соціальної поведінки тощо. Цікаво також і те, що в перших соціально-психологічних теоріях із самого початку намагалися знайти підходи до вирішення поставлених проблем з двох сторін: з боку психології та з боку соціології. У першому випадку, питання вирішувалося з точки зору індивіда, його психіки, перехід до психології групи не брався до уваги. У другому випадку намагалися вирішувати питання «від суспільства», але тоді саме «суспільство» розчинялося в психології, що призводило до психологізації суспільних відносин. Це означало, що власними силами ні «психологічний», ні «соціологічний» підходи не дають правильних рішень, якщо вони не пов'язані між собою.

На його думку, інстинкти є єдиним існуючим двигуном вчинків людини, які визначають її як соціальну істоту. Вони є детермінантами як поведінки людини, так і її свідомості. Жодне уявлення, жодна думка неспроможна виникнути без мотивуючого впливу інстинкту. Інтерес, зумовлений вродженим інстинктивним потягом, знаходить свій прояв у навичці та обслуговується тими чи іншими механізмами поведінки. Отже, за теорією МакДугалла, усе, що відбувається у сфері свідомості, перебуває у прямій залежності від цих несвідомих начал. У своїй роботі В. МакДугалл виділив 12 основних видів інстинктів: втеча чи страх, неприйняття, допитливість, агресивність, самоприниження (або збентеження), самоствердження, батьківський інстинкт (одним із проявів якого є ніжність), інстинкт продовження роду, харчовий інстинкти, а також інстинкти набуття та творення. Отже, дія людини, на думку В. МакДугалла, вибудовується на основі інстинктів та емоцій. На основі інстинктів відбувається становлення всіх соціальних інститутів, а також різноманітних суспільних процесів, у тому числі, війн. Під час кризових ситуацій (а війни і є такими кризовими ситуаціями) саме інстинкти обумовлюють особливості мислення та діяльності людини. Іншими словами, інстинкт це певна психо-фізіологічна диспозиція чи схильність, яка спонукає індивіда сприймати певні явища і відповідним чином діяти. Кожному інстинкту відповідають конкретні почуття/емоції:

- інстинкту боротьби-відповідає почуття страху;
- інстинкту втечі-почуття самозбереження;
- інстинкту войовничості- почуття гніву;
- інстинкту стадності (соціальності) – почуття приналежності.

Відтак, в Сімнадцятому загальнонаціональному опитуванні: ідентичність, патріотизм, цінності, проведеному 17-18 серпня 2022 р., соціологічною групою «Рейтинг» представлено, що основою почуття приналежності, яку відчують респонденти, думаючи про Україну є гордість (75%). Серед інших емоцій – сум (29%) та радість (26%). Близько 10% відчують зацікавлення або страх. Думаючи про себе, емоції та відчуття приналежності розділилися рівною мірою: гордість (34%), сум (31%), зацікавленість (29%), радість (23%). За останній рік вдвічі зросла гордість та радість за країну. На індивідуальному рівні також зросли показники гордості, водночас є приріст суму і страху. При цьому страх і сум відносно себе більш виражені, ніж щодо країни. Аналогічно з гордістю. А от з зацікавленістю навпаки – щодо себе відчують значно частіше, ніж щодо країни. Сум за країну відносно частіше відчують мешканці півдня та жінки. Страх – жінки та бідніші категорії населення. На індивідуальному рівні страх частіше відчують мешканці сходу, жінки та бідніші. Радість частіше відчують молодші респонденти.

Абсолютна більшість (93%) впевнені, що Україна зможе перемогти росію у сучасній війні, що, безперечно, засвідчує інстинкт самозбереження українців. Близько 60% зазначили, що для перемоги у війні необхідний більш тривалий час: 20% вважають, що необхідно більше року, 40% – півроку-рік. Водночас, майже чверть оцінюють необхідний для перемоги час до кількох місяців. [Сімнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022]. Ці дані свідчать про віру у майбутнє після перемоги, і, власну безпеку у подальшому.

За даними всеукраїнського національно репрезентативного опитування Омнібус, проведеного Info Sapiens 12-18 серпня 2022 р., 98% українців пишаються тим, що є громадянами України і вперше цей показник є практично однаковим в усіх регіонах [98% українців..., 2022].

Регіон	%
Захід	98%
Київ	98%
Південь	98%
Північ	99%
Схід	98%
Центр	96%

Таблиця 1. Регіональний розподіл відсотків тих, хто дуже або скоріше пишаються тим, що є громадянами України за даними серпневого Омнібусу Info Sapiens 2022 р.

Джерело: Всеукраїнське національне опитування Омнібус, проведеного Info Sapiens 12-18 серпня 2022 р.

Попри всі жахіття війни, 94% українців з оптимізмом дивляться на майбутнє України, а 92% – на своє майбутнє в Україні, тобто, знову ж таки, пов'язують своє майбутнє з державою Україною [98% українців..., 2022].

Через сукупність притаманних кожній людині інстинктів та почуттів МакДугалл намагався створити психологічну теорію суспільства. Сьогодні мова йде про те, чи можна використати теорію інстинктів і сконструювати її

як теорію соціального інстинкту; і поставити питання про те, чи війна як кризова ситуація детермінує інстинкт самозбереження нації.

Феномени «соціальний інстинкт» vs національне самозбереження / національна безпека засвідчили великий потенціал соціальної активності серед українців, формування компромісів, узгоджених інтересів для спільного блага, появу обнадійливої спільності у дискурсі різного роду національно маркованих питань, формування основ громадянського суспільства. Більше того, вони створили певний стандарт громадянської відповідальності і почуття обов'язку, на який мають орієнтуватися як громадяни, так і політикум країни. 18 хвиць дослідження соціологічної групи «Рейтинг», соціологічні дослідження компанії Info Sapiens та ряду інших соціологічних компаній України були проведені впродовж широкомасштабної війни в Україні, і вони є підтвердженням цієї і наступних думок.

Екзистенційна природа війни (війни як виживання для українців як соціального і національного організму) ставить багатьох її учасників на межу інстинктивного вибору між добром і злом у різних ситуаціях та іпостасях, виводить назовні справжнє єство людини. Далеко не всі можуть гідно скласти цей важкий іспит. Комусь бракує характеру, сили волі, відповідальності, рішучості, здатності до самопожертви, віри в правильності власної позиції. Та далеко не все залежить від самої людини / окремого індивіда. А як показує досвід війни, великою мірою, соціальний інстинкт самозбереження залежить від солідарності та згоди у спільноті та громаді, до якої належить індивід. Солідарність є своєрідною стратегією мобілізації соціуму в період серйозних криз і трансформацій, яка різко підвищує мобілізаційні можливості соціуму та його ефективність за рахунок синергетичного ефекту, що виникає у разі усвідомлення різними соціальними групами спільності інтересів і здійснення ними погоджених дій. Солідарність це принцип взаємин у суспільстві, що потребує єднання на ґрунті спільних цінностей та ідей. Визначальним фактором життя будь-якого суспільства є солідарність його членів. Солідарність є однією із стратегій мобілізації соціуму в період глибоких криз або загроз. З дослідження компанії Info Sapiens, проведеного в 12-18 серпня 2022 р., аналітики припускають, що внаслідок повномасштабної війни посилились мережі взаємодовіри між людьми. У порівнянні з 2020 р. українці стали більше довіряти сім'ї, сусідам, знайомим, людям іншої релігії та національності. Дещо знизився рівень довіри тільки до людей, з якими вперше зустрілися – з 27% до 24% – ймовірно, через зростання підозрливості через війну, адже в Україні є російські шпигуни. Також, варто відзначити, що в 2022 р. зріс також і рівень довіри майже до всіх інституцій – навіть до судів, до яких традиційно довіра найнижча. Найвищою є довіра до армії (94%) та волонтерів (88%). [98% українців..., 2022]. Перебуваючи у стані війни держави мають доволі обмежені можливості для соціальної підтримки своїх громадян. У зв'язку з цим незмірно зростає роль громадянських інституцій, благодійних організацій, релігійних конфесій, які беруть на себе частину цих функцій. У сучасній війні абсолютно нове явище в суспільному житті – волонтерський рух – переріс допоміжну роль і набув статусу чинника

національної безпеки, взявши на себе і постачання армії, і турботу про населення прифронтової зони.

Отже, мова йде про розуміння соціального інстинкту як одночасний вияв національного самозбереження / національної безпеки. Очевидно, що вижити хочуть усі, бо у цьому і полягає соціальний інстинкт, але тоді постає запитання довіри, солідарності і згоди за національною ідентичністю. Суспільство має керуватися соціальним інстинктом збереження через солідаризацію інтересів і цінностей усіх учасників суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Giddens A. *Sociology (Sixth Edition)* / Anthony Giddens. – Cambridge: Polity, 2009.
2. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність, патріотизм, цінності (17-18 серпня 2022 р.). Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvanny_a_dentichn_st_patr_otizm_s_nnost_17-18_serpnya_2022.html.
3. 98% українців пишаються тим, що є громадянами України. *Info Sapiens*. URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=241>
4. Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Наталія Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с. (с. 59-60).

Лісеєнко Олена¹

Email: helenloveodessa@gmail.com

«Культурні ресурси національної солідаризації українського суспільства під час війни: соціологічні показники»

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Дослідження національної солідаризації та соціальної згуртованості в умовах війни набуває значення не тільки з наукової точки зору, але і має практичну значимість в умовах викликів, перед якими стоїть українське суспільство. Якщо до 2022 р. соціологи фіксували суттєві регіональні відмінності українського суспільства, в залежності від регіонів були принципові відмінності в оцінках майбутнього України, її загального стану, культури, досягнень тощо, то зараз відбувається стирання міжрегіональних відмінностей. Дані різних соціологічних досліджень свідчать, що російсько-українська війна 2022 р. за декілька місяців суттєво змінила й згуртувала українське суспільство. Ця згуртованість не є абсолютною, але ми можемо

¹ Доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.

дослідити певну динаміку та особливості національної солідаризації українського суспільства під час війни.

При визначенні поняття національної солідарності використовуються у тому числі результати дослідження, проведеного в рамках проєкту «Завжди поруч» (Always Near), який з вересня 2022 р. реалізується Південноукраїнським національним педагогічним університетом імені К.Д. Ушинського разом в Одеським національним економічним університетом та громадською організацією «Ветеранс Хаб Одеса» у рамках програми USAID «Зміцнення громадської довіри» за участю автора. В рамках проєкту 10 жовтня 2022 р. було проведено фокусоване групове інтерв'ю з експертами з питань, пов'язаних з визначенням та співвідношенням понять соціальної згуртованості та національної солідарності, можливостей кількісного вимірювання соціальної згуртованості та шляхів зміцнення рівня соціальної згуртованості та національної солідарності.

Аналізуючи культурні ресурси національної солідаризації українського суспільства, насамперед необхідно зазначити зрушення у громадянській ідентичності населення України, посилення ідентифікації себе, як громадян України. За результатами Восьмого загальнонаціонального опитування «Україна в умовах війни», проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 6 квітня 2022 р., значно зросла кількість опитаних, які самоідентифікують себе як громадяни України (з 75% в серпні 2021 р. до 98 % в квітні 2022 р.). Також фіксується значна відмова від прорадянської ідентичності серед громадян України та зменшення респондентів, які говорять про себе як про «радянську людину»: з 21% в серпні 2021 р. до 5% в квітні 2022 р. [Соціологічна група «Рейтинг», 2022].

Згідно з результатами досліджень, абсолютна більшість населення України (91%) не підтримують тезу, що «українці та росіяни – один народ». «За останній місяць у півтори рази зросла кількість тих, хто вважає, що відновлення дружніх відносин українців з росіянами є взагалі неможливим (з 42% до 64%). 22% вважають, що це може статися не менше, ніж через 20-30 років. Тих, хто бачить таке примирення у перспективі до 15 років, – близько 10%. Навіть у регіонах півдня та сходу більше половини опитаних не вірять у відновлення дружби між народами [там само].

За результатами Сімнадцятого загальнонаціонального опитування «Ідентичність. Патріотизм. Цінності», проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 17-18 серпня 2022 р., продовжує зростати кількість тих, хто частіше розмовляє українською вдома. Кількість тих, хто почав постійно спілкуватися українською збільшилася до 64%, інколи говорять українською 24%, рідко або ніколи – 12%. Понад 86% вважають, що українська мова повинна бути єдиною державною мовою [там само].

В українському суспільстві під час війни з'являються нові форми справжньої соціальної згуртованості та національної єдності, відбувається покращення довіри та якості міжособистісних відносин. Але зараз також виникають нові джерела розколів, пов'язані, у тому числі, з культурними факторами: відношення до російської культури, мови, тощо. Тому важливо

працювати в напрямку зміцнення соціальної згуртованості та національної солідарності на відбудову та післявоєнний розвиток України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціологічна група «Рейтинг». Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (6 квітня 2022). URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html

Майструк Наталія¹

Email: natalia.maistruk@gmail.com

Соціологія війни: локальний та глобальний вимір

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Різні аспекти функціонування сучасних суспільств у глобальному всесвіті, зокрема вплив політичної глобалізації на них, зростання ризиків виникнення глобальних катастроф, світових війн, озброєних протистоянь тощо актуалізують питання подальшого дослідження проблем, пов'язаних з використанням війни як засобу політичної боротьби за дефіцитні ресурси влади.

Соціологія війни вивчає феномен війни, її місце та роль у системі суспільних відносин. Феномен війни розкривається крізь призму особливого різновиду відносин між різними соціальними групами, спільнотами, класами на різних рівнях соціологічного аналізу від мікро до мегарівня за умов існування глобалізаційних тенденцій. Важливим є використання теоретико-методологічних здобутків різних наукових напрямів, в т.ч. соціально-філософських, соціально-політологічних, соціально-психологічних, конфліктологічних та інших.

Підходи до дослідження джерел війни:

1. Плюралістичний підхід. Підґрунтям цього підходу є визнання існування множинності суперечностей у суспільстві: соціально-політичних, соціально-економічних, соціально-культурних, ідеологічних, територіальних тощо та їхнє функціонування на різних рівнях життєдіяльності соціуму. Наприклад, джерелом війни можуть слугувати міжособистісні суперечності між лідерами окремих держав, які викликають війни та озброєні конфлікти.

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент, науковий співробітник, Інститут соціології НАН України.

Особливого значення у сьогоденні набуває боротьба за енергоносії, різноманітні природні ресурси.

2. Цивілізаційний підхід. Множинність цивілізацій обумовлює множинність джерел війни та конфліктів (С. Гантінгтон «Зіткнення цивілізацій»).

3. Моністичний підхід акцентує увагу на одному з чинників, що слугує джерелом війни (певний тип суспільної системи або сфери суспільства тощо).

Феномен війни знаходився у центрі уваги різних соціологічних напрямів, від класичного періоду до сьогодення. Так, у організмичних системних теоріях (Г. Спенсер, А. Рапопорт) феномен війни розглядається як підсистема або інститут, що виникає у соціумі та розвивається разом з ним, а його характеристика безпосередньо пов'язана з різними аспектами функціонування соціальної діяльності: технічними, економічними, організаційними, інтелектуальними. У методологічному аспекті важливим є наголос на тому, що відмінною рисою війни як соціального інституту є організація масового насильства, а логіка її еволюції полягає у поступовій «демократизації» та «технократизації» війн. Якщо у первіснообщинних суспільствах війна велася на макрорівні, де кожний учасник боровся з особистим ворогом, то вже у рабовласницьких імперіях з'являються професійно навчені військові зі своїми кастовими привілеями. Нарощування масовості військових дій та сучасне переважне домінування на макро та мегарівнях можна прослідкувати в історичному аспекті й сьогоденні. Так, вже Перша та Друга світові війни відрізнялися небувалою масштабністю та жорстокістю, тотальною мобілізацією й спрямованістю на взаємознищення.

Фундатори конфліктної теорії (К. Маркс, Ф. Енгельс) зазначали, що після формування антагоністичних класів та інституту держави, інституціоналізації політичної сфери в цілому, війна набуває суспільно-політичного сенсу та сприяє виникненню постійно діючих інститутів (наприклад, армія). Р. Дарендорф виступає проти насильницьких конфліктів і відносить війну, громадянську війну та озброєну боротьбу до вищих пунктів за шкалою насильства. Однак, як зазначає Г. Зіммель, парадоксальним явищем є той факт, що для більшості соціальних угруповань навіть доцільним було б піклуватися про наявність ворогів з метою підтримки власної єдності. Група об'єднується та підтримує свою згуртованість завдяки наявності зовнішніх ворогів, але зворотнім боком цього явища може стати зростання агресивності у взаємовідносинах з навколишнім світом.

Епоха модерну, що характеризується процесом націє- та державотворення західноєвропейського взірця, репрезентувала проблеми виключення «інших», легітимацію права тільки однієї держави, формувала лінії поділу «своїх-чужих», дозволяла оперувати категоріями «вчасно» чи «не вчасно» для оцінки революцій, масових протестів, війн тощо [Стяжкіна, 2022].

Розвиток культурних, економічних та інших суспільних систем повинен був послабити можливість доведення комунікації до насильницьких дій у сучасності, але, як зазначає Н. Луман, політична система суспільства навпаки

постійно підтримує загрозу застосування насильства. Насильство є неекономічним засобом влади, що пов'язане з великими соціальними втратами (загибель або поранення людей, матеріальна, моральна, духовна шкода). Як відомо, структура та характер владних відносин є одними з найважливіших джерел насильства. Соціальні зрушення; порушення рівноваги стратифікаційної системи; незадоволеність та супротив певних соціальних груп, які орієнтовані на застосування насильства; криза ціннісно-нормативної системи; особливості певного пануючого типу політичної культури у суспільстві – є тими чинниками, що призводять до застосування насильницьких засобів. У суб'єктивному аспекті важливим є наявність ініціаторів та активних учасників політичного насильства (особистості, які готові до сприйняття радикальних ідеологій за умов існування кризових явищ, аномії, ідейного вакууму у соціумі). Що стосується військового насильства, то серед основних показників його застосування виокремлюють наступні: масштаби застосування військ або військових підрозділів для досягнення мети або вирішення певних проблем; характер дій (війна, військова операція тощо); кількість жертв (вбиті, поранені, потерпілі); матеріальні втрати; просторово-часова розповсюдженість військових дій; вплив військового насильства на економічну, політичну, культурну, соціальну, духовну та інші сфери функціонування соціуму. У якісному зрізі, військове насильство деструктивно впливає на різноманітні аспекти функціонування особистості, групи, спільноти та суспільства в цілому, примножуючи аномічні явища внаслідок порушення соціальних зв'язків та норм.

Сучасне глобальне суспільство постійно продукує різноманітні суперечності, кризи, загрози (наприклад, екологічні, ядерної війни тощо) та ризики. При цьому наука «фіксує» ризики, а населення їх «сприймає». Так, сучасне українське суспільство фактично зіштовхнулося з наслідками функціонування суспільства ризику. Діяльність таких глобальних політичних акторів як ТНК, різноманітних міжнародних та недержавних організацій, постнаціональних альянсів зробили проблематичним виживання сучасних суспільств. За умов глобалізації, де все взаємопов'язане та взаємообумовлене, війна, яка починається у певному регіоні або країні негативно впливає не тільки на безпосередніх учасників військових дій, але й на інші суб'єкти глобального простору, породжуючи або поглиблюючи різноманітні кризи (енергетичну, продовольчу тощо). Так, серед наслідків російсько-української війни для України можна назвати: зростання міжнародного впливу, авторитету, консолідація нації, зростання патріотизму. Україна буде мати, з одного боку, більшу цінність для союзників й матиме їхню зростаючу підтримку, з іншого – зазнавати все більшого тиску з боку супротивника [Головаха, Дембіцький, Макеєв, 2022].

Отже, враховуючи складність, невизначеність, турбулентність сучасних суспільств у глобальному середовищі слід наголосити на необхідності подальших теоретичних, емпіричних досліджень джерел війни, їхніх

особливостей, а також механізмів виникнення та впливу війни на суспільство, групи, особистість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стяжкіна О. (2022) Спроба налаштування антиколоніальної політики: Україна й українці у Другій світовій та після неї. В: *Друга світова: роздуми через вісім десятиліть*. Упоряд. Ігор Винокуров. Київ: Дух і ЛІТЕРА, 16-26.
2. Головаха Є., Дембіцький С., Макеєв С. (2022) Вступ. Соціологія надзвичайності. В: *Українське суспільство в умовах війни*. За ред. член-кор. НАН України д.філос.н. Є.Головахи, д.соц.н. С.Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 15-24.

Рущенко Ігор¹

Email: igor.rushenko@karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0001-7602-244X>

Ідеологічна сутність російсько-української війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Ідеологічна природа війн пов'язана з характером конфлікту, який лежить в її основі, та кінцевою метою воюючих сторін. Боротьба ідеологій та намагання нав'язати власну систему цінностей противнику є питомою рисою ідеологічних війн. Такою була, наприклад, Тридцятирічна війна в Європі (1618-1648 рр.) поміж католицькими і протестантськими країнами. Жодна зі сторін у XVII не досягла власних цілей, але європейський соціум за результатами Вестфальської мирної угоди отримав важливу новацію – принцип релігійної (ідеологічної) терпимості, що відкрив шлях для мирного співіснування католицьких і протестантських громад та був поштовхом для цивілізаційного поступу у майбутньому.

Російсько-українська війна, з боку Російської Федерації, є колоніальною, несправедливою, загарбницькою, а з боку України – визвольною, справедливою і боротьбою за цивілізаційний геополітичний вибір. Підтвердилася наша гіпотеза стосовно того, що війна має міжцивілізаційний характер з тенденцією до поширення конфлікту у формат війни цивілізацій [Рущенко, 2020]. Останнє дає право розглянути ідеологічну сутність війни як зіткнення двох ідеологій, в основі яких протилежні соціально-політичні цивілізаційні цінності. Рашизм (ідеологія рашизму) заснований на традиційних російських імперських пріоритетах, де вічними цінностями є етатизм, автократизм, месіанізм, великодержавні почуття та інтереси.

¹ Доктор соціологічних наук, професор, кафедра прикладної соціології та соціальних комунікацій, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

Ідеологія рашизму в основних рисах відповідає соціально-психологічним настановам так званого «глибинного народу». Володимир Огризко, міністр закордонних справ у 2007-2009 рр., пропонує наступне визначення рашизму: «уособлення расистської, ксенофобської, шовіністичної, популістської ідеології, що, попри свій очевидний антидемократизм, підтримується більшістю російського населення і реалізується в агресивній та злочинній зовнішньополітичній діяльності Росії» [Огризко, 2022]. Ми розглядаємо рашизм не тільки як поточне явище (ідеологія путінізму), але в якості наскрізної для існування Росії системи ідеологічних маркерів. В цьому сенсі можна казати про «вічний рашизм», а в епоху Путіна відбулася активізація його традиційних складових, що породило агресивну форму рашизму. Останній відповідає основним критеріям фашистської ідеології (за критеріями Ур-фашизму, які запропонував Умберто Еко).

Чи існує українська ідеологія? Незалежна Україна народилася завдяки ідеології націоналізму як і багато десятків інших країн, що постали на руїнах імперій за останні сто років. Але український націоналізм має європейську основу. Українці зробили свій історичний вибір на користь європейської цивілізації і відстоюють свій вибір у кривавій війні. Протилежними до рашизму є цінності, які стверджують пріоритет людини стосовно держави, демократію, право на самоідентифікацію, свободу особистості, обстоюють права меншин тощо. Українці на протязі своєї історії були європейцями, у т.ч. у ціннісному вимірі, бо відкрито чи латентно дотримувалися антирашистських ідей. Росіяни це розуміють і намагаються втілювати свою ідеологічну програму не стільки покладаючись на «м'яку силу», скільки шляхом тотальної руйнації усього українського.

Ідеологічний характер війни проявлявся у ставленні окупантів до української культури, мови, національних цінностей, історії тощо. План так званої «денацифікації», який докладно виклав в статті «Что Россия должна сделать с Украиной» Тимофій Сергійцев [Сергійцев, 2022], передбачає тотальне знищення всього українського, заборона використання слова «Україна», фізичне знищення української еліти. Окупанти мали зламати український цивілізаційний код, і це чітко простежується в характері їх дій на окупованих територіях. Вони послідовно нищать матеріальні національні цінності – символіку, монументи, музейні колекції, назви міст й вулиць (повертають радянські назви). Натомість у брутальній формі насаджується російська символіка, кольори, стилістика. Очевидно, такими є закони ідеологічної війни: якщо є щось цінне для противника то це «законна» військова ціль. Росіяни насильно почали впроваджувати російські навчальні програми, завозити підручники з Росії. Українська мова на уроках і лекціях підпала під заборону. Українські підручники, книжки, навіть дитячі казки вилучалися і спалювалися. На окуповану частину території України переносяться російські традиції, свята, діяльність громадських організацій і відповідно накладалася заборона на усе українське. Навіть, була спроба розгорнути по школах рух «Юнармії».

Так звана «денацифікація» за фактом обернулася деукраїнізацією; і це є справжня мета Путіна: знищення українства й заміщення його «руським міром». Отже, маємо війну за цінності, свідомість людей і культурні коди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рущенко І.П. Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 436 с.
2. Огризко: Дещо про «рашизм». *Укрінформ*. 30.08.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3560964-ogrizko-deso-pro-rasizm.html>
3. Сергейцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА Новости*. 3.04.2022. URL: <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>

Симончук Олена¹

Email: elena@simonchuk.kiev.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7685-2387>

Динаміка класової і статусної самоідентифікації за півроку війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

За висновками західних дослідників, зокрема [Mackey, 1998; Scheidel, 2017; Walby, 2021], вплив надзвичайних подій (революція, війна, розпад держави, пандемія) на соціальну структуру і нерівність не є універсальним – вони можуть зменшувати ступінь нерівності та збільшувати; закривати наявні канали мобільності та відкривати нові; генерувати економічні та соціальні кризи і водночас оновлювати суспільство на більш демократичних і егалітарних принципах. Вітчизняні дослідники [Макеєв, 2021; Симончук, 2021] також доводять, що вплив екстраординарних подій, зокрема епідемії COVID-19, на соціальний порядок і стратифікаційні уявлення українців не був швидким і тотальним; вони виявилися доволі стійкими.

Очікувано, що спричинені повномасштабною війною безпрецедентні за масштабом людські та матеріальні втрати, а також міграційна і заняттєва кризи створюють передумови для соціально-структурної динаміки, темпоральні та сутнісні характеристики якої залежатимуть від тривалості та наслідків війни. Вивчення цієї динаміки слід спрямовувати за такими дослідницькими запитаннями: як трансформується соціально-групова структура українського суспільства? поглиблюється чи послаблюється соціальна нерівність? як модифікується її сприйняття громадянами? як змінюються їхні класові та статусні ідентичності? Проте зараз повноцінна

¹ Доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу соціальних структур, Інститут соціології НАН України.

реалізація такого комплексного дослідження неможлива, насамперед через відсутність фінансування масових опитувань для академічних потреб. У доповіді будуть представлені результати емпіричного вивчення динаміки лише уявлень українців про своє соціальне становище, оскільки вдалося профінансувати фіксацію низки показників у межах омнібусу, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) 7–13 вересня 2022 р. Для порівняння з довоєнним періодом використано дані омнібусу КМІС і моніторингу Інституту соціології НАНУ 2021 р. Отже, мова буде про зміни класових і статусних самооцінок за півроку війни, які проаналізовано на підставі трьох показників – відповідей на відкрите запитання «До якого соціального класу чи верстви Ви можете себе віднести?» та на два закриті – щодо уявлень про свій соціальний статус на 10-щаблевій уявній драбині та матеріально-фінансовий статус за 5-бальною шкалою (детально про результати дослідження див.: [Симончук, 2022]).

Згруповані відповіді респондентів на *відкрите запитання щодо їхнього соціального класу чи верстви* доводять справедливність попередньо висунутих гіпотез. По-перше, щодо сталого відтворення тренду останніх десятиліть – від радянської структури соціального самовизначення до центрованої навколо категорії «середнього клас» [Симончук, 2020]. Так, традиційно радянські ідентичності (робітничий клас, селяни, інтелігенція, службовці) все ще залишаються популярними, проте сумарна частка їх носіїв продовжує зменшуватися – з 30% 2021 р. до 22% у вересні 2022-го. Переважна більшість респондентів (49% 2021 р. і 52% 2022-го) ідентифікували себе через категорію «середній клас», проте вкладали в неї вкрай різний зміст. По-друге, за півроку війни очікувано збільшились, проте не надто суттєво, частки тих, хто визнає себе «безробітним» (з 0,3% до 0,7%), «бідним або злиденним» (з 9% до 11%). По-третє, зафіксовано значну частку (5%) респондентів, відповіді яких відображають різноманітні ефекти війни, зокрема відчуття невизначеності та порушення звичного соціального порядку; нові ідентичності («біженці», «вимушено безробітні», «безхатьки»); емоційно забарвлену констатацію низхідної соціальної та економічної мобільності («людина з купою проблем», «до війни – заможний клас, зараз – внутрішньо переміщена особа»); самовизначення через комбінацію класової та громадянської ідентичності («українець, робітничий клас», «вищий клас, бо ми – українці», «люблю Україну, середня верства», «звичайний підприємець, громадянин», «українська інтелігенція»).

На підставі багаторічного моніторингу другого показника – *самооцінок соціального статусу на 10 щаблях уявної соціальної драбини* – зроблено висновок про позитивний тренд від пірамідальної структури їх розподілу до ромбовидної (тобто переміщення більшості самооцінок з нижніх щаблів суспільства до середніх) за період 2000-2019 рр. [Симончук, 2020] та про стабільність соціального самопочуття під час пандемії [Макеєв, 2021]. Переконливе підтвердження отримала гіпотеза про негативну динаміку під час війни уявлень українців щодо їхнього соціального становища. Про це свідчить порівняння двох їх розподілів на уявній соціальній драбині (рис. 1) –

щодо поточної позиції на момент опитування та довоєнної. Обидва розподіли, що візуалізують профіль суб'єктивної соціальної структури, є ромбоподібними – соціальні «верхи» і «низи» нечисленні, а більшість концентрується всередині. Водночас довоєнні самооцінки (лютий 2022) значно благополучніші, ніж поточні (вересень 2022 р.), зокрема частка тих, хто локалізував себе у п'яти верхніх верствах, зменшилася в 1,7 рази (з 47% до 28%). Проте ці дані припускають і більш оптимістичну інтерпретацію, адже в уявленнях респондентів український соціум першого півроку війни залишається «суспільством середнього класу», на що вказує ромбоподібна структура візуалізованих самооцінок – більшість (73%) усе ще локалізують себе на чотирьох середніх (4-7) щаблях; до того ж середній бал на 10-щаблевій драбині знизився в 1,2 рази (з 5,6 до 4,8), тобто значно, але не кардинально.

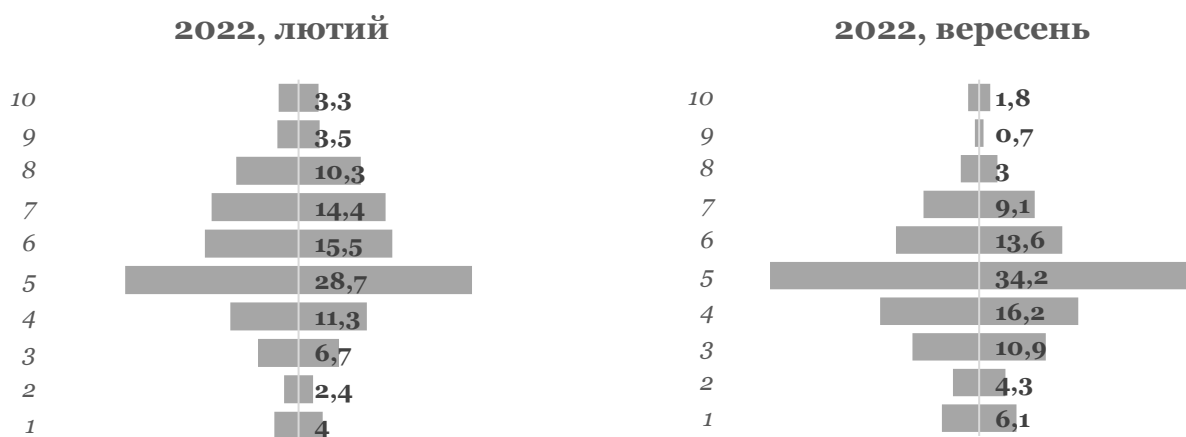

Рис. 1. Самооцінки актуального (вересень 2022) і ретроспективного (лютий 2022) соціального статусу серед населення України, %

Емпіричне підтвердження знайшла й гіпотеза щодо низхідного тренду у сприйнятті українцями свого матеріально-фінансового статусу (рис. 2). Так, у вересні 2022 р. порівняно з 2021-м питома вага заможних і середніх різко зменшилася (у 3,4 та 1,6 рази відповідно), а нижчих за середніх і бідних збільшилася (у 1,2 та 1,4 рази). Водночас неочікувано низхідну динаміку (з 9,1% до 6,5%) зафіксовано щодо частки злидених. Отже, на момент першого півріччя війни матеріальне самопочуття українців було незадовільним (лише 18% вважали себе заможними та середніми, більш як третина – нижчими за середніх, а майже половина – бідними та злиденими), що очікувано, зважаючи на масові міграційні потоки, втрати роботи, домівок і майна, зниження заробітної плати (за оцінками Національного банку України, на 25-50%).

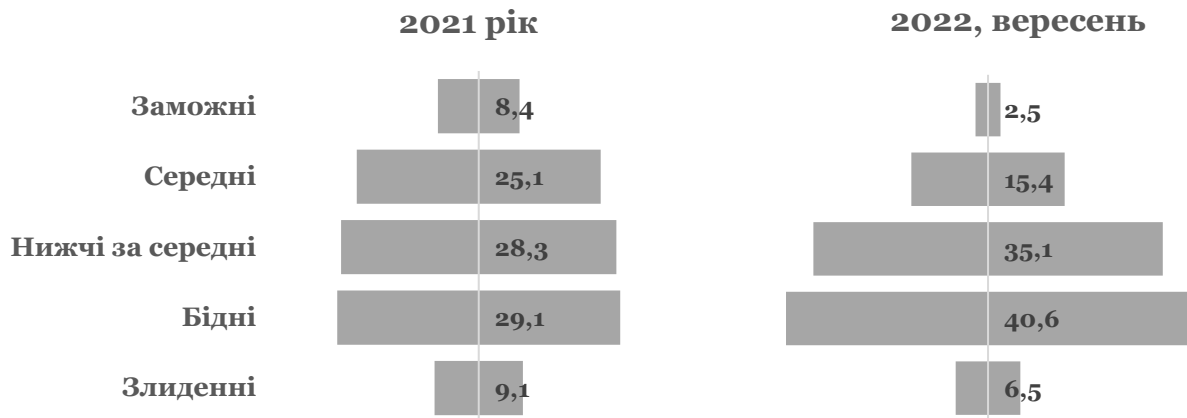

Рис. 2. Самооцінки актуального (2022, вересень) і ретроспективного (2021) матеріально-фінансового статусу серед населення України, %

Джерело: дані КМІС. Самооцінки матеріального рівня життя виміряно за 5-бальною шкалою і класифіковано таким чином: заможні (можуть дозволити собі купити все, що захочуть), середні (можуть купувати деякі коштовні речі), нижчі за середніх (вистачає грошей на їжу, одяг і можуть дещо відкласти), бідні (вистачає грошей на їжу, але купувати одяг вже важко), злиденні (не вистачає грошей навіть на їжу).

Отже, отримані результати свідчать, що порівняно з наслідками пандемії спричинені війною негативні зміни в уявленнях українців про своє соціальне становище є швидшими за темпом і кардинальнішими за проявами. Водночас є підстави характеризувати цю динаміку в межах концепції не лише суб'єктивної «низхідної мобільності», а й «соціальної стійкості». Так, відповіді на відкрите запитання виявили передусім стабільне відтворення довоєнного тренду соціальної самоідентифікації і лише 5% респондентів зверталися до нових категорій, що відображають ефекти війни; за статусними самооцінками до «соціальних низів» (двох найнижчих щаблів) себе зараховував лише кожний десятий, водночас ромбоподібна структура візуалізованих самооцінок вказувала, що в суб'єктивному вимірі Україна на момент першого півріччя війни залишалася «суспільством середнього класу», хоча й переважно «нижчого середнього»; самооцінки матеріального становища демонстрували тренд до зростання суб'єктивної бідності, проте статус «злиденний» на себе приміряли лише 6% українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макеєв С. Режими нерівності та пандемія COVID-19 / С. Макеєв // Пандемія COVID-19 в Україні: соціальні наслідки / за ред. В. Степаненка. – Київ: Інтерсервіс, 2021. – С. 144–168.
2. Симончук О. Динаміка уявлень українців про соціальну структуру та своє місце в ній / О. Симончук // Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні / за ред. С. Оксамитної і О. Симончук, О. – Київ: Інститут соціології НАН України, Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2020. – С. 83–125.
3. Симончук О. Зміни у класовій і статусній самоідентифікації / О. Симончук // Українське суспільство в умовах війни / за ред. Є. Головахи, С. Макеєва, С. Дембіцького. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2022.
4. Симончук О. Соціально-класова структура України часів незалежності: підсумки 30 років трансформацій (1991–2021) / О. Симончук // Українське суспільство:

- моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності / за ред. В. Ворона і М. Шульга. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2021. – Вип. 8 (22). – С. 239–258.
5. Mackey R. Test of war: Inside Britain 1939-1945 / R. Mackey. – Routledge, 1998.
 6. Scheidel W. The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the 21st Century / W. Scheidel. – Princeton: Princeton University Press, 2017.
 7. Walby S. The COVID pandemic and social theory: Social democracy and public health in the crisis / S. Walby. – European Journal of Social Theory. – 2021. – №24(1).

Стадник Альона¹

Email: a.g.stadnyk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2986-9765>

Пропаганда 2.0 в процесі ведення інформаційних війн

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Одним різновидом пропаганди сьогодні вважають так звану «пропаганду 2.0». Загалом так називають «м'яку» пропаганду, яку можна було б вважати паблік рилейшнз. Не дарма ще в 1925 р. його засновник і перший теоретик Е. Бернайз (часто пишуть Берніз) подібне нове, м'яке розуміння пропаганди перейменував саме на паблік рилейшнз.

На сьогодні сутність подібної «пропаганди 2.0» до кінця не визначена, і цей термін вживають нечасто. Так, український фахівець Г. Почепцов, який послуговується цим терміном, дає йому, на нашу думку, досить дискусійне та не зовсім адекватне визначення (хоча й дуже цікаве та, можливо, таке, що має майбутнє). «Пропаганда 2.0, – зауважує він, – є пропагандою, що прихована всередині літератури та мистецтва, кіно та телесеріалів... Пропаганда 2.0 характеризується тим, що її пропагандистська спрямованість не розкривається. Якщо раніше в подібній манері будувалися лише література та мистецтво, то сьогодні на таку платформу перейшли й новини» [Почепцов, 2017].

Дуже непросто розібратися в подібній характеристиці описаного явища. Але, якщо спиратися на бачення того ж Г. Почепцова, «то йдеться про те, що пропаганда 2.0, навіть якщо йдеться про новини, будується не за моделлю новин як таких, а за моделлю художнього твору – документального кіно» [Почепцов, 2017]. Тобто, якщо у випадку новин пріоритет віддають факту, то у випадку документального кіно не менш значну роль відіграє форма, яка може утримувати увагу адресата пропаганди.

Становить інтерес міркування Т. Кларка щодо пропаганди, яка реалізується в більш м'якій формі (так званої «пропаганди 2.0»): «Засоби

¹Кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціології, Маріупольський державний університет.

створення ідеологічного повідомлення практично безмежні: архітектура, театр, музика, спорт, одяг, зачіска можуть виражати політичні погляди, як і показ населення у вигляді спалення книг, самогубства й тероризму. Повітряне бомбардування цивільних осіб, яке стало рутинною характеристикою сучасної війни, часто можна тлумачити як комунікативну дію, а не як військову» [Почепцов, 2016: с. 76].

Аналізуючи такий підхід до м'якої й значно «посиленої» мистецтвом пропаганди, можна розглянути також запропонований Ж. Еллюелем «підхід до поділу пропаганди на політичну та соціологічну» [Социологическая энциклопедия, 2003]. Перша – це добре знайома всім вертикальна пропаганда, що йде згори вниз, тобто від влади до громадянина. Друга – пропаганда горизонтальна, тобто вплив того, що людина бачить навколо себе. Саме подібна пропаганда обирає горизонтальний шлях, де присутність влади є прихованою, що викликає менший супротив тій інформації, настановам, які транслюються у процесі пропаганди. У будь-кому разі «пропаганда 2.0» чи соціологічна «горизонтальна» пропаганда виступають як різновиди пропагандистської діяльності, що має на меті як основну вимогу якнайбільшу прихованість впливу на людину, масову свідомість, громадську думку. Зрозуміло, що пошуки в цьому напрямку як фахівців, так і практиків пропаганди, організаторів інформаційних війн будуть тривати. Тому що саме це, саме максимальна «прихованість» інформації, що використовується при організації пропагандистського впливу на населення, масову свідомість, громадську думку, виступає у якості однієї з важливих заporук ефективності пропаганди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Почепцов Г. Г. Пропаганда 2.0: Новые измерения в действии. URL: <http://psyfactor.org/psyops/propropaganda34.htm> (дата звернення: 05.07.2017).
2. Почепцов Г. Г. Смыслы и войны: Украина та Російська Федерація в інформаційній і смисловій війнах. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 316 с.
3. Социологическая энциклопедия : в 2 т. / Нац. общественно-научный фонд ; руководитель науч. проекта Г. Ю. Семигин ; гл. ред. В. Н. Иванов. Москва : Мысль, 2003. Т. 2. 863 с.

Судаков Володимир¹

Email: vl_sudakov@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2032-1093>

Проблема ідентифікації пізнавального змісту поняття «війна» в сучасній соціологічній теорії

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Відомо, що об'єктивні потреби у подальшому розвитку теоретичних засад сучасного соціологічного знання загалом обумовлені новітніми тенденціями соціальних змін, таких як глобалізація, віртуалізація та індивідуалізація суспільного життя. Важливо зазначити, що здійснені на початку XXI століття різноманітні спроби науковців дослідити основні онтологічні прояви цих тенденцій та їх взаємозв'язок призвели до посилення теоретичного плюралізму в соціології і до появи різних концептуальних інтерпретацій пізнавального статусу категорій та понять соціологічної теорії. Загалом на дану обставину звернули увагу у своїх працях Дж. Александер, З. Бауман, Ж. Бодрійяр, П. Бурдьо, Е. Гіденс, Б. Латур, Дж. Рітцер, Дж. Тернер, Дж. Уррі, П. Штомпка та інші авторитетні соціологи, які, по-перше, підкреслювали важливість уникнення спрощених, монопарадигмальних та формалізованих тлумачень змісту понятійно-категоріального апарату соціологічної теорії, і, по-друге, вказали на важливість наукової розробки методології теоретичного синтезу в соціології шляхом цілеспрямованого застосування спеціалізованих соціологічних понять, котрі отримали цілком позитивне визнання прибічниками як об'єктивістських, так і суб'єктивістських соціологічних теорій, зокрема, таких як «структурація» (Е. Гіденс), «соціальний простір» (П. Бурдьо), «символічний обмін» (Ж. Бодрійяр), «соціальна мережа» (Б. Латур), «соціальна травма» (Дж. Александер, П. Штомпка).

Вочевидь, що в умовах вкрай складних та драматичних реалій сьогоденного суспільного життя громадян України, актуальним науковим завданням стало дослідження проблеми ідентифікації пізнавального змісту поняття «війна» в сучасній соціологічній теорії. У даному зв'язку, насамперед, варто зазначити, що певні концептуальні труднощі позитивного вирішення цього завдання полягає у тому, що будь-яку війну вченим необхідно сприймати одночасно і як атрибутивне соціальне явище суспільного життя, котре відтворюється в конкретних просторових географічних ареалах, так і як специфічний соціальний процес здійснення насильницьких соціальних дій у межах певних часових інтервалів.

¹ Доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Саме тому таке інтегральне поєднання конкретних просторових та часових характеристик є важливим чинником, який зумовлює наявність певних відмінностей у спробах концептуального визначання війни в об'єктивістських соціологічних теоріях. Так у теорії соціального конфлікту типовими ознаками визначення змісту поняття «війна» є акцент на важливості розуміння війни як: 1) екстремального явища суспільного життя, якому притаманні різноманітні соціальні прояви антагоністичних взаємодій; 2) антигуманного соціального явища, екстремальність якого зумовлює потребу закінчення війни у максимально короткий проміжок часу; 3) процес насильницької організованої збройної боротьби між державами, їх коаліціями або між соціальними групами, котрі здійснюють агресивні, загарбницькі, а також і певні оборонні заходи з метою реалізації значущих політичних цілей та інтересів, якими визначається «справедливий», або ж «несправедливий» характер війни.

Водночас, важливо вказати, що не менш поширеними серед прибічників соціологічної теорії структурно-функціонального аналізу є концептуальні інтерпретації поняття «війна», які парадоксальним чином націлені на конкретизацію змісту знаменитого афоризму: «Хочеш миру – готуйся до війни». Такі інтерпретації, у порівнянні з конфліктологічними версіями, фіксують дещо інші сутнісні ознаки певного кола об'єктивних та суб'єктивних причин, які засвідчують про суспільну та історичну необхідність підготовки до розв'язання війн та здійснення системи воєнних дій, які розглядаються як ефективний інституціалізований функціональний засіб насильницького впливу на людей як «ворогів» з метою руйнації їх усталеного способу організації економічної, політичної та соціокультурної сфер суспільного життя, а також захоплення цінних ресурсів заради суспільного виправдання агресивних цілей конкретної війни та понесених людських і матеріальних втрат.

Для сучасних суб'єктивістських соціологічних теорій загалом характерні концептуальні підходи до тлумачення війни як складної соціальної драми, пов'язаної з насильницькою руйнацією стабільно відтворюваного мирного суспільного порядку співіснування людей. Так, зокрема, теоретиками феноменологічної та екзистенціальної соціології здійснюється розробка спеціалізованих програм фундаментальних та прикладних досліджень смислових підстав організації агресивної війни довгострокового або короткострокового характеру на основі оцінки емпіричних показників реальних та можливих людських втрат і травмуючих ефектів війни. В соціологічних теоріях символічного інтеракціонізму, соціального обміну та етнометодології для концептуальних спроб визначення сутнісних ознак поняття «війна» характерні пізнавальні орієнтації, які спрямовані на вивчення способів раціоналізації мотивів практичного здійснення та протидії процесам організації сучасних війн, а також і самих способів раціональної аргументації стратегії і тактики дій як збройних формувань, так і індивідуальних та колективних суб'єктів громадянського суспільства. Загалом, для сучасних суб'єктивістських соціологічних теорій характерним є

наукове розуміння війни як антигуманної деструктивної системи типізованих мілітарних соціальних дій насильницького характеру, які спрямовується на примусову зміну персональної та колективної ідентичності людей як громадян різних націй-держав.

Таким чином, на основі представленого аналізу концептуальних підходів до з'ясування пізнавального змісту поняття «війна» у сучасних об'єктивістських та суб'єктивістських соціологічних теоріях, доцільно запропонувати наступне визначення: війна – це поняття соціологічної теорії, яке слугує пізнавальним засобом концептуального відображення конфліктного протиборства взаємоспрямованих мілітарних соціальних практик як насильницької системи типізованих соціальних дій, які призводять до руйнації ресурсних засад організації мирного колективного життя людей та демократичного устрою соціального порядку у сучасних суспільствах як соціальних системах аграрного, індустріального та постіндустріального типу.

Варто зазначити, що таке концептуальне тлумачення цілком можливо можна розглядати як певний стимул розвитку комплексних соціологічних досліджень причин, соціальних та гуманітарних наслідків війн у сучасному глобалізованому соціальному просторі суспільних взаємодій та комунікацій. Відомо, що прогресивний розвиток українського суспільства протягом останніх трьох десятиліть значною мірою був зумовлений характером державного устрою України як суверенної, демократичної, правової та соціальної держави. Незважаючи на певну складність державотворчих процесів демократизації суспільного життя та труднощі проведення ринкових реформ, українська держава утвердилася серед країн сучасного цивілізованого світу саме як демократична європейська держава, зовнішня політика якої спрямована на захист цінностей мирного ненасильницького людського співіснування та норм міжнародного права. Вочевидь, що інформаційною основою розв'язаної Російською Федерацією війни проти України стала систематична цілеспрямована пропаганда, яка загалом спрямовувалась на дискредитацію української державності. Звісно, що ця пропаганда вплинула і на свідомість певної частини громадян українського суспільства, яким подобались міфи про «спільне минуле», «спільну історію» та «єдиний народ». Однак, в умовах воєнного стану переважна більшість громадян стала активно підтримувати державну політику оборони України, а також стала адекватно оцінювати справжні антигуманні цілі російської пропагандистської культури та самої війни як «спеціальної воєнної операції» здійснення загарбницької збройної агресії та терористичних дій. Саме така масова підтримка є важливим чинником здобуття українським народом перемоги над підступним ворогом.

Хижняк Лариса¹

Email: L.Khyzhniak@karazin.ua

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-4966-3203>

Організованість військово-промислового комплексу як соціально небезпечна практика

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

У сучасному нестабільному світі, де великі надії ще донедавна покладалися на «м'яку силу», суттєвим чинником національної безпеки, у тому числі соціальної, виступає військово-промисловий комплекс (ВПК). Указом Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266/2022 створена Національна рада з відновлення України від наслідків війни як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, одна з робочих груп якої займається питаннями розвитку військово-промислового комплексу (ВПК) [Положення про Національну раду, 2022].

Дослідниці Т. Кім і Ю. Українець закликають до «застосування постнекласичного людиномірного підходу до вирішення глобальної проблеми миру і демілітаризації, зокрема встановлення місця і ролі ВПК в сучасній економіці» [Кім, 2022]. Глобальний військовий тягар, згідно Базисних даних військових витрат SIPRI, зростає з 2015 р. Так, «у 2021 р. світові військові витрати становили 2113 млрд дол. і були на 12% більшими, ніж у 2012 р. ... Світові військові витрати як частка світового валового внутрішнього продукту (ВВП) досягли 2,2% порівняно з 2,3% у 2020 р. Середні військові витрати як частка державних витрат у 2021 р. залишилися такими самими, як і в 2020 р., на рівні 5,9%» [Lopes da Silva, 2021]. У цьому контексті привертає увагу етична дилема (парадокс) щодо прийняття рішень між двома важливими варіантами, етичність яких є проблемною, а саме: збільшення витрат на армію, мілітаризацію економіки ставить питання пріоритету у відповіді на досить риторичне питання: «Виробляти масло чи пушки?», «Годувати власну армію чи чужу?»

Війна є організованим насильством, що піддається дослідженню в різних соціальних вимірах, у тому числі в соціально-культурному та історичному [Єрмоленко, 2019]. Є. Головаха розглядає насилля під час російсько-української, зазначаючи, що росіяни – «це імперський народ, який успадкував традиції Золотої Орди з її жорстокістю, абсолютною байдужістю до будь-яких проблем гуманізму та вмінням організовувати насильство будь-якого масштабу. Українці цьому не навчились, бо були поза Ордою» [Головаха, 2022]. Будь-яке насильство обґрунтовано вважається соціальною

¹ Доктор соціологічних наук, професор, професорка закладу вищої освіти кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

деструкцією [Герасіна, 2015]. Це відноситься і до різних проявів колективного насильства та колективних насильницьких практик [Артьомов, 2017]. Науковцями акцентується увага також на політичному контексті збройного насильства [Бадер, 2020; Балацька, 2015]. С. Полторак з усталеним розвитком суспільства та з безпекою держави пов'язує «... здатність її інститутів дієво управляти військово-оборонною сферою» [Полторак, 2017: с. 85].

Роль і стан військово-промислового комплексу ми пропонуємо розглянути з точки зору його організованості і соціальної безпеки. Організованість і неорганізованість будь-якої системи ще фундатор тектології як загальної організаційної науки О. Богданов вважав відносними. Ознаками організованості, що проявляється на різних рівнях і навіть по-різному (як конструктивно, так і деструктивно) в різних соціальних умовах, вважаються стан злагодженості дій у системі, що має, як правило, ціннісне й нормативне підґрунтя; ступінь гармонійності соціального порядку, утвореного спонтанно чи стихійно; можливість системи координувати спільну діяльність зацікавлених сторін і здатність її до саморегуляції. Серед соціальних механізмів здійснення організованості особливу роль відіграють звичаї, традиції, авторитет, моральні норми і принципи, які конкретно-історичні й культурно обумовлені. У сучасному інформаційному суспільстві, що базується на новітніх комунікаційних платформах і інформаційно-комунікативних технологіях, ВПК мають можливість підтримувати свою організованість і цілеспрямовано впливати на соціальне середовище через такі комунікативні технології як національну, міжнародну і глобальну PR діяльність, лобіювання, інтегрований маркетинг, іміджування, брендінг (ребрендінг). Ці аспекти потребують спеціального соціологічного вивчення.

Позитивні наслідки	Суспільно небезпечні наслідки
генерування нових ідей, інновацій	суспільно невідконтрольоване вдосконалення зброї масового знищення
розробка новітніх технологій з подальшим впровадженням у різних галузях	мілітаризація економіки та різних сфер суспільного життя
виготовлення конкурентоспроможної військової техніки й озброєння	зростання напруженості (міжнародної, регіональної, локальної)
становлення ВПК як оборонного комплексу	неконтрольований ринок озброєнь
розкриття потенціалу ВПК (техніко-технологічного, комунікативного, управлінського, матеріального тощо) для підвищення обороноздатності держави	конверсія з загрозою втрати обороноздатності
усталеність відносин в системі «освіта – наука – виробництво продукції військового або подвійного призначення	необґрунтоване (надмірне або недостатнє) інвестування у військово-промислову сферу
досягнення відповідної викликам часу інституційної і суспільної підтримки обороноздатності держави	недостатнє врахування в оборонно-промисловій політиці соціальних аспектів (ризиків)

Табл. 1. Суспільні наслідки організованості військово-промислового комплексу (складено авторкою на основі аналізу наукових джерел)

Учасниками організованого розвитку ВПК з різною мірою активності і включення в його функціонування й розвиток стають державні установи; військово-промислові організації (їхні власники, персонал, бізнесові партнери); політичні, військові, державні діячі; науковці та наукові спільноти, задіяні в проєктах мілітарі та соціальної безпеки; громадські діячі та організації (праваохисні, екологічні тощо); аналітики (політичні, військові, соціальні тощо); мас-медійні структури, що висвітлюють питання і події війни та миру, оборонно-промислової сфери, соціальної безпеки.

Соціально небезпечна незаконна торгівля зброєю, так званий чорний ринок зброї. Е. Расюк запропонував такі три законодавчо-організаційні кроки для подолання цієї загрози, а саме: 1) в армії та воєнізованих формуваннях має діяти військова поліція, завдання якої – надавати суспільству інформацію та послуги щодо боротьби з цим протизаконним і небезпечним явищем; 2) контроль нарізної короткоствольної стрілецької зброї шляхом легалізації її використання; 3) внутрішній (в середині країни) і зовнішній (за межами країни на основі міжнародного співробітництва) контроль за військовою промисловістю та ринком зброї [Расюк, 2020: с. 211]. Однак дієвим може стати лише поєднання державного і суспільного контролю над військово-промисловим комплексом, виробництвом, розповсюдженням та використанням його продукції та послуг.

Стратегічне бачення реформування національного оборонно-промислового комплексу включає такі елементи: «визначення цілей стратегії; визначення принципів реалізації; визначення способів досягнення цілей; визначення ресурсів для реалізації стратегії» [Свергунов, 2013: с. 75]. Спираючись на ці елементи стратегії, зазначимо, що серед цілей має бути соціальна безпека як органічна частина національної безпеки; серед принципів реалізації – соціальна відповідальність; серед способів досягнення цілей – державно-громадське партнерство і суспільний (громадський) контроль; серед ресурсів для реалізації стратегії – потенціал підтримки з боку громадянського суспільства.

Висновок. Організованість військово-промислового комплексу доцільно досліджувати в конкретних обставинах, які піддаються вивченню в системах «захист – напад», «оборона – наступ», «мілітаризація – конверсія». Організованість військово-промислового комплексу може стати соціально небезпечною практикою, якщо в цих системах переважає «напад», зокрема, «агресивний військовий напад на суверенну державу з метою її знищення» (прикладом слугує сучасна російсько-українська війна). Навпаки, організованість військово-промислового комплексу країни, яка захищає свій державний суверенітет, цивілізаційний вибір і демократичні цінності потребує всебічної інституційної й суспільної підтримки, у тому числі міжнародної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артьомов П. Колективне насильство та колективні насильницькі практики: засади соціологічного аналізу. *Український соціологічний журнал*. 2017. № 1-2. С. 91-95.

2. Бадер А. В. Збройне насилля як вид політичного насилля / А. В. Бадер. *Науковий журнал «Політикус»*. 2020. Випуск 1. С. 12-17.
3. Балацька О. Б. Типологія політичного насилля як складової сучасного політичного процесу / О. Б. Балацька. *Вісник Маріупольського державного університету серія: історія. політологія*. 2015. Вип. 13-14. С. 172-181.
4. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція / Л. М. Герасіна // *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, метод»*. Харків, 2015. № 1148. Вип. 34. С. 35-41.
5. Головаха Є. Вперше за 30 років. Що українці думають про майбутнє України / Є. Головаха [Електронний ресурс] // 2022 – Режим доступу до ресурсу: <https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajinci-zminilisya-sociolog-rozpoviv-shcho-ukrajinci-dumayut-pro-maybutnye-novini-ukrajini-50249965.html>
6. Єрмоленко А. Насильство як явище сучасного світу: Соціальний та культурно-історичний виміри / А. Єрмоленко. *Філософська думка*. 2019. № 2. С. 6-13.
7. Кім Т. Військово-промисловий комплекс у сучасній світовій економіці: передумови, фактори, тенденції розвитку / Т. Кім, Ю. Українець. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. [Електронний ресурс] // 2022 – Режим доступу до ресурсу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-33>.
8. Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни. Затверджено Указом Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022 [Електронний ресурс] // 2021 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>.
9. Полторац С. Т. Військово-промисловий комплекс: поняття, сутність і роль держави в управлінні ним / С. Т. Полторац. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 7. С. 85-88.
10. Расюк Е. В. Чорний ринок зброї в глобалізованому світі злочинності / Е. В. Расюк // *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення. Частина 1* [Електронний ресурс] // 2020 – Режим доступу до ресурсу: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17765>
11. Свергунов О. О. Проблемні питання та пріоритети реформування і розвитку національного оборонно-промислового комплексу / О. О. Свергунов // *Військово-технічна та оборонно-промислова політика України в сучасних умовах : аналіт. доп.* / В. М. Бегма, О. О. Свергунов; упоряд. В. М. Маркелов, [за заг. ред. В. М. Бегми]. – К. : НІСД, 2013 – С. 74-79.
12. Lopes da Silva D., Tian N., Béraud-Sudreau L., Marksteiner A., Liang X. Trends in World military Expenditure, 2021. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/2022-04/fs_2204_milex_2021_o.pdf

Щербина Віктор¹

Email: svn6414@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-8535>

Інституційна зміна та війна

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Зміна соціальних інститутів – історично тривалий процес, основу якого складають історично нові потреби життєтворення народу, що їх неможливо задовольнити на основі попередніх процесів соціальної взаємодії в рамках інститутів, які склалися у попередню історичну добу. Нові потреби, що виникають та розповсюджуються у суспільстві, спочатку призводять до кризи існуючих інститутів, згодом спричиняють їх трансформацію та, зрештою, стають основою їх зміни та переходу до якісно нової соціальної системи, здатної до подальшого самовідтворення протягом історичного часу.

Інституційна зміна є процесом утворення нового цілісного комплексу соціальних інститутів, що відповідають історично новим потребам соціальної взаємодії людей, які утворюють суспільства. Її визначальним моментом, на нашу думку, є зміна типу аутопоезису соціальної системи як історично нового цілого. Умовою зміни є попереднє накопичення трансформацій окремих суспільних інститутів, що спричиняє їх кризу.

Термін аутопоезис ввели 1972 р. у науковий обіг біологи У. Матурана і Ф. Варела, ним вони позначили здатність живого до породження, будування, конституювання й забезпечення самого себе. Аутопоезійна система не тільки самовідтворюється, але й продукує щось якісно нове, що перетворює її на витвір самої себе. Аутопоезійні системи є цілісностями та мережами виробництва власних компонентів, які одночасно рекурсивно генерують мережу, що їх виробляє, і конституюють її кордони. Н. Луман це поняття переосмислив соціологічно та використав у контексті системно-комунікативної теорії для пояснення функціонування та взаємодії соціальних систем. У вітчизняній та світовій соціології поняття аутопоезійності використовується для аналізу цілісних соціальних систем.

На нашу думку, аутопоезис соціальної системи не лише характеризує її здатність до самовідтворення, а й має історично-конкретний характер, тобто можна виділяти його конкретний тип, що може конституюватися та змінюватися. Теоретична гіпотеза, з якої ми виходимо, полягає у припущенні, що різні типи систем передбачають різні типи аутопоезійності. Коли відбувається зміна типу соціальної системи, слідом за попередніми змінами

¹ Доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та фундаментальних дисциплін, Київський інститут бізнесу і технологій.

окремих її елементів та загальної структурної побудови, виникає протиріччя між інноваціями та існуючим типом аутопоезійності. Це протиріччя вирішується зміною типу аутопоезійності соціальної системи. Цим завершується перехід суспільства як системи до нового історичного стану, система соціальних інститутів набуває цілісності та здатності до самовідтворення на своїй власній основі. Питання щодо типів аутопоезійності є окремим предметом теоретичного конструювання – можливо, воно є похідними від типів культури.

Виходячи з цього припущення, аутопоезіс як соціологічне поняття, можливо, здатне бути інструментом макросоціологічного аналізу станів та етапів розвитку цілісності інституціональної побудови конкретного суспільства у його відмінності від інших суспільств. Зміна аутопоезіса може розглядатися як такий специфічний момент переходу до соціальної системи нового типу, коли цей новий тип системи отримує здатність та починає самобутньо відтворювати власні нові елементи та нову інституційну побудову в цілому. До такого моменту трансформації соціальних інститутів відбуваються, зберігаючи об'єктивну невизначеність, «обтяженість минулим». Саме тому у цей період трансформацій суспільства соціологічні обстеження фіксують наявність двоїстості як існуючих інституційних взаємодій, так і «розколотість» «багатовекторність» суспільства щодо загальнозначущих проблем розвитку. До моменту зміни типу аутопоезійності увесь корпус соціальних інститутів змінюється на попередній основі, в силу наявності суперечностей попередньої інституційної побудови, окремими моментами, не змінюючись остаточно як ціле. (Це, зокрема, дозволяє утримувати у масовій свідомості ілюзію можливості «повернення» до попереднього стану суспільства.)

Перехід до нового типу аутопоезійності призводить до інституційної зміни в цілому, відкидає двоїстість попереднього стану суспільства та відкриває можливість тих змін соціальних інститутів, які були неможливі раніше. У суспільстві виникає суб'єктивне відчуття незворотності історичних перетворень, які відбулися. На нашу думку, зміна аутопоезісу є окремою складовою інституційної зміни як структурної характеристики процесу макросоціальної трансформації.

Від початку доби Незалежності соціологам складно було визначити, який саме тип суспільства існував в Україні насамперед тому, що почала та відбувалася трансформація соціальної системи як предмету аналізу. Відтак йому були об'єктивно притаманні одночасно риси тих порядків соціальної взаємодії, що історично відходили і тих, що лише виникали, були фактично ще варіантами майбутніх системних рис. Було складно (а фактично неможливо) визначити його типові риси – «суспільство масової аномійної деморалізації і аморальної більшості», «суспільство з подвійною інституціональною системою», «суспільство з цінностями часів викривленого модерну», «суспільство персоніфікованої довіри з переважно негативним соціальним капіталом», «суспільство переважно негативних ідентичностей» «суспільство, що гине», «посттоталітарне», «постколоніальне» і

«пострадянське» тощо. Разом з тим, не зважаючи на таку формальну невизначеність, основним консенсусним напрямком історичних трансформацій суспільства був «демократичний транзит» в напрямку побудови «суспільства ринкового типу». Конституційно було визначену мету державної діяльності – це політична демократія, правове суспільство, та вільна економіка з добробутом населення. Однак жодної з цих цілей не було досягнуто за винятком, можливо, демократії, але і то відносно радянського періоду, коли формально існувала лише одна партія, призначена керувати суспільними процесами.

Після революції 1991-1993 рр. почався перший етап історичних трансформацій – 1994-2004 рр. Групами, які прийшли до влади в колишній УРСР, була проголошена нова держава – законодавчо, офіційно були відмінені всі інститути попереднього суспільства. Це і державна економіка і комуністична партія як керівна сила і проголошення багатопартійної системи політичного устрою. Зміни визрівали у процесах поширення кризи існуючих на той момент соціальних інститутів, вони втратили здатність до самовідтворення, вони не могли змінитися водночас. Почався етап, який можна визначити, користуючись терміном Є. Головахи, як етап «подвійної соціалізації». Соціальні інститути пізньорадянського (соціалістичного) типу ще фактично існували у практиках життя населення, але держава та пануючі групи їх вже не підтримували політичними та адміністративними діями.

Соціальні зміни, що їх розпочали нові різноманітні суспільно-політичні актори, були орієнтовані як на словах, так і фактично (хоча це не дуже співпадало), на створення нових інститутів, однак історичні умови не передбачали можливості зробити це одним кроком. Довгий час існувала інерція повсякденних світів п'ятидесятимільйонної країни, яка утримувала практики життя на попередніх інституційних засадах. У той же час, незалежно від того, як саме хто з діячів того періоду розумів зміни, історичною метою трансформацій було утворення «ринкового суспільства». Це суспільство, в якому домінуючою основою соціальної взаємодії є забезпечення матеріальних, організаційних та духовних умов процесу відтворення додаткової вартості, а основою інституційного будівництва є реалізація принципу приватної власності. «Предметом віри» було вже нове суспільство, якого ще не було, а «предметом скепсису» – попереднє, яке ще існувало фактично у практиках інституційної взаємодії. Протиріччя між вірою та скепсисом утворювало соціальне напруження, створюючи енергію змін, яка живила історичний ентузіазм різноманітних соціальних акторів.

На цьому етапі засади нової інституційної побудови України почали виникати та формуватися ще у надрах попередніх інститутів та розумілися як їх трансформація та, почасти, як їх девіація. Існувало уявлення, що нове суспільство буде «покращеним» варіантом попереднього і тому позитивні риси попередніх соціальних інститутів будуть збережені, а на місце негативних придуть нові, позитивні. У такій внутрішньо суперечливій ситуації соціалізувалося нове покоління – носій нових цінностей. У масовій свідомості були легітимовані нові культурні цінності та норми (ідеологія),

почали формуватися нові соціальні групи (насамперед підприємці), виникла нова політична структура (незалежна держава та національний політикум), відбувалися зрушення у культурному житті.

На другому етапі зміни соціальної системи політичні та організаційні засади пізньорадянських соціальних інститутів стали відкидатися – це відбувалося у формі політичної боротьби 2000-14рр. «Ринкове суспільство» вже сформувалося у його історично можливому вигляді («дикий олігархічний капіталізм») та почало спричиняти тиск на існуючу систему інституційного відтворення соціальних відносин. Покоління «червоних директорів» та партійної номенклатури вже перестало як особливий соціальний актор впливати на політичне і соціальне життя країни, на історичну арену вийшло покоління «нового бізнесу» зі складу колишнього комсомолу, заявив про себе і бізнес, який базувався на економічних інноваціях. Інституційні регулятори на цьому етапі швидко та відкрито втрачали свою дієвість, політична боротьба, яка охоплювала маси, стала реакцією на зростаючу аномію. Стан, коли нові цінності та норми було проголошено, але життя не відбувалося відповідно ним став системним, у різних сферах панувала «корупція», не було омріяних результатів «ринкового суспільства» і демократичного транзиту. Зростала соціальна напруга між потребою нового покоління у новому соціальному порядку, який дозволить задовольняти його нові життєві потреби (засновані на нових цінностях та ідентичностях, засвоєних у соціалізації новітньої доби) та діючими пост-радянськими політичними інститутами. Разом з режимом Януковича у минуле поринула «виїдена» зсередини ринковим суспільством пост-радянська Україна як історично конкретна система соціальної організації життя народу.

З 2014 р. почався етап «інституційної зміни», змістом якого стало виникнення організаційних засад вже не для трансформації окремих інститутів, а для утворення нового їх цілісного комплексу. Попередні інститути остаточно втратили свою дієвість. Суспільство стало поринати у стан аномії, оскільки відбулася вже не трансформація, а руйнація всіх реально існувавших до останнього часу попередніх патерналістських інститутів. У той же час нові інститути, що їх було проголошено, на той історичний момент ще не склалися у практиках життя населення.

Війну можна розглядати як соціальне явище та соціальний процес. Як явище вона виявила та виявляє неможливість продовження суспільного стану «відкладеного транзиту». Цей стан не є безпосередньою причиною війни, але остання викриває фактичну неможливість життя на попередній інституційній побудові, з одного боку, та прагнення нового покоління жити за проголошеними раніше іншими інституційними порядками, з іншого.

У війні відбувається зміна саме типу аутопоезійності. Як соціальне явище вона робить необхідним перехід до нового типу аутопоезису, на основі якого буде розгорнуто новий соціальний порядок, інституційні засади якого вже сформувалися попередніми трансформаціями окремих соціальних інститутів. Зміна порядку соціальної взаємодії (у тому числі світового) дозволить задовольняти нові історичні потреби життєтворення народам у нову

історичну добу. Тому поточна війна є всесвітньо-історичною подією, в яку об'єктивно включені (звичайно, різним чином) практично всі народи світу. Вірогідно, вона призведе до зміни аутопоезійності усієї світової системи, яка також переживає кризу, обумовлену трансформаціями інститутів, які було сформовано ще у другій половині ХХ ст.

Як процес на рівні національному війна є відкиданням соціальних умов, що породжують аномію, відкиданням кризового стану значно трансформованої, але ще існуючої попередньої інституційної побудови суспільства. Війна є відкиданням стану, за якого ми знаємо, який нам необхідно пройти шлях (від посттоталітарного до сучасного демократичного суспільства), але ми ж його постійно відкладаємо, бо маємо таку можливість. Війна відкидає та робить неможливими утримання засад подальшого відтворення пізнорадянських інститутів. Водночас вона відкриває шлях і мотивує народ України здійснити цей транзит, здійснити інституційну зміну.

Однак війна не тотожна інституційному будівництву як такому, «перекувати мечі на орала» ще належить у найближчому майбутті. Сама інституційна зміна є завданням повоєнної доби. Це і буде перемогою. Цивілізаційний вибір вже було зроблено раніше, було зроблено багато кроків для його втілення, тепер мова йде про неможливість його не здійснювати далі з усіма наслідками цього – усвідомлюваними раніше чи ні.

Яким буде результат інституційної зміни, сказати в деталях важко, оскільки війна як процес також змінює існуючі та утворює нові потреби. Ці зміни відбуваються дуже швидко та глибоко, про що свідчать результати емпіричних соціологічних досліджень 2022 р. Чим довше буде тривати війна, тим сильніше буде змінюватися суспільство, яке у неї увійшло. Логіка обставин, які створюються, далеко не завжди відповідає логіці прагнень, якими було вмотивовано діяльність з їх створення. Це буде неодмінно змінювати характер інституційного запиту (хтось буде прагнути повернутися до декорованого інакшим ідеологічним чином суспільства того самого авторитарного типу, яке породило зміни, хтось буде прагнути до якісно іншого інституційного устрою), однак війна як подія неодмінно буде породжувати власну реальність життя. Думку Аристотеля про те, що ніхто не може знати результатів майбутньої битви можна продовжити думкою, що не можна достеменно знати й обрисів майбутнього миру. Ми віримо у перемогу, однак усвідомлюємо, що поряд з палкою вірою має стояти холодний розум та воля до подальших демократичних перетворень, мають бути відповідні матеріальні ресурси.

Війна є чинником та умовою породження нового соціального порядку, умовою інституційної зміни – на відміну від попередньої трансформації, що породила напруження які не вирішувалися та породжували аномію. Однак результат цієї зміни змістовно є невизначеним, оскільки побудова нових інститутів справа повоєнного часу. У війні формуються соціальні умови для цього та формуються соціально-політичні суб'єкти, які будуть це робити практично. Якими будуть ці нові інститути, залежить не тільки від України, але й від того, яким буде складатися новий світоустрій.

Викладене вище – погляд суто інституціоналістський з усіма недоліками та перевагами такого підходу. Онтологізація теоретичних парадигм (однією з яких є системний підхід) вироблених у ХХ ст., може мати для соціологічної рецепції війни несподівані наслідки. Не можна відкидати думку, що подібні до викладеної гіпотези вже позбавлені історичної релевантності, є застарілими, оскільки належать соціальному світові великих індустріальних систем, який вже сам по собі відійшов. Можливо, сучасний світ переходить до якісно нового «рідинного» стану атомізованої соціальної взаємодії, до багатомірності та невизначеності як суттєвої риси соціальності, а людина перестає бути єдиним агентом соціотворення. У такому випадку соціальні трансформації останньої історичної доби та війна можуть виглядати як перехід від системного характеру організації життя спільнот до історично нового у організаційному відношенні – потокового, метамодерного, трансгуманістичного. Війна та мир у такій оптиці можуть не розглядатися як відмінні стани суспільного життя, тому війна виглядатиме якимось допоки не зрозумілим якісно новим станом соціальності, а не умовою переходу до нього. Однак і ці парадигмальні орієнтації вкорінені у конкретних історичних обставинах, які почали суттєво змінюватися саме зараз. Але це вже інша історія, яка потребуватиме відповідних засобів теоретичної концептуалізації.

Секція 2. Суспільні настрої та практики воєнних часів

Бевзенко Любов¹

Email: lbevzenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4020-1937>

Майбутнє України – концептуальні бачення в парадигмі складності та відповідні емпіричні потреби

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Говорити про майбутнє нашої держави після закінчення війни в ситуації високої невизначеності щодо самого моменту припинення хоча б активних бойових дій – задача складна. Для соціології як фундаментальної науки це означає спробу робити якісь прогнози. А будь-який прогноз в науці має ґрунтуватися на певних теоретичних підмурках і продиктованих цим емпіричних замірах і спостереженнях.

В даному разі в якості теоретичної платформи для таких прогнозів я пропоную ті концептуальні пропозиції, що вибудовуються на методологічних засадах парадигми складності (complexity theory) [Grobman, 2005]. Найголовніше для нас в даному разі будуть наступні положення: 1) суспільство є складною соціо-антропо-культурною системою і його динаміка задається законами динаміки таких систем; 2) в цих динамічних процесах є три суттєво відмінні суспільних станів, де прогнозування має відбуватися за різними сценарними моделями: а) стан стабільності з прогнозом малих поступових еволюційних (лінійних) змін; б) стан середньої нестійкості з прогнозом швидких, але все ж відносно лінійних змін; в) стан високої нестабільності (напруженості), так звані точки біфуркації, прогноз не підпадає під еволюційні моделі і має здійснюватися у відповідності до законів поведінки нелінійних систем в ситуації високої нерівноважності.

Саме останній стан високої напруженості ми і спостерігаємо у нас з моменту, що передував початку вторгнення ворога в країну в лютому 2022 року і до теперішнього часу. І тут країна пройшла вже одну важливу точку біфуркації, якою було 24.02.22. І зараз важко, але невпинно просувається до іншої, якою буде ще невідома дата закінчення війни. З великою ймовірністю – закінчення нашою перемогою.

¹ Доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАНУ.

Основною характеристикою цих біфуркаційних станів є те, що їх можна назвати точками суспільного перелому. В чому проявляється ця зазначена вище нелінійність? Прогноз майбутнього, його теоретична можливість тут радикально відрізняється від того, що справедливий для двох інших згаданих станів, де динаміка якщо не повністю співпадає, то є близькою до тієї, що описується лінійними моделями. В тих двох випадках йдеться про стабільність або еволюційні зміни. В нашому, третьому випадку – про високу нестабільність та біфуркаційні, швидкі і переломні зміни. І тут прогноз не є і не може бути однозначним. Як правило, він є варіативним, може мати два або більше можливих сценаріїв наступного розвитку подій. Ці сценарії можуть писатися в різних установах, в них може закладатися логічна раціональна аргументація, але реалізується лише той з них, що знайде відгосок в суспільних очікуваннях, прагнення і таки так – мріях. Саме парадигма складності і відповідні концептуалізації можуть обґрунтовано доводити – мрії і очікування є реальною суспільною силою, що визначають суспільну динаміку на рівні соціальної самоорганізації. А організаційні проекти матимуть силу здійснитися лише у разі, якщо втіляться в ці мрії і очікування, а іншими словами – якщо організація та самоорганізація будуть працювати в доповняльному, а не протилежному ключі. І задача це не з простих.

Саме тут ми можемо вказати на ті емпіричні потреби, які впливають з такого теоретичного бачення. Варіанти майбутнього соціологія може побачити, спостерігаючи за тими макроочікуваннями, що є в суспільстві в таких доленосних точках його історії. На початку ці варіанти можуть бути дуже відмінними. Але є один суттєвий теоретичний момент, який важливий для прогнозів. Який саме варіант реалізується, залежить від невеликої події, яка стає доленосною. Таку подію Nassim Taleb позначив красивою і зараз часто вживаною метафорою «Чорний лебідь» [Taleb, 2007]. В рамках запропонованого підходу це називається сухим терміном – мала флуктуація. Мала подія, яка визначає наступну траєкторію руху суспільства, штовхає на шлях реалізації одного з можливих варіантів, причому вже невідвортної реалізації. При цьому, треба зазначити, що лебідь може бути і білим в тому розумінні, що очікування суспільства хитнуться в бік позитиву. І станеться те, що могло видаватися неймовірним.

<i>Дати</i>	16-17 02.22	26-27 02.22	17-18 03 22	30-31 03 22	18-19 06 22	17-18 08 22
Зовсім не впевнений	13	3	1	1	1	1
Скоріше не впевнений	9	13	2	3	2	2
Важко відповісти	4	15	3	1	3	2
Скоріше впевнений	36	23	21	25	30	23
Абсолютно впевнений	28	47	72	69	63	70

Табл. 1. Динаміка зміни очікувань щодо перемоги у війні України з Росією, лютий-серпень 2022 року, %. Джерело: Соціологічна компанія «Рейтинг».

Схоже, таким моментом з білим лебедем був у нас момент початку війни. В таблиці 1 показана динаміка очікувань перемоги в нашій країні. Буквально напередодні початку війни (16-17.02.22) різниця між тими, хто зовсім не вірив в перемогу (очікував поразки) і тими, хто був повністю впевненим в нашій здатності перемогти, становила 15% на користь останніх (13% проти 28%), що є досить хитким співвідношенням. Але щось трапилося в перші ж дні після 24.02.22. Ми ще будемо шукати того білого лебедя, але вже 26-27.02.22 ця різниця становила 44% на користь перемоги (3% проти 44%). І далі впевнене очікування перемоги стало домінуючим трендом, що набирає силу кожного тижня.

Запропонована теоретична рамка та наведений приклад дозволяють зробити висновок про ті напрямки емпіричних соціологічних досліджень, які були б необхідними і важливими в напрямі повоєнного майбутнього України. Це вивчення тих очікувань щодо цього майбутнього, що є у наших громадян. Але тут є один суттєвий нюанс, який, знову ж таки, вимальовується саме внаслідок обраного теоретичного бачення. Не всі очікування – мрії є справді вагомими в плані можливості передбачати розвиток подій, нехай і варіативно. Вже на етапі побудови дослідницького інструментарію ми маємо відрізнити ті мрії, які не можуть перетворитися на потенційно можливі варіанти, і ті, які справді утворюють це віяло можливостей. Часто віяло з досить протилежними за значенням напрямками (наприклад, як в наведеному прикладі – впевненість в перемозі, та суттєві сумніви в цьому).

Що ж є важливим у процесі емпіричного виявлення цих варіантів? І тут знову повернуся до обраного теоретичного напрямку і того інтегративного бачення суспільної динаміки, що з нього випливає [Бевзенко, 2018]. Говорячи про варіанти майбутнього ми маємо говорити не просто в форматі образів-мрій, від яких шлях до становлення відповідно соціального порядку є далеко не очевидним. А саме в форматі, що безпосередньо виводить на шлях становлення цього порядку. А соціальний порядок за обраним нами баченням – це та система соціальних взаємодій, що склалася в суспільстві. Причому з наголосом на повсякденних, повторюваних взаємодіях. І мається на увазі не лише взаємодія між людьми, а і між людьми і речами, людьми і символами. Все це складає суспільну тканину, міцність якої означає міцність соціального порядку, а руйнація – зростання напруги і нестійкість суспільного порядку, а разом з цим і нестійкість суспільства.

Знову до наведеного прикладу – очікування перемоги стало не простим очікуванням «збоку», а основою для щоденних практик взаємодій для більшості населення в напрямі здійснення цього очікування. Хтось воює, хтось займається волонтерством, хтось здає кров для поранених воїнів, хтось відправляє гроші на дрони, хтось буквально в гаражі винаходить і будує наші дрони, хтось посилає координати окупантів нашим воїнам для знищення, хтось активно партизанить і знищує колаборантів на окупованих територіях, а хтось просто плете сітки чи вовняні шкарпетки для хлопців на передовій, ну і усі «донатять» на армію. Є безліч таких практик, і в них задіяна практично вся країна. Величезна робота ведеться на інформаційному фронті. Це ті

непомітні взаємодії з символами, словами, наративами, які люди здійснюють знову таки повсякденно. Таке маленьке слово «тримаймося», яким зараз закінчується кожен допис в мережах, в чатах – внесок в міцність суспільної тканини в її інформаційному вимірі. Все це повсякденні практики кожного, і міцний соціальний порядок часу війни тримається саме на цих практиках-взаємодіях, тим самим задаючи інтегрованість суспільства.

Які аналоги ми можемо прогнозувати в повоєнні часи? Якщо під час війни це були очікування – рух до перемоги, то які варіанти майбутнього можуть бути важливими після війни?

Для соціологів тут важливо, з мого погляду, виявити ті найважливіші напрями руху, які хвилюють людей. І тут ніяк не є інформативними абстрактні «вільна, заможна, демократична країна». Потрібно виявити те, де люди вбачають перемогу/поразку в боротьбі за таке майбутнє. Можу припустити, що це в самому загальному вигляді це буде боротьба за справедливість у вигляді боротьби з корупцією, з проявами колаборантства та зрадництва, з несправедливістю в діях органів влади – судів, чиновників, поліції. Те, що заважало до війни, і чого люди вже не схочуть терпіти в повоєнній країні. Але це лише гіпотези, саме на виявлення цих ключових очікувань мають бути спрямовані соціологічні дослідження. А вже після цього задачею соціального менеджменту буде, враховуючи названі вище закони соціальної динаміки, не пропустити той момент, коли невеликим поштовхом можна буде направити ці очікування в позитивне русло (аналог очікування перемоги), і стимулювати суспільні практики взаємодії на підтримку такого очікування. І при цьому обрана теоретична платформа вимагає не залишати поза увагою те, що мрії-очікування, це не лише когнітивне утворення. Це емоції і практики, спрямовані в певний бік. Це процес, який має бути повсякденним, особистісно обраним, емоційно сприйнятим і через повсякденні практики пропущеним. Це і є процеси самоорганізації, їх не можна організувати, лише ініціювати і постійно підтримувати неавторитарними діями авторитетних лідерів або рухів. Образно кажучи – запалити вогонь самоорганізації і постійно його підтримувати. Наше волонтерство – наочний приклад того, як це можливо і як це працює. Але саме на єдності організації (державних інститутів), та самоорганізації (неформальних проявів рухів в різних напрямках) можлива перемога вже в післявоєнній боротьбі України за своє майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко Л. Інтегративна концепція соціальної напруженості – методологія, концептуальна схема, прагматика / Любов Бевзенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2018. – № 3. – С. 43-74. (Частина 1); – 2018. – №4. – С. 73-104. (Частина 2).
2. Grobman G. M. Complexity theory: a new way to look at organizational change / Gary M. Grobman. // Administration Quarterly. – 2005. – № 29 (3).
3. Taleb N.N. The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable / Nassim Nicholas Taleb. – New York: Random House, 2007.

Бірюкова Марина¹

Email: birmarina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0525-3659>

Практики евакуації українців в першому півріччі 2022 року

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Унікальність групи біженців і ВПО України, яка актуалізувалася в цьому році, характеризується різким збільшенням її обсягів, динамікою й хвилями зростання її кількості, формалізацією консолідуючого фактора, ризиками та втратами, що її супроводжують, невизначеністю термінів перебування в ній, необхідністю під час переміщення та на новому місці звертатися до нових практик для вирішення актуальних потреб. Саме цим питанням й присвячено дослідження, яке було ініційовано науковцями кафедри соціології і публічного управління Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»).

Одна з перших робіт, яка присвячена соціологічному аналізу біженців і ВПО 2022 р., належить проф. І. Руценку. Харківський дослідник визначив явище швидкого вимушеного переселення українців як Великий Вихід Українського Народу, що зірвав з місць постійного перебування близько 14 млн. осіб [Руценко, 2022]. При цьому відомі соціологи й інтернет видання України вже з березня 2022 року відслідковують й публікують статистичні дані, що відображають настрої та оцінки українських біженців 2022 року [Антонович, 2022; Дембіцький, 2022; Українські біженці..., 2022].

Дослідження науковцями НТУ «ХПІ» проводилося у червні-липні 2022 р. за допомогою Інтернет-опитування (N = 1170 осіб), вибірка стихійна, регіональна за принципом снігового кому. Методологією дослідження виступили теорії соціального капіталу, соціальних практик та соціального партнерства. В опитані брали участь мешканці України, які до початку воєнної агресії 24 лютого 2022 р., проживали на території усіх областей України. До опитування вдалося залучити представників всіх регіонів окрім Автономної Республіки Крим. Респонденти окремих територій становили від 2% до 10% обсягу вибірки. Найбільша кількість опитаних представляє Харківську область як ядро ініціювання дослідження.

На момент опитування респонденти здійснили нижче вказані практики щодо переміщення:

- знаходяться у передмісті (в селі, на дачі) (4%);
- знаходяться в межах області, в сусідній області (10%);

¹Доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри соціології і публічного управління, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

- знаходяться в Центральних областях України, віддалених від фронту (20%);
- знаходяться в Західному регіоні України (16%);
- переткнули кордон, перебувають в іншій країні (28%);
- 22% вирішили не виїжджати з рідних домівок.

Серед біженців і ВПО превалюють представники міського населення, що пов'язано із концентрацією в містах більш молодого населення як наслідок і більш мобільного і зосередження в містах великої кількості дітей, які потребували опіки й рятунку; меншою «прив'язаністю» городян до господарства, яке є важливим джерелом доходу; більшим доступом до транспортних засобів для здійснення переїзду; більш високим рівнем освіти та використанням різних каналів отримання інформації про переїзд. Відсутність налагоджених місць укриття у містах України, в той час коли селяни завжди могли використати власний погреб як сховище, також збільшило відсоток городян серед біженців і ВПО.

Незважаючи на страх, відчуття нереальності подій, що відбувалися з 24 лютого 2022 р., респонденти не дуже поспішали з евакуацією й відклали її терміни. Майже кожен п'ятий з опитаних не виїжджали зі своїх домівок зовсім, бо сподівалися, що військові дії скоро закінчаться, що до їхнього населеного пункту військові дії не дійдуть, що цивільним людям загарбники не будуть завдавати шкоди.

Серед причин відкладання евакуації на перше місце вийшли сподівання, що військові дії скоро закінчаться (55% це обирали). Почуття до Батьківщини, рідного місця, це друга за популярністю причина не евакуюватися. Респонденти пишуть, що принципово не хотіли їхати зі свого населеного пункту, бо тут їх Батьківщина (37%), вони не бажали залишати власне житло, господарство, свійських та хатніх тварин (за коментарями опитаних). Опитані писали, що їх місце вдома. Майже кожний четвертий (24%) вказує на те, що були сподівання, що до його населеного пункту військові дії не дійдуть.

Частина респондентів відклали евакуацію у зв'язку з відсутністю чіткого уявлення про можливі пункти евакуації, фінансової можливості для переїзду (14%), фізичної можливості виїхати (13%), люди очікували слушного моменту або допомоги від держави, волонтерів або сторонніх людей.

Крім особистих причин відкладання евакуації, опитані відмічають вплив родинних обставин, серед яких очікування рішення від чоловіка, що був військовим або службовцем; наявність на утриманні тяжкохворих рідних та близьких або людей похилого віку, яких не можливо транспортувати (8%); перебування близької родички (дочки) при надії.

До причин відкладання евакуації опитані активно додавали власні розповіді й вказували на наявність особистих переконань, небажання із статусу повноцінного громадянина ставати біженцем або ВПО, а також проживання у такому регіоні, що не зазнав руйнувань й бомбардувань. Одиниці з опитаних писали про одкровення від Бога, що спрямовував їх поведінку.

Робота, зобов'язання за якою, вимагала залишатися у місті проживання не зважаючи на активізацію бойових дій теж була причиною для 2%. Респонденти писали, що залишалися на місці як службовці, які були потрібні для оборони та життєзабезпечення міста. Незначна частина опитаних вимушені були відмовлятися від евакуації, бо керівництво організації, де сама людина й члени її родини працювали, було проти від'їзду (3%). Респонденти не бажали залишати власні виробничі засоби ведення бізнесу. Представники деяких професій таких як журналіст, відчували необхідність працювати в прифронтових місцях як «служіння у відповідності за власним фахом». Ще 4% з опитаних, відмовлялися від евакуації знайшовши роботу волонтером й вказують що були потрібні іншим людям.

Також окремі опитані залишилися в обмеженому інформаційному стані без світла та нормального зв'язку та не мали можливості виїхати або не встигли, бо їх населений пункт було окуповано в перші дні війни, а в Росію їхати не бажали (за коментарями опитаних).

Ще на передодні воєнної агресії евакуювалися приблизно 3% опитаних, під впливом інформації про евакуацію послів і дипмісій з України та за власними міркуваннями. Деяких українців війна застала у відпустці за кордоном.

В перший день – 24 лютого 2022 р. – й на першому тижні війни евакуювалися близько четверті респондентів (26%). Опитані дуже емоційно описують свій від'їзд. Наприклад, так: «поїхала з міста через годину після початку війни»; «виїхали одразу з Луганської області, бо були обстріли поруч»; «я виїхала з Ірпеня менше ніж за 12 годин, бо я не сумнівалася, як воює російська армія»; «виїхали одразу, через 2 години від початку вторгнення». Найбільша частина респондентів – 38% – евакуювалася у березні 2022 р.

Як показали результати дослідження, спонукальним мотивом до скорішої й термінової евакуації стала, передусім, тривога за життя дітей, онуків, близьких, власне життя – 61%.

Опитані відмічали, що в родині є мала дитина, тож передусім вивозили, евакуювали саме її. Розуміння того, що дітям необхідне мирне життя, що закінчувався навчальний рік й школярі повинні безперешкодно відвідувати онлайн уроки й не відволікатися на тривоги стимулювало їх. Деякі з опитаних відмічають, що в родині були люди, які ратували за негайну евакуацію й вимагали її від інших. Деякі респонденти вважають, що саме їх мобільність, готовність їхати за будь-яких умов, врятувала їм життя.

Іншим впливовим фактором, що спонукав українців до евакуації стали, безумовно, жахи війни й бойові дії неподалік від їхнього житла. Найчастіше респонденти обирали такі відповіді: «постійні обстріли мого населеного пункту» – 52%; «побоювання окупації й небажання жити в окупації» – 37%; «наближення зони бойових дій до мого населеного пункту» – 36%; «страх перед війною та бажання вирватися з цього пекла» – 33%. Опитані також зазначали, що страх від некерованості снарядів випущених з літаків й

інформація про руйнування та вбивства в окупованих містах та селах буквально гнала їх в евакуацію.

Руйнування будинків поблизу з власним житлом та пошук місця, де можна жити, активізували потоки й хвилі евакуйованих. Активне бомбардування прикордонних міст і активність ворожої авіації спонукали людей до від'їзду. Як відзначають опитані, люди просто не бачили сенсу залишатися в місті, бо не мали чим допомогти. При цьому рекомендації адміністрації та військових щодо негайної евакуації з місць проживання, інформація про можливість організованої евакуації, яку пропонували волонтери й держава, розповіді тих, хто вже евакуювався про їх життя в безпеці; пропозиція безпечного місця проживання й вимоги керівництва організації, де працювали респонденти допомогли українцям прийняти рішення стосовно евакуації (за одиничними коментарями респондентів, які обрали варіант відповіді «інше»). Важливим аспектом прийняття рішення про від'їзд стала інформація про можливість виїхати до країн ЄС.

Українці-учасники дослідження побоювалися залишатися в місцях бойових дій так як очікували виникнення проблем з продуктами та їжею (17%), необхідними ліками й медичними процедурами для самих себе або членів їх родин (12%). Як відмічали опитані, їх рішення щодо евакуації було прийнято при відсутності коштів на життя в окупованому місті (за коментарями опитаних), де найнеобхідніші продукти харчування почали коштувати дуже дорого. Респонденти писали, що напередодні війни очікували на планову операцію або були вагітні, що також мотивувало до переїзду.

Під час евакуації, як показали результати дослідження, респонденти керувалися двома головними стратегіями, які стосувалися сім'ї й родини:

- виїхати, евакуюватися разом зі всіма членами сім'ї (39%);
- зберегти власне життя та розірвати при цьому сімейні зв'язки, може й назавжди (25%).

При евакуації майже кожен шостий з українців-учасників дослідження вказує, що вимушений був залишити вдома старших членів сім'ї (16% це відмітили). Ще 12% вимушені були евакуюватися окремо від членів власної родини, окремо один від одного, а потім об'єдналися разом (12%). За результатами дослідження тільки 9% залишили чоловіків, а жінки з дітьми виїхали до більш безпечних місць.

Рішення про евакуацію респонденти здебільшого приймали на родинній раді або самотійно. Лише незначна кількість респондентів вказала, що на їх рішення про евакуацію вплинули керівництво організації, в якій працювали респонденти або члени їх родин (2%), представники церкви й члени релігійної спільноти, до якої вони відносилися (1%) й представники їх етнічної діаспори (3%). Це демонструє відсутність для переважної більшості респондентів таких видів соціальної допомоги, слабкість або відсутність соціальних зв'язків визначених типів в нашій країні. Зі збільшенням віку респондента зменшується вплив родичів (залишається впливовість членів власної сім'ї), а найбільшу самотійність в прийнятті рішення про евакуацію демонструють

учасники опитування від 26 до 40 років (кожен другий з них вказує на вагомість саме їх рішення, а серед тих, хто старше 56 років, таких лише 28%).

Як відмічали учасники дослідження, вони при евакуації передусім користувалися власним транспортом (46%), або розраховували на транспортну допомогу друзів, близьких або родичів (17%). Майже кожен п'ятий виїхав з небезпечних місць за допомогою евакуаційних потягів, кожен десятий – за власні кошти оплачував доступні види транспорту (11%).

Дуже мала кількість респондентів скористалася допомогою організації, в якій респондент або члени його родини працювали, волонтерів на автотранспорті, релігійних й благодійних організацій, які організували транспорт, (2%, 6%, 1% та 1% респондентів відповідно вказувало на це. Одиниці з опитаних відмітили, що виїхали заздалегідь й скористалися літаком.

Під час евакуації сформувалося три групи переселенців:

- перша (41% опитаних) – це ті для кого про кінцеве місце евакуації було заздалегідь прораховано. Такі учасники дослідження відносять себе до заможних респондентів, евакуювалися найчастіше у передмістя, в село або на дачу (49% групи) й знаходяться в межах області, в сусідній області (33% групи);
- друга (36% опитаних) – це ті для кого різні ідеї і маршрут евакуації склалися доволі хаотично – це люди середнього віку, середнього достатку й вони виїжджали частіше за межі України, за кордон;
- третя (23% опитаних) – це ті хто виїжджали в нікуди, не розуміючи куди їдуть і що на них чекає. Такі респонденти до війни жили скромно, грошей їм бракувало, евакуювалися вони на момент опитування або в західний регіон України або за кордон.

Таким чином, соціальні практики біженців й ВПО України під час російсько-української війни характеризуються масовістю, зумовлені обширними територіями вразливими для нападу, швидкістю наступу загарбників, високим рівнем загрози фізичного знищення цивільної інфраструктури та мирного населення, значною збройною перевагою в технічних та людських ресурсах армії агресора, що викликало панічні настрої серед мирного населення України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович, О. Г. (2022). 67% переселенців говорять з місцевими українською. Дані соціологічного дослідження. <https://1zahid.com/news/67-pereselentsiv-namagayutsya-z-mistsevymy-govoryty-ukrayinskoyu-dani-sotsiologichnogo-doslidzhennya/>.
2. Дембіцький, С. С. (2022). Показники національно-громадянської української ідентичності. Пресреліз – <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>.
3. Руценко, І. П. (2022). Великий вихід українського народу (феномен переміщених осіб 2022 року). Український соціум, 06, 155-168.
4. Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.) <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>

Бойко Наталія¹

Email: bnatal28@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3092-1540>

Цифрові технології в умовах війни в Україні: нові виклики та можливості

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Історія людства засвідчує практичну відсутність історичних періодів, під час яких на планеті не відбувалось ніяких війн. Будь-яка війна приносить смерть та страждання. Відбувається руйнація життєво важливої інфраструктури, знижуються показники культурного та економічного життя країни, зростає безробіття, знижується якість життя, збільшується інфляція тощо. Вплив війн на суспільство розглядається в класичних роботах всесвітньовідомих соціологів впродовж всієї історії розвитку соціологічної науки. Можна згадати, наприклад, напрацювання Питирима Сорокіна початку минулого століття, в яких ретельно аналізується вплив війни на склад населення, його риси та властивості, особистісні зміни, зміни суспільної організації тощо. В класичних роботах соціологів аналізуються зміни традиційних показників: економічні, політичні, культурні, освітні, особистісні тощо в умовах війни.

Проте сучасні війни відбуваються в нових технологічних умовах, пов'язаних з розвитком глобальних інформатизаційних трансформацій сучасного світу. Саме розвиток сучасних цифрових технологій став новим викликом в умовах війни в Україні 2022 р.

Глобальний розвиток цифрових технологій сьогодні продукує як нові «фронти», так і нові можливості в умовах сучасної війни. Вже традиційними в сучасному світі стали проблеми, пов'язані з необхідністю протидіяти потужним кібератакам, а відтак потребою організації надійної системи кібербезпеки на рівні держав, регіонів тощо. Буденністю сучасного цифрового буття стали і інформаційні війни, які відбуваються в кіберпросторі: інформаційні вброси, дезінформація, фейкові повідомлення, активність ботів тощо.

Війна в Україні загострила потребу протидії сучасним цифровим викликам, які в умовах війни стали ще одним фронтом ведення віртуальних військових дій що вагомо впливають на суспільні процеси в країнах учасниках військових дій, детермінуючи і успішність загальних військових процесів.

Проте слід зауважити, що саме війна на території України висвітлила і нові потужні можливості використання цифрових технологій в сучасних

¹ Доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України.

війнах, демонструючи переваги диджиталізаційно високо розвинутих країн. І одним з яскравих прикладів успішного використання цифрових технологій в умовах сучасної війни можна означити запровадження послуг супутникового інтернету. Саме в умовах війни в Україні розкрились нові можливості використання супутникового інтернету Starlink. Зауважимо, що Starlink це проект американської компанії SpaceX, а саме розробка високопродуктивної супутникової платформи, що дозволяє у будь-якій точці світу надавати доступ до ширококутового якісного Інтернету.

Першими діями російського агресора на території України стали потужні зусилля по руйнуванню інфраструктури зв'язку, зокрема і інфраструктури інтернет-зв'язку. Мільйони людей в Україні залишились без можливостей комунікації, можливостей отримання інформації тощо. І саме за допомогою використання супутникового інтернету вдалося швидко відновити інтернет-зв'язок в країні.

Сьогодні в Україні функціонує близько 14 тисяч супутникових інтернет-терміналів SpaceX компанії Ілона Маска. І ця цифра постійно зростає. Супутниковий інтернет допомагає оновити можливість користування мережею на стратегічних виробництвах, в лікарнях, в потягах, в прифронтових районах та навіть на окупованих територіях.

Слід зазначити, що супутниковий інтернет стає потужною зброєю і при веденні безпосередніх військових операцій українських воїнів. Його використання можна сміливо назвати одним з вагомих чинників успіхів наших військових. Саме використання безперебійного супутникового інтернет-зв'язку дозволяє координувати взаємодію мобільних військових груп, стрімко обмінюватись інформацією про ситуацію на певних ділянках фронту, координувати роботу артилерії тощо. Супутниковий інтернет також дозволяє отримувати інформацію про пересування ворога. його дислокацію, розміщення техніки, пального тощо. Крім того, він виступає потужним інструментом фіксації військових злочинів окупантів на території України.

Показовим є той факт, що можливість отримання інтернет-терміналів компанії Ілона Маска з'явилася після неформального діалогу Михайла Федорова, міністра цифрової трансформації України з Ілоном Маском в Твітері. Саме в умовах війни деформалізація комунікації офіційних осіб в мережі також стала одним із чинників отримання стрімкої та ефективної допомоги.

Крім того слід зазначити, що успіх використання цифрових технологій в Україні пов'язаний і з потужним цифровим сектором, який наразі присутній в сучасному українському суспільстві і постійно розвивається.

За результатами онлайн-презентації дослідження «Do IT Like Ukraine» (IT Ukraine Association, 8.12.2022), ще до війни національна ІТ-індустрія стала одним із найбільших експортерів ІТ-послуг в Європі. Вона щорічно зростала на 25-30%, зокрема за рахунок формальної освіти та світчингу, забезпечуючи найбільшу кількість випускників за ІТ-спеціалізацією в Європі.

У 70% ІТ-компаній спеціалісти наразі перебувають в Збройних Силах України. З них у 43% компаній кількість ІТ-спеціалістів складає близько 5%, у 25% компаній ця цифра сягає від 5% до 15% фахівців.

Слід також зазначити, що ІТ-спільнота України характеризується і високою громадянською активністю. Вже з перших днів війни ІТ-індустрія України активно допомагає ЗСУ та державі. ІТ-спільнота перераховує мільйонні кошти на рахунки благодійних фондів, закуповує техніку, дрони, обладнання та зброю, екіпіровку тощо. За даними дослідження понад 95% ІТ-компаній та понад 90% ІТ-фахівців регулярно перераховують кошти на допомогу державі під час війни. ІТ-спільнота також сформувала потужний волонтерський рух – 200 тисячну ІТ-армію кібервійськ.

Саме поєднання високофаховості української ІТ-спільноти, її активної громадянської позиції та активне залучення сучасних інтернет-можливостей дозволяє зробити використання новітніх цифрових технологій потужною зброєю сучасної війни.

Бондаренко Олег¹

Email: olegyes@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8904-3290>

Суспільство шукачів ренти в умовах війни: очікування та реальність

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Війна завжди є каталізатором та важливим чинником соціальних змін та суспільних трансформацій. Сучасна масштабна конвенційна війна держави Україна з ядерною державою РФ продемонструвала стійкість українців та їх спроможність зруйнувати міф про «другу армію світу». Питання міцності та стійкості українців отримали соціологічну рефлексію в Україні, як з боку представників академічної соціології [Інститут соціології НАНУ, 2022], так і з боку провідних соціологічних фірм [Рейтинг, 2022]. Оптимістичним висновком даних досліджень є фіксація високого рівня віри в перемогу України в війні проти РФ. Разом з тим на обрії майбутньої перемоги поступово проступають рамки можливих соціальних конфліктів. Одним з можливих форматів, на нашу думку, є конфлікт між «суспільством шукачів ренти» та його системно корумпованою державою (формою організації політичної влади) з одного боку, та активною меншістю, з іншого, яка стала на захист територіальної цілісності країни Україна, як в лавах ЗСУ, так і в волонтерських ініціативах.

¹ Кандидат соціологічних наук, керівник ГО «Соціальні дослідження та тренінгові компанії».

Зазначимо, що сама проблематика суспільств шукачів ренти, або суспільств з обмеженим доступом до економічних та політичних ресурсів не є новою. Відомі дослідники [Дубровский, 2010] приділяли увагу даним соціальним фактам та їх інституційним проявам. Спробуємо стисло дати характеристику даних суспільств. Рента в даному випадку виступає як економічно не обґрунтований прибуток. Інакше кажучи, це корупційна складова посади та відповідного статусу соціальних суб'єктів, наділених владними повноваженнями. За таких умов державні інституції є поділеними між різними корупційними кланами, між якими точиться запекла боротьба за ренти. Попри очікування, навіть війна не змогла повністю припинити даний соціальний процес. Опосередковано ми можемо спостерігати його маркери, як: скандали щодо розкрадання гуманітарної допомоги, неадекватне використання місцевих бюджетів, та навіть колаборацію з ворогом в прифронтових областях.

Центральне політичне керівництво також не гребує використанням вибіркового правосуддя для покарання опонентів на місцях, про що свідчать чернігівські та дніпровські події. Фактичний дефолт та повна залежність держави Україна від зовнішніх фінансових вливань актуалізує питання контролю щодо бюджетних витрат. Поруч з цим актуалізується питання соціальної справедливості, покарання зрадників та відповідальності керманічів держави за територіальні та людські втрати на початку війни.

З метою дослідження соціальних очікувань бійців добровольчого формування (м. Запоріжжя) весною 2022 року нами було проведено дві фокус групи. Також ми зробили міні серію бліц інтерв'ю з представниками волонтерських структур міста. Можемо відзначити завищені соціальні очікування інформантів на фоні тогочасних успіхів ЗСУ на фронті.

Вищенаведена соціальна проблематика набуває загрозливих рис на фоні відсутності чіткого бачення у керманічів країни майбутньої національної моделі України після перемоги над рфією. Науково-теоретичні та методологічні аспекти даної проблеми, на нашу думку, полягають в розробці та практичному втіленні дослідницької моделі, що дозволить отримувати від респондентів не тільки соціально очікувані відповіді, нав'язані національним телемарафоном «Єдині новини», але, й, їх реальну готовність до тих, чи інших дій та вчинків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Движущие силы нежелательных реформ: уроки украинского переходного периода / [В. Дубровский, Я. Ширмер, У. Грейвс-третий та ін.]. // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. – №1. – С. 56–72.
2. Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (8-9 жовтня 2022) [Електронний ресурс] // Рейтинг. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html.
3. Дев'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Аномія українському суспільстві (20-21 листопада 2022) [Електронний ресурс] // Рейтинг. – 2022. – Режим доступу до ресурсу:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dev_yatnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_anom_ua_v_ukra_nskomu_susp_lstv_20-21_listopada_2022.html.

4. Хроніка вторгнення: невійськові втрати [Електронний ресурс] // Інститут соціології НАНУ. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://i-soc.com.ua/ua/hronika-vtorgnennya>.

Вілкова Олена¹

Email: o.vilkova@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7191-7102>

Трансформація гендерних ролей під впливом війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Війна в соціальних науках отримує різні означення: як соціальне явище, як соціальна практика, як специфічний стан суспільства, як історичне явище, як предмет розгляду міжнародного права тощо. Для соціолога одним із актуальних аспектів аналізу є саме соціальні наслідки війни, ці наслідки матимуть інституційний характер, локальний характер, трансформації торкнуться різних соціальних груп, певних соціальних ролей та статусів із ними пов'язаних. Варто поміркувати і над тим чи зазнають змін гендерні ролі. Чи відбудеться так званий патріархатний поворот чи навпаки – подальша лібералізація та зникнення межі між тим, що традиційно вважається «жіночими» та «чоловічими» ролями. На теперішній час в професійній спільноті дослідників гендерних проблем існують різні думки щодо можливих перспектив з цього приводу, звісно оцінити реалії та зробити обґрунтовані висновки зможемо лише згодом, після перемоги та проведених емпіричних досліджень. Наразі можемо поміркувати та висловити власну думку.

Варто розпочати із того що ж таке гендерні ролі, якими вони були до початку повномасштабної війни та які тенденції вже можемо спостерігати сьогодні. «Гендерні ролі зумовлені диференціацією всіх членів суспільства на дві категорії – чоловіків і жінок – та передбачають очікувану від них ціннісно й нормативно визначену поведінку. Від народження кожна людина одержує приписаний статус відповідно до статі, тобто статус дівчинки/жінки та хлопчика/чоловіка з відповідними очікуваннями щодо їхньої поведінки. Проте гендерні соціальні ролі не слід розуміти як поділ усіх соціальних статусів, а відповідно, й ролей, на такі, що їх можуть виконувати лише чоловіки або жінки» [Основи теорії гендеру, 2004: с. 157].

¹ Кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри галузевої соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Аналізуючи результати опитування «Гендерні ролі та стереотипи», проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» наприкінці лютого 2021 р. [Гендерні ролі та стереотипи, 2021], можемо визначити деякі тенденції, притаманні українському довоєнному соціуму, так: «56% опитаних вважають, що нерівності між жінками й чоловіками в Україні є рідкісним явищем. Водночас 35% переконані, що вони доволі поширені. Остання думка відносно частіше зустрічається серед жінок, аніж серед чоловіків. За останні п'ять років спостерігається незначне зростання кількості тих, хто вважає, що нерівності є розповсюдженими. Оцінюючи можливості у професійній сфері, чоловіки частіше говорили про рівні можливості обох статей, аніж жінки. Натомість жінки, навпаки, частіше зазначали про кращі можливості для чоловіків. Говорячи про готування, прибирання по дому та виховання дітей, чоловіки, доволі часто зазначали, що це «жіноча» справа, або розділяли цю відповідальність. Натомість жінки значно частіше за чоловіків говорили, що це їхні обов'язки вдома. Чоловіки все ще відчують загрозу власній маскулінності в тому, щоб виконувати нібито «жіночі» обов'язки, які є рутинною і неоплачуваною працею, яка мало ким цінується. Хоча приблизно однакова кількість як чоловіків та жінок говорять про спільне вирішення питань щодо розпоряджання бюджетом, відпочинку та головування, попри це в цих питаннях часто спостерігалася конкуренція. Так, жінки частіше ніж чоловіки говорили, що вони розпоряджаються грошима (42%). Серед чоловіків про свою перевагу у цьому питанні зазначили 20%. Стосовно «головування» 21% жінок та 29% чоловіків зазначили, що ця роль належить їм. Отже, «боротьба» за те, хто головний, триває і надалі, водночас з питаннями домінування у майбутньому визначатися буде ще складніше через зменшення диференціації ролей: що є «чоловічим», а що – «жіночим». В динаміці за 5 років дослідники спостерігають зменшення кількості тих, хто підтримує тезу про те, що успішна кар'єра більш важливіша чоловікам, більшу важливість сексу для чоловіків, перекидання відповідальності за небажану вагітність на жінок та те, що жінка повинна слухатися чоловіка. Через трансформацію ролей, поступово зникають стереотипи, що жінка повинна слухатися чоловіка, що роль домогосподарки – повноцінна реалізація для жінки та те, що чоловіки зазвичай розумніші за жінок» [Гендерні ролі та стереотипи, 2021].

Окрім зазначених тенденцій спостерігаємо удосконалення гендерного законодавства, розширення сфер впливу й підвищення рівня ефективності гендерної політики, збільшення представництва жінок у сфері політики але разом з цим за даними щорічного Звіту про глобальний гендерний розрив Україна в 2022 р. погіршила свої показники [Global Gender Gap Report, 2022], розрив в оплаті праці чоловіків та жінок в Україні залишається актуальним, ратифікація Стамбульської Конвенції суспільством сприймається доволі неоднозначно, тобто певний поступ щодо традиційного патріархатного розподілу ролей є незаперечним, але він поки що не призвів до системних та стабільних трендів в гендерній картині українського суспільства.

Що ж змінила війна в гендерному розподілі ролей та яким буде подальший поступ? Починаючи із Євромайдану можемо говорити про те, що роль жінок у відстоюванні національних інтересів та єдності була доволі активною. Соціологиня Тамара Марценюк, аналізуючи ті події, зробила висновки що до того, що ролі жінок були вельми різноманітними: жінки облаштовували побут протестуючих, здійснювали піклувальну, медичну допомогу, виконуючи традиційну роль «берегині», брали участь у силовому протистоянні, подальшому юридичному супроводі і це власно підштовхнуло до подальшої емансипації суспільства [Марценюк, 2019].

Жінки брали активну участь в Антитерористичній операції (Операції об'єднаних сил), волонтерському русі, через початок війни з 2014 перебрали на себе певну частку в професіях, які досі вважалися нежіночими сферами зайнятості.

Надалі ми спостерігаємо активну включеність жінок у реформуванні військового сектору безпеки – за ініціативи та активності жінок-військовослужбовиць «Невидимий батальйон» відбулись суттєві зміни в законодавчій базі. Були зняті обмеження щодо жінок у доступі до військових професій. Невпинно зростає кількість жінок у лавах ЗСУ, територіальній обороні. Станом на жовтень 2022 р. 50 тисяч жінок працюють у різних військових структурах. З них 38 тисяч служить на військових спеціальностях. А серед цих 38, 5 тисяч перебуває на передовій.

Із початком активної фази війни у лютому 2022 року, жінки й чоловіки змушені були реалізовувати нові або нетипові соціальні ролі, відмовлялись від традиційного розподілу обов'язків в родині стосовно матеріального забезпечення, здійснення доглядової праці, прийняття одноосібного рішення щодо безпекових, міграційних, побутових питань. Українські жінки ніби вийшли із тіні, на нашу думку, кризова ситуація призвела до вивільнення потенціалу жіноцтва – традиційно високий рівень освіченості, професійної підготовки, достатній рівень незалежності дозволив жінкам успішно організовувати волонтерські хаби, які здатні за складними логістичними ланцюжками, віднайти необхідне обладнання військового призначення, організувати збір значних коштів. Жінки почасти перебирають на себе роль єдиного годувальника в сім'ї, беруть на себе відповідальність за облаштування побуту за кордоном для дітей та родичів похилого віку, намагаються реалізувати себе професійно в інших країнах та умовах. Беруть активну участь в обороні країни, будучи не лише підлеглими але й посідаючи керівні посади.

Подальших трансформацій зазнає й гегемона маскулінність – чоловіки не військових професій, із нетрадиційними типами маскулінності, за власної ініціативи чи за призовом воюють поряд із професійними військовими, чия маскулінність в суспільстві асоціювалась із «чоловічими» рисами: мужній, сильний, вольовий. До чого зрештою призведуть такі обставини, залишається відкритим питанням. Чи до патріархатного повороту через романтизацію образу «чоловіка-воїна», чи до значної емансипації жінок шляхом усвідомлення своєї спроможності, незалежності, здатності самостійно вирішувати широке коло життєвих проблем. Чи все ж, за оптимістичним

прогнозом, до якого ми схильні принаймні на сьогоднішній день, до подальшого розмиття змісту «чоловічих» та «жіночих» ролей, який може відбутись на тлі більш тісної співпраці жінок і чоловіків на полі бою, досягненні ролі жінок-волонтерок, жінок-ветеранок, чоловіків, які вимушено опанували роль піклувальника старших родичів, залишившись із ними в Україні, чоловіків, професії та спосіб життя яких до війни не асоціювалися із рішучістю й відвагою – рисами традиційної маскулінності, яку вони демонструють на передовій. Саме розчинення традиційності гендерних ролей більшою мірою відповідає, так званим, європейським цінностям, егалітарному устрою, цінностям взаємоповаги та толерантності, що полегшить повноцінне входження України до європейського культурного та правового простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Global Gender Gap Report 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf
2. Гендерні ролі та стереотипи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_gender_032021_fin.pdf
3. Марценюк Т. Гендерна соціологія майдану: роль жінок у протестах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/genderna-sotsiologiya-maydanu-rol-zhinok-u-protestah-1341112.html>
4. Основи теорії гендеру. Навчальний посібник – Київ: "К.І.С.", 2004. – 536 с.

Горбачик Андрій¹

Email: a.gorbachyk@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1944-435x>

Зміни у сприйнятті та оцінках демократії в Україні в умовах війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Розвиток демократії в світі, демократизація країн відбувається досить складно і в цілому відмінно від простого постійного лінійного зростання. Академічні вчені говорять про різні форми демократії. В Європі в цілому демократія розглядається як найбільш ефективний спосіб організації суспільного життя та державного управління. В той же час громадяни різних європейських країн по різному задоволені функціонуванням демократії в своїх країнах. Саме тому ставлення до демократії залишається в фокусі уваги дослідників, що займаються емпіричними соціальними дослідженнями. В презентації розглядається як розвивалося та змінювалося ставлення до демократії в Україні в останні роки і, зокрема, під дією фактору

¹ Канд. фіз.-мат. наук, доцент, професор кафедри методології та методів соціологічних досліджень, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну. Ключове питання полягає в тому, як змінилося ставлення до демократії з початком повномасштабної агресії? Чи є підстави говорити, що під дією цього, без перебільшення, шокowego фактору в українців виникло певне розчарування в демократії?

Отже, як змінилася для українців оцінка важливості демократії в цілому? За даними загальнонаціонального телефонного опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), проведеного в період 2-9.08.2022 на замовлення National Democratic Institute [Опитування НДІ, 2022], на питання «Наскільки для Вас важливо, щоб Україна стала повноцінно функціонуючою демократією?» відповідь «дуже важливо» або «важливо» дали в грудні 2021 р. 76% опитаних, а вже в травні 2022 р. 94% та в серпні 2022 р. 95% опитаних респондентів. Іншими словами, з початком війни важливість демократії для українців не тільки не зменшилася, але й зросла. Важливим є також те, що в даних травня 2022 р. та серпня 2022 р. немає регіональних відмінностей. Тобто, розуміння важливості особисто для себе жити в демократичному суспільстві зросло і є практично однаковим в усіх регіонах України.

Більше того, значно зросла впевненість українців у правильності розвитку країни. Так за даними опитувань, проведених службою Gradus з колегами, 52% українців притримуються думки, що Україна розвивається у правильному напрямку. Це перевищує довоєнний рівень підтримки такої думки в 2-3 рази [Близнюк, 2022]. За даними опитування Фонду «Демократичні ініціативи» в серпні 2022 р. в Україні, порівняно з 2021 роком, не зважаючи на шок повномасштабної війни зросли такі психологічні показники суспільства, як оптимізм (+12%), впевненість (+16%) та надія (+23%) [Довіра до держави, 2022].

Більш чітко вираженими стали зовнішньополітичні орієнтації українців. Зокрема, за даними КМІС [Опитування НДІ, 2022] бажають вступу України до ЄС 92% українців. Відмінності між регіонами є, але навіть на Сході рівень підтримки вступу до ЄС становить 89%. Вступу України до НАТО бажають 79% українців. Найнижчою є підтримка такої думки рішення на Сході, але і в цьому регіоні рівень підтримки становить 71%, що дозволяє говорити про підтримку вступу до НАТО переважною більшістю.

Важливим показником стану демократії є довіра. Довіра є настільки важливою, що часто говорять про абсолютну необхідність певного рівня довіри для повноцінного функціонування демократії. Як же змінилася довіра в українському суспільстві під дією такого фактору, як початок повномасштабної війни? І в цьому контексті можна говорити про довіру соціальну (тобто міжособистісну, зокрема, до близьких, знайомих та навіть незнайомих людей) та про довіру політичну (до політичних інститутів та до політиків різного рівня). Дані емпіричних досліджень демонструють [Горбачик, 2022], що рівень довіри в українському суспільстві в час війни змінився. Рівень довіри виріс як для довіри соціальної (середнє значення показників за чотирибальною шкалою збільшилося на 6-14%) так і для довіри

політичної (середнє значення показників за п'ятибальною шкалою збільшилося на 15-73%). Тобто, довіра до політичних інститутів, що є основою демократії, змінилася, а саме зросла, причому зросла набагато сильніше у порівнянні з довірою міжособистісною.

Загальний висновок полягає в тому, що війна як кризовий фактор, як шокова подія має наслідком в українському суспільстві наступне:

- зростання розуміння важливості демократії, цінності демократії для власного життя;
- зростання впевненості в правильності вектору розвитку країни, зокрема і важливості інтеграції України в ЄС та НАТО;
- зростання довіри в суспільстві, довіри як соціальної (помірне зростання міжособистісної довіри) так і політичної (значне зростання довіри до певних політичних інститутів);
- зменшення, а подекуди навіть практичне зникнення, міжрегіональних відмінностей у ставленнях до демократії та у певних політичних ставленнях.

В цілому ж, результати опитувань демонструють, що в країні відбувається прискорений та чітко визначений рух у напрямку до становлення та зміцнення (консолідації) політичної нації.

Отримані результати емпіричних розвідок потребують теоретичного осмислення. Адже, не зважаючи на те, що до початку повномасштабного вторгнення соціологи фіксували невисокий рівень задоволеності демократією, низьку довіру до політичних інститутів та невиразну загальну впевненість у правильності розвитку суспільства зараз ми спостерігаємо значну позитивну зміну настроїв та реальний поступ в напрямку становлення політичної нації в Україні. І ці емпірично встановлені факти потребують теоретичного обґрунтування та узагальнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Близнюк Є. Довіра як чинник трансформації. Що робить Україну антикрихкою? [Електронний ресурс] / Є. Близнюк. – 2022. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/07/16/7358375/>
2. Горбачик А. Війна як фактор зміни структури та рівня довіри / А. Горбачик // Українське суспільство в умовах війни / А. Горбачик. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. – С. 347-357.
3. Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegiti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>
4. Опитування НДІ: Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1135&page=3>

Злобіна Олена¹, Близнюк Євгенія²

Email: ezlobina1951@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2593-788X>

Email: jb@gradus.app

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4729-0618>

Зміни соціально-психологічного стану населення при переході від нестабільної до екстремальної ситуації

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Українські дослідження психологічного стану населення під час війни свідчать про те, що попри тривалий час перебування в екстремальних умовах військового стану та постійних екзистенційних загроз, картина не виглядає надто тривожною. Зокрема дослідження психологічного стану населення в умовах повномасштабної війни, здійснене компанією Kantar Україна спільно з Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України влітку 2022 р.³, зафіксувало досить високу самооцінку психологічного благополуччя, яка становила 6,7 балів з 9 можливих [Інститут соціальної..., 2022]. За даними дослідження «Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни»⁴, здійсненого наприкінці вересня 2022 р. компанією Gradus в ході реалізації «Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки», 41% респондентів оцінили своє психічне здоров'я в діапазоні від 8 до 10 балів (за шкалою від 1 до 10, де 1 означає «з моїм психологічним здоров'ям багато проблем», а 10 – «з моїм психологічним здоров'ям взагалі немає проблем») [Gradus Research, 2022]. Відстеження психологічних маркерів війни в межах проекту «Україна в умовах війни», який здійснює соціологічна група «Рейтинг», зафіксувало у жовтні 2022 року досить високий рівень психологічної стійкості (середній бал 3,9 за 5-бальною

¹ Доктор соціологічних наук, професор, завідувачка відділу соціальної психології, Інститут соціології НАН України.

² CEO, Дослідницька компанія Gradus Research.

³ Дослідження було здійснене методом онлайн опитування на онлайн-панелі Kantar Україна і охопило осіб віком 18-55 років в містах України з населенням понад 50 тис. Період проведення поля: 22-26 вересня 2022 року. Розмір вибірки: 1000 респондентів. Опитування проводилося на підконтрольних уряду України територіях

⁴ Дослідження проведено дослідницькою компанією Gradus Research методом самозаповнення анкети в мобільному додатку. Онлайн-панель Gradus відображає структуру за статтю, віком, розміром населеного пункту і регіону населення України до початку повномасштабної війни, а саме населення міст розміром більше 50 000 жителів у віці 18-60 років. Період проведення поля: 22-26 вересня 2022 року. Розмір вибірки: 2100 респондентів.

шкалою)⁵ [Соціологічна група «Рейтинг», 2022]. Причому порівняно з червнем показник не зазнав змін і динаміка індексу життєстійкості навіть дещо покращилася, порівняно з попередніми замірами.

Однак наведені дані, підтверджуючи наявний більш-менш задовільний психологічний стан населення під час війни, ніяк не пояснюють причини цього феномену. Чому ж попри усі стресори військового стану, населення зберігає достатньо високу психологічну стійкість?

Хоча немов би очевидно, що екстремальні умови мають радикально порушити звичний плин життя та призвести до руйнування картини світу, реальні зміни можна оцінити лише відштовхуючись від того, яка саме картина світу зазнала трансформацій. Таке порівняння можна здійснити на основі двох хвиль опитування, здійснених дослідницькою компанією Gradus Research у січні та у травні 2022 року⁶.

Метою дослідження було відтворити образ сучасного життя українців, сформований у масовій свідомості. Опитування здійснювалося за програмою, яка була застосована вперше у масових репрезентативних опитуваннях, проведених Інститутом соціології НАН України у 1995 та 1996 рр. [Злобіна, 1996]. Респонденти мали оцінити своє життя за допомогою набору різноманітних характеристик у емоційному, когнітивному та поведінковому аспектах. Всього було використано 21 пару полярних оцінок, які описували життя в координатах безпеки (стабільність, усталеність, спокій, простота, безпечність,) , розвитку (активність, прогресивність, будівничність, розумність, правильність), моральності (гідність, людяність, правдивість, відвертість, вільність), емоційного сприйняття та зацікавленості (оптимізм, радість, веселість, щастя, різноманітність, цікавість).⁷

В ході першої хвилі опитування була зафіксована ситуація «до війни». В оцінці безпеки життя на початку 2022р. у більшості респондентів превалювало сприйняття його як неспокійного (77,1%) та нестабільного (75,6%). Напряму розвитку половина опитаних вважали неправильним (50%) і нерозумним (48,2%). Негативні оцінки морального виміру життя значно перевищували позитивні, зокрема негідним вважали його 50,9%, а гідним

⁵ Дослідження проведено методом САТІ на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів. Аудиторія: населення України віком від 18 років і старше в усіх областях крім тимчасово окупованих територій Криму і Донбасу, а також територій, де на момент опитування відсутній український мобільний зв'язок. Результати зважені з використання актуальних даних Державної служби статистики України. Вибірка репрезентативна за віком, статтю і типом поселення. Вибіркова сукупність 1000 респондентів. Помилка репрезентативності дослідження з довірчою імовірністю 0,95: не більше 3,1%.

⁶ Дослідження проведено методом самозаповнення анкети в мобільному додатку. В першій хвилі вибірка відображала структуру населення міст України розміром більше 50 тис жителів за статтю, віком (18-60 років), розміром населеного пункту і регіону. Період проведення поля: 5 січня 2022 року. Розмір вибірки: 1000 респондентів. В другій хвилі вибірка відображала структуру населення, яке мешкало до війни в містах України розміром більше 50 тис жителів, за статтю, віком (18-60 років), розміром населеного пункту і регіону. Період проведення поля: 23 травня 2022 року. Розмір вибірки: 1133 респондента.

⁷ В дужках вказано позитивний бік полярності.

лише 18,2%. Емоційна палітра сприйняття життя також була негативною, більшість респондентів вважали його сумним (58,5%) та нещасливим (50,2%). Таке сприйняття життя було реакцією на тривалу ситуацію невизначеності, оскільки суспільні трансформації, що відбувалися з 2014 року, не завершилися, а гібридна війна продовжувалась. Водночас на формування картини світу вплинула пандемія COVID-19, яка також значною мірою похитнула звичні умови життя, що погіршило самопочуття населення.

Щоб з'ясувати які ж зміни у психологічному стані населення відбулися після початку повномасштабної війни, в травні 2022 року була проведена друга хвиля дослідження. Виявилось, що загальне сприйняття картини світу «під час війни» стало не гіршим, а кращим порівняно з тим, яке було «до війни». Причому це відбулося в усіх компонентах, по яких оцінювалось сучасне життя. І сприяв цьому саме перехід з ситуації невизначеності в екстремальну ситуацію. Попри всі її проблемні моменти вона надала життю чіткі орієнтири, що сприяло навіть покращенню оцінки безпеки, зокрема частка тих, хто вважав життя небезпечним, попри реальність можливих небезпек зменшилась з січня 2021 до травня 2022 р. на 10% (з 66% до 55,6%). Вектор розвитку отримав чітку кінцеву межу – закінчення війни. Відповідно усі його складові набули сенсу – наближення кінця війни потребує активності, а отже оцінка життя як активного збільшилась з 31,6% до 52,7%. Частка тих, хто оцінював життя як нерозумне (17,1%) та неправильне (19,5%) різко зменшилась. Вектор моральності зміцнився на позитивному полюсі через відчуття справедливості боротьби проти агресора. Оцінка життя як гідного посилюється з 18,2% до 44%, людяним стали вважати життя 57,3% проти 21,6%, Боротьба за захист життя і свободи відбилася в сприйнятті життя як вільного, таку оцінку у травні 2022р. підтримало 58% респондентів порівняно з 29,5% у січні 2021р. Позитивні зрушення відбулися і в емоційному стані населення, співвідношення оптимістів і песимістів змінилося дзеркальним чином, якщо «до війни» песимізм відчували майже половина опитаних, а оптимістів було лише 20%, то на момент повторного опитування оптимістів побільшало до 46,4%, а песимістів залишилося менше 20%. Картина світу стала простішою, життєві цілі чіткішими, що сприяло мобілізації психологічних ресурсів і утворило підґрунтя тієї психологічної міцності, яку поки що фіксують соціологічні дослідження. Для оцінки динаміки змін психологічного стану планується проведення третьої хвилі дослідження у січні 2023 року. Однак, на нашу думку, вектор налаштованості на перемогу незмінний і буде підтримувати мобілізаційний психологічний потенціал.

ЛІТЕРАТУРА

1. Злобіна О.Г. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності / О.Г. Злобіна і В.А. Тихонович. – Київ: Інститут соціології НАН України, 1996. – 99с.
2. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Прес-реліз – Дослідження психологічного стану населення в умовах повномасштабної війни [Електронний ресурс] / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – 2022. – Режим доступу: <https://ispp.org.ua/2022/09/13/doslidzhennya-psixologichnogo-stanu-naselennya-v-umovax-povnomashtabnoii-vijni/>

3. Соціологічна група «Рейтинг». Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (8-9 жовтня 2022). [Електронний ресурс] / Соціологічна група «Рейтинг» – 2022. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html
4. Gradus Research. Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни. [Електронний ресурс] / Gradus Research. – 2022. – Режим доступу: https://gradus.app/documents/307/Gradus_Research_Mental_Health_Report_full_version.pdf

Коваліско Наталія¹, Мікула Анастасія²

Email: kovalisko@mail.lviv.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1466-6132>

Email: nastasia.mikula@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1963-0945>

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії» (16–17 грудня 2022 року, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Академічна мобільність у часі війни

З початком російського повномасштабного вторгнення своє місце проживання, за приблизними оцінками, змінило понад 10 млн українців. Частина з них виїхала за кордон, більша частина переїхала до умовно безпечних регіонів в Україні. Такі масштаби переселення формують перед Україною гуманітарний виклик, з яким вона ще не стикалась у сучасній історії. У зв'язку з війною зростають також обсяги освітньої міграції та академічної мобільності.

Про зростання обсягів міграції серед молоді свідчать аналітичні дані ЮНЕСКО щодо кількості українських студентів за кордоном, а також виявлення тренду збільшення цього явища. Якщо протягом 2008-2013 рр. спостерігалось повільне зростання кількості студентів за кордоном, то з 2014 р. ці процеси значно пришвидшилися і у 2018 р. за кордоном навчалось майже вп'ятеро більше студентів порівняно із 2008 р., а саме 157 тис. осіб. Зазвичай академічну мобільність та освітню міграцію вважають позитивними для країни походження студента, оскільки це можливість доступу до більш якісної освіти, до ширшого вибору навчальних дисциплін, до вивчення чи удосконалення іноземної мови, розширення культурного, освітнього, соціального партнерства [Подра, 2022]. Однак у дослідженні Е. Лібанової зазначено, що українські студенти часто розглядають освітню міграцію як можливість еміграції чи «соціального ліфта», що в майбутньому даватиме

¹ Доктор соціологічних наук, професорка кафедри соціології, Львівський національний університет імені Івана Франка

² Аспірантка кафедри соціології, Львівський національний університет імені Івана Франка

змогу працевлаштуватися на ринку праці ЄС, та відкриватиме широкі перспективи для трудової або професійної мобільності [Лібанова, 2018: с. 24].

Академічну мобільність визначають як можливість упродовж навчання в університеті здобути освіту в закордонному навчальному або науковому закладі, де готують фахівців за цією самою спеціальністю. Така мобільність студентів і викладачів, яку часто називають освітньою, є однією із засадничих умов здобуття сучасної європейської освіти. Цей вид мобільності досліджується в основному лише за фактом руху студентів (випускників), професорсько-викладацького складу навчальних закладів.

30 березня 2022 р. Національний Еразмус+ офіс в Україні провів вебінар на тему «Особливості виконання проектів з мобільності під час війни та додаткові можливості підтримки працівників та студентів університетів», що відбувся за підтримки Міністерства освіти і науки України у співпраці з Національним технічним університетом України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» та Erasmus Student Network Ukraine. В межах вебінару йшлося про те, що європейські університети максимально спростили умови участі українських студентів в академічній мобільності: збільшили фінансування для України, а також ввели у дію спрощену процедуру конкурсного відбору. Метою такої підтримки є те, щоб студенти з найбільш небезпечних регіонів України могли самостійно звертатися до європейських університетів із проханням про прихисток [Штефанко, 2022].

Після початку повномасштабного вторгнення закордонні інституції та університети почали створювати різні можливості академічної мобільності, яка в перспективі може спричинити інтелектуальну міграцію для українських студенток та науковців з України. Їм пропонують продовжити навчання у західних університетах або взяти участь у різноманітних освітніх програмах. У деяких країнах (наприклад, у Польщі чи Литві) також скасовують або відтермінують для українок плату за навчання та проживання у гуртожитках. Уряди окремих країн (наприклад, Чехії й США) виділяють додаткову фінансову підтримку потреб і запроваджують стипендії для українських студенток. У деяких країнах існують окремі програми, орієнтовані на студенток та аспіранток з України — наприклад, програма «Солідарні з Україною», за допомогою якої можна продовжувати навчання в Польщі [Cedos: Освіта українських біженок за кордоном, 2022].

Деякі університети розробляють адаптивні програми українською мовою для біженок з України. Наприклад, варшавський університет Collegium Civitas розробив адаптовані програми з українською мовою навчання для студенток першого року навчання. З-поміж мережі європейських університетів частина намагаються підтримувати студенток, викладачок та науковців не лише в академічному полі, але також організовують і гуманітарну допомогу. Наприклад, у французькому Université Paris Cité пропонують психологічну допомогу студенткам, які вже дісталися Франції, а також збирають харчові продукти та предмети гігієни, одяг, лікарські засоби для відправлення в Україну [Cedos: Освіта українських біженок за кордоном, 2022].

На різних історичних етапах академічна мобільність була спричинена економічними та політичними мотивами, і найбільших масштабів набирала в роки революційних та воєнних потрясінь. Можливості для академічної мобільності в часі повномасштабної війни з росією почали активно зростати. Важливим є розуміння результатів та наслідків таких міграційних процесів для України як країни-донора інтелектуального капіталу. До здобутків на перспективу можна віднести: набуття іноземного досвіду українцями та привнесення здобутих знань у розвиток та відбудову України. Це стосується як іноземної освіти для українських студентів, так і робочих поїздок закордон та спільних з іноземцями освітньо-наукових проектів. До негативних наслідків – вимивання інтелектуального людського капіталу та втрата висококваліфікованих трудових ресурсів. Наприклад, серед тих, хто залишив країну з метою освітньої (академічної) міграції за результатами опитувань, планують повернутися лише 10-20% [Міграція в Україні: цифри і факти, 2021]. Ця ситуація в подальшому може призвести до дефіциту кваліфікованих працівників, зниження наукової активності та зменшення наукових відкриттів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Давидюк Л. П. Інтелектуальна міграція трудових ресурсів в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2019. №11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7421> (Дата звернення: 26.10.2022)
2. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2 (33), С. 24.
3. Міграція в Україні: цифри і факти. 2021. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/migration_in_ukraine_facts_and_figures_2021-ukr_web.pdf (Дата звернення: 01.11.2022)
4. Подра О. П., Петришин Н. Я. Освітні аспекти інтелектуальної міграції людського капіталу України: причини та наслідки. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія "Проблеми економіки та управління". 2022. № 1 (9). URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/apr/27441/220198verstka-39-48.pdf> (дата звернення: 21.11.2022).
5. Штефанко Ю. Міжнародна академічна мобільність у період війни: Національний Еразмус+ офіс в Україні. *Студентський меридіан*. 2022. URL: <https://meridian.kpnu.edu.ua/2022/04/01/mizhnarodna-akademichna-mobilnist-u-period-viiny-natsionalnyi-erazmus-ofis-v-ukraini-informuie/> (дата звернення: 28.11.2022).
6. Cedos: Освіта українських біженок за кордоном URL: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-cherivnya/ (Дата звернення: 25.11.2022)

Кріжик Катерина¹

Email: k.krizhik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1961-2202>

Тимчасовий захист як чинник формування життєвих перспектив вимушених українських мігрантів

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Станом на грудень 2022 року, кількість українців, що перетнули кордон Європейських країн в пошуку притулку становить 7,9 млн. З них 4,8 млн отримали статус тимчасового захисту або скористалися подібним механізмом захисту в Європі [UNHCR, 2022].

За даними дослідження, проведеного МОМ спільно з Агенцією Європейського Союзу з питань притулку та Організацією економічного співробітництва та розвитку у жовтні 2022 року [EUAA-IOM-OECD, 2022], 68% українських вимушених мігрантів отримали статус тимчасового захисту у Європі, 11% отримали вид на проживання і 2% отримали статус біженця або шукача притулку.

У країнах, що межують з Україною, за даними дослідження УВКБ ООН станом на вересень 2022 тимчасовий захист отримали 78% вимушених українських мігрантів, 7% отримали статус шукача притулку або біженця, 3% отримали вид на проживання або візу [UNHCR Regional Bureau for Europe, 2022].

Разом з тим, «Директива Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому» (далі – Директива) була активована 4 березня 2022 року [Liboreiro & Pitchers, 2022] і діє до 4 березня 2023 р. Її дія може бути подовжена у випадку продовження війни Російської Федерації проти України не пізніше, ніж до 4 березня 2025 р. [European Commission, 2022; European Union, 2001]. Ці обмеження означають, що у випадку, якщо буде об'єктивно встановлено, що ситуація в Україні більше не несе небезпеки у зв'язку з завершенням війни або загальним покращенням ситуації, але не пізніше, ніж 4 березня 2025 р., всі українці, які отримали тимчасовий захист, матимуть повернутися додому [European Union, 2001].

Не зважаючи на те, що Директиву було ухвалено у 2001 році, її жодного разу не було активовано до 2022 р. У звіті Європейської Комісії з аналізу цього документу Beirens, Maas, Petronella та van der Velden [2016] зазначають, що

¹ Аспірантка Інституту соціології НАН України.

причиною цьому була не тільки велика кількість бюрократичних перепон, але і припущення, що активація Директиви і відповідне розширення прав вимушених мігрантів базуючись на країні їхнього походження, а не індивідуальних потребах у захисті, може стати одним з факторів, що буде мотивувати їх подорожувати до ЄС, щоб скористатися життєвим шансом.

За даними досліджень кожен другий вимушений український мігрант обирає країну для міграції базуючись на можливостях працевлаштування, а майже кожен четвертий (23%) – на можливості отримати пільги та підтримку [EUAA-IOM-OECD, 2022]. Враховуючи це, можемо констатувати, що фактор оперативного доступу до працевлаштування завдяки активації Директиви, в порівнянні з терміном на отримання доступу до працевлаштування протягом до 9 місяців після подачі заяви у випадку застосування загальної системи надання притулку [European Commission, n.d.], має значення для мігрантів.

Розглядаючи життєві перспективи та плани українських вимушених мігрантів, за даними Центру Разумкова [2022], станом на серпень 2022 р. 13% українців мають намір повернутися до України через рік або декілька років після завершення війни, 7% – після того, як знатимуть, що зможуть знайти роботу в Україні, 7% – взагалі не планують повертатися в Україну (зазначається, що серед тих, хто знайшов роботу у країні призначення цей відсоток становить 18%).

За даними УВКБ ООН, наміри повернутися частіше зустрічаються серед пенсіонерів (20%) або безробітних (16%), ніж серед тих, хто зараз працює в країні перебування (8%) [UNHCR Regional Bureau for Europe, 2022]. Відповідно до дослідження МОМ, спільно з Агенцією Європейського Союзу з питань притулку та Організацією економічного співробітництва та розвитку у жовтні 2022 року [EUAA-IOM-OECD, 2022], не мають наміру повертатися в Україну 37% вимушених зовнішніх мігрантів, що виїхали зі сходу України. Цей показник становить 33% для тих, хто виїхав з Києва і 24% – для тих, хто виїхав з заходу, в середньому по Україні – 30%.

Можна констатувати, що попри те, що близько 30% вимушених українських мігрантів зазначають, що не планують повертатися до України, відсоток тих, хто подав заяву на вид на проживання або статус біженця чи шукача притулку залишається досить низьким (до 10–13%). Відповідно для реалізації наміру залишитися у приймаючій країні цим особам необхідно буде або (1) подати документи на отримання статусу біженця, що, за Дублінською конвенцією [European Union, 1990] є можливим тільки у країнах, що межують з Україною, оскільки «особа може клопотати про отримання статусу біженця виключно в першій безпечній країні, кордони якої вона перетнула», або (2) отримати вид на проживання, робочу чи навчальну візу, що також накладає певні обмеження і зобов'язання.

Таким чином, існує запит на дослідження чинників формування життєвих перспектив та повернення вимушених українських мігрантів до країни походження на тлі актуалізованої суспільної потреби в стабілізації та гармонізації демографічної ситуації в Україні та країнах, що приймають вимушених українських мігрантів. Нами розпочато дослідження життєвих

перспектив вимушених українських мігрантів з метою формування ідентифікації основних складові процесу впливу соціальних очікувань на міграційну поведінку та розробки модель ролі соціальних очікувань у формуванні життєвих перспектив вимушених українських мігрантів. Актуальним постає питання політики та перспектив України заохочення громадян до повернення на батьківщину. Для країн Європейського Союзу, виходячи з безпрецедентного застосування Директиви, актуальним є визначення подальших сценаріїв повернення або інтеграції вимушених українських мігрантів, що отримали тимчасовий захист у відповідних країнах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Настрої та оцінки українських біженців (липень–серпень 2022р.). [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p>.
2. Common European Asylum System [Електронний ресурс] // European Commission – Режим доступу до ресурсу: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system_en.
3. Convention Determining the State Responsible for Examining Applications for Asylum lodged in one of the Member States of the European Communities (“Dublin Convention”) [Електронний ресурс] // 5. European Union. – 1990. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38714.html>.
4. EUR-Lex – 32001L0055 – EN – EUR-Lex [Електронний ресурс] // European Union. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055>.
5. Forced displacement from and within Ukraine: Profiles, experiences, and aspiration of affected populations [Електронний ресурс] // EUAA-IOM-OECD. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://dtm.iom.int/reports/forced-displacement-and-within-ukraine-profiles-experiences-and-aspirations-affected>.
6. Information for people fleeing the war in Ukraine [Електронний ресурс] // European Commission. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/information-people-fleeing-war-ukraine_en.
7. Liboreiro J. EU countries agree to host Ukrainian refugees under exceptional protection scheme [Електронний ресурс] / J. Liboreiro, C. Pitchers // Euronews. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/03/03/eu-countries-agree-to-trigger-a-never-used-law-to-host-ukrainian-refugees>.
8. Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine. Regional Intentions Report 2 [Електронний ресурс] // UNHCR Regional Bureau for Europe. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/96052>.
9. Study on the Temporary Protection Directive – Final Report [Електронний ресурс] / H.Beirens, S. Maas, S. Petronella, S. van der Velden // European Commission Directorate-General for Migration and Home Affairs. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/final_report_evaluation_tpd_en.pdf.
10. Ukraine Situation Flash Update #36 [Електронний ресурс] // UNHCR. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-situation-flash-update-36-2-december-2022>.

Мажак Ірина¹

Email: i.mazhak@ukma.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0190-0126>

Копінгові стратегії та самооцінка здоров'я українських вимушених мігранток у Чеській Республіці

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Чехія стала країною призначення для багатьох українських біженців, і станом на 6 грудня 2022 року уряд Чехії вже надав «тимчасовий захист» 467862 українським біженцям. Із загальної кількості біженців 46% — жінки та 36% — діти [Operation, 2022]. Українські мігрантки, особливо ті, що мають дітей, мають безліч обов'язків, враховуючи процес облаштування нового дому закордоном, захисту сімейних цінностей і культури в поєднанні з пошуком нової роботи та адаптацією до нового місця проживання та вивчення чеської мови, що може вплинути на їх фізичне та психічне здоров'я.

Lazarus і Folkman [1984] визначили копінг-поведінку як постійно змінювані когнітивні та поведінкові зусилля, що застосовуються індивідом для того, щоб впоратися з конкретними зовнішніми та/або внутрішніми вимогами, які оцінюються як такі, що обтяжують або перевищують ресурси індивіда. Копінгові стратегії українських вимушених мігранток вимірювалися за допомогою опитувальника BRIEF-COPE для самооцінки. Опитувальник був розроблений Caver [Caver, 1997], який містить 28 пунктів для вимірювання різних копінг-поведінок щодо стресової життєвої події.

У дослідженні було застосовано концепцію трьох копінгових стратегій, яка включає (1) *стратегію орієнтовану на вирішення проблемної ситуації* (спрямована на джерело стресу), (2) *стратегію, що зосереджена на емоціях* (спрямована на почуття і думки, пов'язані із джерелом стресу), і (3) *стратегію уникнення* (уникнення роботи з джерелом стресу або пов'язаними з ним емоціями) [Carver et al., 1989; Huijts et al., 2012; Azale et al., 2018].

Самооцінка здоров'я як показник загального суб'єктивного здоров'я індивіда був рекомендований Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) [Benyamini et al., 2003; Lorem et al., 2020], тому у дослідженні використано наступне питання: «Оцініть, будь ласка, своє фізичне здоров'я станом на сьогодні», де респондентки обрали один із п'яти можливих варіантів: «дуже погане», «погане», «задовільне», «добре» та «дуже добре». Крім того, їх просили оцінити свій психо-емоційний стан з тими ж варіантами відповідей.

¹ Кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціології, Національний університет Києво-Могилянська академія; Академічна дослідниця, Incubator of Kinantropology, Університет Масарика, Чеська Республіка.

Опитування проведено через групи соціальних мереж, громадські організації, що працюють з біженцями, а також чеські школи, в яких навчаються українські діти. Дані були зібрані в період з червня до вересня 2022 року, загалом у дослідженні взяли участь 919 респонденток. Використання онлайн-опитування обмежило вибірку до освічених жінок з хорошими цифровими навичками, тому це буде враховано при проведенні якісної частини проекту щодо включення у дослідження інших категорій вимушених мігранток.

Ямові 2.2.5. було використано для виконання конфірмаційного (підтверджуючого) факторного аналізу в процесі аналізу BRIFE-COPE [Jamovi project, 2021]. Біноміальний логістичний регресійний аналіз був проведений для дослідження зв'язку між самооцінкою здоров'я/психо-емоційного статусу з копінг-поведінками (14 шкал BRIEF-COPE) за допомогою IBM SPSS 28.

Середній вік респонденток становить близько 38 років ($M=37,61$; $SD=9,57$). Більшість з них мають вищу освіту (71%), проживали в містах України (88,7%), мали оплачувану роботу в Україні (73,8%). Вони приїхали з центральної (34,4%), південної (28,8%) та східної (27,6%) частин України. 68,4 % респондентів перебувають у шлюбі, а понад 70 % повідомили, що мають дітей віком до 18 років. Середній час перебування респондентів у Чехії до моменту участі в дослідженні становив 15 тижнів ($M=15,12$; $SD=5,33$).

Що стосується самооцінки стану здоров'я, то 43% українок оцінили здоров'я як добре, 46,8% як задовільне, а 10,2% як погане та дуже погане. Крім того, 27,9% з них повідомили, що стан їхнього здоров'я погіршився протягом останнього місяця, а 4,5% респондентів повідомили про погіршення стану здоров'я через отриману травму під час війни. Також вимушені мігрантки оцінили свій психо-емоційний статус як задовільний – 52,7%, як поганий – 26% і 7,7% як дуже поганий.

У межах копінгової стратегії, *орієнтованої на вирішення проблемної ситуації*, вимушені мігрантки найчастіше використовували такі копінг-поведінки як: «планування майбутніх кроків і вжиття заходів, щоб спробувати покращити ситуацію», «намагання розробити стратегію щодо того, що потрібно робити» та «роздуми про те, які кроки потрібно зробити». Копінгова стратегія, що *зосереджена на емоціях*, найчастіше включала такі копінг-поведінки як: «прийняття ситуації» та «навчитися жити в нових обставинах». Лише одна копінг-поведінка «працювати або займатися іншою діяльністю, щоб відволіктися» використовувалася найчастіше в межах копінгової стратегії *уникнення*.

Біноміальний логістичний регресійний аналіз був проведений для перевірки зв'язків між самооцінкою здоров'я та копінг-поведінками (модель 1) та самооцінкою психо-емоційного стану та копінг-поведінками (модель 2). В обох моделях такі копінг-поведінки як: «самозвинувачення» та «поведінкова відстороненість», були важливими факторами, пов'язаними з самооцінками здоров'я та психо-емоційного стану як «поганого» і «дуже поганого». Також респондентки, які використовують «позитивний рефреймінг» як копінг-поведінку, більш схильні оцінювати свій психо-

емоційний стан як «хороший» і «дуже хороший». Крім того, було виявлено, що респонденти, чия економічна ситуація в Чеській Республіці залишилася такою ж або стала гіршою порівняно з їхньою ситуацією в Україні, частіше оцінювали здоров'я як «погане» на відміну від жінок, які мали достатньо грошей для життя та деякі заощадження в Україні, ймовірно, через можливість використання своїх заощаджень у чужій країні. Респондентки вікової групи старше 40 років або ті, хто працевлаштовані в Чехії, частіше повідомляли про свій психо-емоційний стан як «поганий» і «дуже поганий». Також, аналіз показав, що чим довше мігрантка перебуває в Чехії, тим більшою є ймовірність позитивної самооцінки психо-емоційного стану.

Таким чином, українські вимушені мігрантки використовують різні копінг-поведінки у межах трьох копінгових стратегій у Чеській Республіці, і найчастіше це ефективні та активні копінг-поведінки у межах копінгової стратегії орієнтованої на вирішення проблемної ситуації та копінгової стратегії зосередженої на емоціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Azale T. Coping strategies of women with postpartum depression symptoms in rural Ethiopia: a cross-sectional community study / T. Azale, A. Fekadu, G. Medhin, C. Hanlon // BMC Psychiatry. – 2018 – № 18(1). – P. 1-13.
2. Benyamini Y. Gender differences in the self-rated health-mortality association: Is it poor self-rated health that predicts mortality or excellent self-rated health that predicts survival? / Y. Benyamini, T. Blumstein, A. Lusky, B. Modan // The Gerontologist. – 2003 – № 43(3). – P. 396-405.
3. Carver C. S. You want to measure coping but your protocol' too long: Consider the brief cope / C. S. Carver // International Journal of Behavioral Medicine. – 1997 – № 4(1). – P. 92-100.
4. Carver C.S. Assessing coping strategies: a theoretically based approach / C.S. Carver, M.F. Scheier, J.K. Weintraub // Journal of Personality and Social Psychology. – 1989 – № 56(2). – P. 267-283.
5. Huijts I. Dealing with man-made trauma: The relationship between coping style, posttraumatic stress, and quality of life in resettled, traumatized refugees in the Netherlands / I. Huijts, W. C. Kleijn, A. A. van Emmerik, A. Noordhof, A. J. Smith // Journal of Traumatic Stress – 2012 – № 25(1). – P. 71-78.
6. Lazarus R. S. Stress, appraisal, and coping / R. S. Lazarus, S. Folkman – Springer publishing company, 1984.
7. Lorem G. Self-reported health as a predictor of mortality: A cohort study of its relation to other health measurements and observation time / G. Lorem, S. Cook, D. A. Leon, N. Emaus, H. Schirmer // Scientific reports. – 2020 – № 10(1). – P. 1-9.
8. Operational Data Portal for the Ukraine Refugee Situation. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
9. The jamovi project (2021). jamovi. (Version 2.2) [Computer Software]. URL: <https://www.jamovi.org>

Мацко-Демиденко Ірина¹,

Беленок Олексій²

Email 1: idemidenko218@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9326-1696>

Email 2: abelenok@i.ua

Війна очима студентів: сприйняття, емоції, поведінкові стратегії

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Починаючи з 24 лютого 2022 р. українське суспільство знаходиться в стані надзвичайного психологічного напруження. Дні та місяці, що минули після повномасштабного вторгнення Російської Федерації, змінили життя кожного українця, переформатували звичну картину світу мільйонів людей. Нові реалії відбиваються на психологічному самопочутті громадян, викликають нові незвичні відчуття та емоції, змушують відмовлятися від усталених схем поведінки.

Наше дослідження висвітлює вплив війни на цивільне населення України, зокрема на студентську молодь міста Києва. Оскільки метою було зафіксувати різний досвід і переживання співгромадян, був обраний якісний дослідницький підхід. Студентам Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» було запропоновано написати есе у довільній формі про їхній досвід сприйняття війни.

У фокусі дослідницької уваги опинилася повсякденність в умовах форс-мажору, соціальні взаємодії та діяльність індивідів під час війни. Студентські есеї продемонстрували, у який спосіб молоді люди вперше зіткнулися із війною, які стратегії подолання раптових труднощів використовували, як адаптувалися до такого потужного соціального потрясіння. Інформанти мали можливість висловитися з болючих питань сьогодення, описати свій новий життєвий досвід. Зазначимо, що дане дослідження фіксує різноманіття досвідів переживання перших місяців війни і не може бути екстрапольоване на весь період війни, а також на інші вікові та соціальні групи.

Початок повномасштабного вторгнення для переважної більшості інформантів був абсолютно не очікуваним: у багатьох з них було багато планів на наступний день, яким так і не судилось реалізуватись. До розгортання таких подій вони ніяк не готувались, адже багатьом здавалось, що всі тривожні новини в ЗМІ про можливий початок війни – просто залякування населення.

Усі студенти на момент початку війни перебували на безпечних територіях, де не відбувались військові дії. Молоді люди яскраво та емоційно

¹ Кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу соціології культури та масової комунікації, Інститут соціології НАН України.

² Науковий співробітник відділу соціальних структур, Інститут соціології НАН України.

описували свій стан після того, як прокинулись вранці 24.02.22, бо саме ранок цього дня закарбувався у їхній пам'яті як початок війни.

Поведінкові реакції студентської молоді в перші години і дні війни були такими: дзвонили рідним та друзям, щоб з'ясувати чи в безпеці вони, а також щоб обговорити ситуацію, яка склалась; моніторили щогодини поточну інформацію із ЗМІ; ховалися в укриттях, бомбосховищах; спостерігали великі черги до продовольчих та промтоварних магазинів, аптек, банків та банкоматів; самі стояли в таких чергах; збирали найнеобхідніші речі, тривожну валізу.

Зібрані матеріали дають можливість окреслити способи, які обирають студенти, щоб відволіктися від тривожних думок. Одним з таких способів є робота на благо суспільства/волонтерство, зокрема допомога біженцям, які постраждали від війни, необхідними речами, їжею, ліками тощо. Адаптуватись до життя під час війни студентам допомагають психологічні прийоми (ведення щоденника, запис своїх думок), а також читання книжок по психології. Не дати захлеснути себе негативним психологічним станам також допомагає читання художньої літератури. Крім того, фігуранти практикували такі види активності: прослуховування лекцій по Інтернету, онлайн-курси по саморозвитку; спілкування із друзями; прогулянки; заняття спортом; шиття, в'язання, вишивання; малювання; інформаційна «дієта», обмеження перегляду новин; духовні практики та медитації; прослуховування музики; комп'ютерні ігри; перегляд улюблених фільмів та серіалів; вивчення іноземної мови. Отже, найчастіше студентам допомагають відволіктись від війни повсякденні звичні заняття, які вони так само практикували до війни, а також улюблені хобі. При цьому в перші дні та тижні воєнного вторгнення повсякденні рутинні заняття було дуже важко виконувати через пригнічений настрій і молодим людям доводилося їх виконувати через силу.

Як зазначалось вище, волонтерство стає одним із способів, який відволікає від війни і додає сил. Студенти розказували про свій досвід волонтерства. Молоді люди, які перебували в Україні, допомагали речами та продуктами внутрішньо переміщеним особам; працювали у волонтерських центрах; приносили продукти, щоб їх відправити на фронт; долучалися до плетіння маскувальних сіток. Студенти, які опинились за кордоном, розказують про свій досвід волонтерства там: ходили на мітинги на підтримку України та допомагали біженцям. Волонтерство допомагає відволіктись від війни, оскільки людина відчуває, що робить важливу справу і робить свій внесок у перемогу.

Розрив соціальних контактів часто відбувається під час війни: коли руйнуються контакти з друзями та знайомими через вимушені переїзди, евакуацію або ж коли частина сім'ї (жінки і діти) переїжджали у більш безпечні території. Деякі студентки опинилися за кордоном без батьків та близьких. Інші ж не бажали виїжджати саме через те, що хотіли залишатись поряд з близькими. Крім розриву соціальних зв'язків через війну відбувався і протилежний процес – зближення. Деяким студентам довелось переїхати до своїх батьків або інших родичів, з якими вони давно не бачились і завдяки

війні почали більше спілкуватись з ними. Також соціальні зв'язки – це саме те, що дає потужну підтримку в найважчі дні війни. Молоді люди отримують підтримку найчастіше від своїх батьків, родичів, друзів та одногрупників. З розповідей деяких інформантів помічається тенденція, що актуалізуються слабкі соціальні контакти. Тобто люди починають спілкуватись з тими родичами чи знайомими, з якими давно і рідко спілкувались, адже переживання страшних подій війни зближує людей.

Завдання нашого дослідження полягали в аналізі матеріалів соціологічних есеїв київських студентів та виявленні типових почуттів, практик та очікувань, розповсюджених в молодіжному середовищі під час війни. Події, що беруть відлік 24 лютого цього року, наочно підкреслюють усю міфологічність явлень про начебто безмежну індивідуальну свободу людини в сучасному глобальному світі – виявляється, багато чого від нас не залежить і, в той же час, ми залежимо один від одного більшою мірою, ніж ми раніше вважали. Війна стала частиною способу життя та ідентичності багатьох українців, внесла до масової культури відповідні символи, образи та маркери, з урахуванням неї складаються поточні життєві плани громадян.

Аналіз студентських есеїв допомагає прогнозувати поведінку молоді в критичних ситуаціях, дозволяє більш чітко формулювати принципи безпеки особистості в сучасному українському суспільстві. Саме в екстремальних умовах на наших очах успішно апробуються нові моделі соціального співжиття, нові стосунки по лінії «держава-громадянин». Характер відображення в масовій свідомості людей такого соціетального зламу як війна, підлягає більш ґрунтовному вивченню у подальших кількісних та якісних дослідженнях соціологів.

Мосійчук Тамара¹, Ятвецька Ганна²

Email 1: tamarakozak1307@gmail.com

ORCID 1: <https://orcid.org/0000-0003-2476-8826>

Email 2: hanna.yatvetska@gmail.com

ORCID 2: <https://orcid.org/0000-0003-1277-3636>

Теоретичні підходи до дослідження соціальної реабілітації в умовах воєнної агресії росії

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Умови сьогодення для населення України характеризуються масштабними ризиками і загрозами, надзвичайними руйнівними ситуаціями та станами як локального, так і загальнодержавного масштабу, спричинені

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

² Кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

воєнною агресією росії. Відновленням зруйнованого людського та соціального капіталу України стає різноманітна за формами, способами, методами соціально реабілітаційна діяльність міжнародних, державних та недержавних організацій на інституціональному, середовищному та індивідуальному рівнях щодо осіб, які зазнали соціальної депривації, соціальної ексклюзії.

Виникає завдання наукового осмислення та аналізу стану проблем і раціонального обґрунтування соціально-реабілітаційних дій щодо відновлення або побудови нової ідентичності замість втраченої.

Н. Луман вказував на масштабний рівень продукування та поглиблення нерівностей, пов'язуючи метакод включення/виключення. Як вказує вчений, «деякі люди будуть особистостями, а інші – тільки індивідами; що деякі будуть включені у функціональні системи, а інші виключені із них... що завершаться дві форми інтеграції: негативна інтеграція виключення та позитивна інтеграція включення» [Luhman, 1993: p.9]. Українські науковці С. Оксамитна, В. Хмелько [Оксамитна, 2004: с. 66-77] та інші досліджують соціальну ексклюзію в Україні за багатоманітною низкою обставин, однак нинішня ситуація поглиблення соціальної ексклюзії об'єктивована війною. Люди, що опинилися в таких обставинах, не мають можливості використати надані їм соціальні права через втрату соціальних зв'язків, неможливістю скористатися ринком праці, правом на медичну та соціальну допомогу, неможливістю доступу до культурних благ. На 8 грудня тільки за офіційними даними в Україні статус ВПО мають 4,88 млн громадян, серед них 3,5 млн отримали такий статус після 24 лютого 2022 р., тобто приблизно 10 % громадян знаходяться в ситуації соціальної ексклюзії. Значна частина громадян не може з різних обставин оформити статус ВПО і такі громадяни або мешканці України, які мають посвідку на проживання (і часто є такими, що знайшли прихисток в Україні від переслідувань у рідній країні), ці люди навіть не можуть скористатися тими правами та можливостями, які є у громадян зі статусом ВПО, їх ситуація є ще гіршою. Значущими класифікаторами ексклюзії в період воєнної агресії стають такі, як: ексклюзія від засобів до існування; ексклюзія від соціальних послуг, благополуччя та мереж соціальної безпеки; ексклюзія від культури споживання; ексклюзія від політичного вибору; ексклюзія від можливості розуміння того, що відбувається.

Наше суспільство перебуває у стані гострих травматичних подій, різке масштабне падіння рівня життя більшої частини громадян, спричинене війною, призвело до втрати ними своїх соціальних позицій, ослаблення соціальних зв'язків, деградації та маргіналізації окремих соціальних груп, «відбувся процес деформації соціальної структури, а нерівний доступ до ресурсів та соціальних можливостей спричинив формування та поширення соціальної ексклюзії у різних формах її прояву» [Карп'як, 2020: с. 146].

Виникає завдання наукового осмислення та аналізу стану проблем і раціонального обґрунтування соціально-реабілітаційних дій щодо соціальної структури, інтеграції, втраченої ідентичності, де головною умовою

відтворення ресурсів є існування міжгрупових зв'язків, достатніх для того, щоб індивіди відчували взаємну відповідальність і ідентифікували себе з групою. На відновлення людського потенціалу спрямована інституція соціальної реабілітації через мережу відносин у межах юридичної соціальної реабілітації, медичної соціальної реабілітації, психологічної соціальної реабілітації. Метою соціальної реабілітації зміну стилю та якості життя шляхом розширення рольової поведінки, спрямованої на зміну ідентифікації та самоідентифікації, розгляд цього завдання, на наш погляд, можливий через індикатори хвороби чи інвалідизації; наявного соціального статусу (освітнього, професійного, економічного, сімейного); здатності до виконання соціальних ролей; статево-рольової диференціації, статусно-рольової ідентифікації; наявності та стану житлових умов. З погляду системного підходу має рівнозначні складові: реабілітація як мета, як процес (зміна стадій і станів, що ґрунтуються на цілеспрямованні дій для досягнення результату) та спосіб її досягнення (механізми, рівні, методи).

Звідси, на наш погляд, в сучасних умовах, реабілітацію слід досліджувати на макрорівні – як інституціональну реабілітацію, що передбачає соціальний захист, соціальну допомогу, соціальну підтримку з боку держави та законодавчо-правове забезпечення.; а також на мікрорівні – як реабілітацію індивідуальну, яка ґрунтується на власній активності в реалізації своєї життєвої стратегії. У нашому дослідженні при формуванні концептуальної моделі соціальної реабілітації, ми ґрунтуватимемося на тому, що треба виділити ситуацію, суб'єктивні чинники і стан соціальної ексклюзії. Ситуація соціальної ексклюзії породжується об'єктивними обставинами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оксамитна С. Соціальна ексклюзія в Україні на початковій стадії реставрації капіталізму / С. Оксамитна, В. Хмелько. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3. – С. 66-77.
2. Виступ Костянтина Кошеленко на III Форумі з міграційного права [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу: https://www.msp.gov.ua/news/22416.html?fbclid=IwAR3BH-098dwP-R5-z_6qZ4DgaOxwmDGdug5bqtDm26p2xuAP6elv4t3U-M
3. Карп'як М. Соціальна ексклюзія в Україні: ознаки та форми прояву в сучасному суспільстві / Марія Карп'як. // Регіональна економіка. – 2020. – №2. – С. 144-152.
4. Luhman N. Risk: A Sociological Theory / Niklas Luhman. – Berlin: Walter de Gruyter, 2022. – 236 с.

**Наумова Марта¹, Червінська Тетяна²,
Соболевська Марина³**

Email: martanaumova1971@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9152-6467>

Email: chervinta@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5054-0206>

Email: msobolevska@knu.ua

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5544-3883>

Українська аудиторія після початку великої війни: зміни у медіаспоживанні, сприйняття інформаційного простору, чутливість до спотвореного контенту

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

З початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну, суттєво зросли й інформаційні впливи з боку агресора. Інформаційна війна проти України набула небаченого рівня комплексності, інтенсивності та цинічності. Кремлівські пропагандистські наративи поширюються у публікаціях та коментарях міжнародних ЗМІ з метою вплинути на громадську думку, експертне середовище й політичний істеблїшмент, в першу чергу, держав-партнерів. Адже від того як за кордоном сприймають події в Україні залежить рівень підтримки, обсяги допомоги й масштаби запроваджених проти агресора санкцій. Протистояння триває й у вітчизняному інформаційному просторі. Якщо прокремлівські меседжі відсутні в офіційних українських медіа не в останню чергу завдяки національному марафону «Єдині новини», то вільний і слабоконтрольований простір соціальних мереж рясніє найширшим репертуаром антиукраїнського контенту: від кумедних фейків до тонких маніпуляцій.

Чи можемо ми констатувати, що рівень інформаційної стійкості України не дає жодного шансу перемогти її на інформаційному фронті? Чи є рівень критичного мислення українців та їх чутливість до спотвореного контенту достатнім, щоб ворожа пропаганда не мала очікуваного її творцями ефекту. Відповідь на це питання частково дає дослідження, яке було проведене ГО «Детектор медіа» у серпні 2022 р. Дизайн проекту передбачав проведення 8-ми фокус-групових обговорень з аудиторією у віці від 20 до 55 років у Києві, Дніпрі, Одесі, Вінниці та Львові. Результати цього дослідження не є репрезентативними, але вони дозволяють окреслити загальні тенденції.

¹ Кандидатка соціологічних наук, доцентка, старший науковий співробітник відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України.

² Кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

³ Докторка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Зміни в українському медіапросторі. Серед змін в українському медійному просторі про які найчастіше згадували під час обговорень: (1) перехід до формату інформаційного телемарафону «Єдині новини», (2) суттєве збільшення якісного україномовного контенту – музичного, розважального, інформаційно-пізнавального, (3) скорочення мовлення російською і разом із цим проросійських наративів у ЗМІ. Якщо останні зрушення схвалює абсолютна більшість учасників обговорень, то оцінки телемарафону не такі одностайні. З одного боку, марафон є важливим елементом інформаційної стійкості України та протидії російській пропаганді, ознакою національного єднання перед критичними загрозами, спричиненими російським вторгненням. Разом з цим, в його ефірах лунає єдина офіційна точка зору на події, відсутні альтернативні думки, що є неприйнятним у демократичному суспільстві навіть під час війни. Учасники обговорень зазначали, що певна цензура й артикуляція пропагандистських наративів є цілком доречними під час війни, але, зважаючи на інформаційний дефіцит, більшість звертається до альтернативних джерел для отримання збалансованішої інформації.

Серед змін, які відбулися у медіапросторі з початку великої війни аудиторія відзначає вражаюче збільшення україномовного контенту різної тематичної спрямованості в соціальних мережах. Йдеться переважно про YouTube, Telegram та Instagram. Цікаво, що для половини опитаних знайомство з оригінальним та цікавим продуктом україномовного сегменту інтернету було несподіванкою. Передусім це стосується новинних каналів, які оперативно надають інформацію суспільно-політичної тематики. З початку війни з'явилося багато Telegram, YouTube каналів, подкастів, які фахово та оперативно інформують аудиторію про ситуацію на фронті, з залученням експертів, фото-, відеоматеріалів свідків подій. За останні місяці аудиторія також відкрила для себе цікавий науково-пізнавальний контент українською: від присвяченого історії та культурі України до української популярної музики.

Для більшості аудиторії радикальна українізація медійного простору є позитивним і давно назрілим кроком. Зазначалось, що з початку російського вторгнення в українському інформаційному просторі: (1) Майже відсутній російськомовний контент; (2) Завдяки телемарафону, відверто проросійські програми на ТБ припинили вихід. Крім того, багато експертів, які свідомо, чи не свідомо підігрували ворогу пішли з ефірів; (3) Молодь менше цікавиться російськомовною популярною музикою, поступово надаючи перевагу українській музиці

Серед змін у вітчизняних медіа з початку війни, українці називають також:

- Збільшення патріотичного контенту, орієнтованого на формування національної ідентичності та єднання.
- Політизацію інформаційного простору. На телебаченні та в соціальних медіа майже відсутній розважальний контент, а більшість програм має суспільно-політичну спрямованість.

- Табу на критику дій влади. Зазначалось, що багато питань, які є у суспільства щодо підготовки до війни, певних призначень посадовців, забезпечення війська тощо не підіймаються в медіа, бо «це не на часі». Загальна думка аудиторії полягає в тому, що владу треба критикувати й у важкі часи війни, але вона має бути об'єктивною, та лунати від суспільства, а не політичних опонентів із застосуванням брудних технологій.
- Замовчування суспільно чутливої інформації. Учасники обговорень помітили, що є певні теми, які не висвітлює жодне українське медіа з початку війни. Насамперед йшлося про втрати серед наших військових, матеріальне забезпечення армії, масштаб економічних проблем з якими стикається країна. Ставлення до такої цензури амбівалентне, але більшість опитаних вважає її цілком доцільною.
- Поява в ефірах у перші місяці війни російських лібералів, які засуджують війну, але разом із цим артикулюють наративи «руського міра». Ставлення аудиторії до таких інтервенцій є радше нейтрально-негативним.
- Толерування обценної лексики. Якщо аудиторія помічає цензуру на офіційних каналах, то в сегменті соціальних медій все навпаки: більше гостроти, відкритості, менше цензури.

Аудиторія констатує, що наразі україномовний медійний контент стає домінуючим, успішно витискаючи російськомовний. Він начебто вийшов з тіні, став зримим для українців і дивує їх своєю якістю. Крім того, певні зрушення відбуваються і в глобальному просторі.

Динаміка медіапребференцій аудиторії за останній рік. З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну характер медіаспоживання у більшості українців суттєво змінився. Найчастіше учасники дискусій говорили про: (1) радикальний зсув у бік суспільно-політичних новин; (2) майже повну відмову від розважального контенту у перші 3-5 тижнів війни, і повільне/часткове повернення до довоєнних практик через декілька місяців; (3) відмову від російського медіапродукту. Йдеться про різноманітний контент – від літератури, музики, фільмів/серіалів, до подкастів та влогів широкого тематичного репертуару; (4) інтерес до пізнавальних проєктів з історії і культури України (переважно у молоді).

У перші тижні війни уся увага українців була прикута до подій на фронті, офіційних повідомлень влади і реакції міжнародної спільноти на російське вторгнення. Коли напруга перших тижнів минула, інтенсивність споживання суспільно-політичних новин та кількість джерел такого контенту знизилась. Але для більшості аудиторії, не залежно від віку та регіону проживання, новини залишаються центральним елементом їхнього медіаспоживання.

Споживання розважальних передач суттєво зменшилось і майже у кожного відбулися певні зміни у вподобаннях. Популярним форматом стали гумористично-розважальні влоги, які презентують актуальну інформацію у жартівливій, сатиричній формі, висміюючи росіян, військово-політичне керівництво РФ, кремлівські пропагандистські наративи тощо. Серед

аудиторії таких проєктів переважає молодь. Як зазначали учасники дискусій такі шоу розважають, підіймають настрій, заряджають оптимізмом, інформують про останні події, а також, каналізують негативні емоції щодо ворогів і пом'якшують стрес. Серед контенту, яким зацікавилась аудиторія від початку війни – чат-рулетки. Більше третини учасників дискусій (переважно молодь) зазначали, що регулярно дивляться українських Tik-Tok та YouTube блогерів, які спілкуються з росіянами. Головним мотивом споживання такого контенту є намагання зрозуміти природу російської агресії. Троє з чотирьох учасників обговорень відмовились від російського медіаконтенту різної спрямованості, головним чином, розважального.

Повномасштабне вторгнення РФ актуалізувало національне самоусвідомлення у значній кількості українців. Крім того поширення наративів російської пропаганди стимулювало інтерес аудиторії до історії української державності, етосу, культурної спадщини. Це відобразилося у зростанні популярності контенту присвяченого історії України, її традиціям та культурі.

Сприйняття пропаганди та спотвореного контенту в умовах війни. З початком вторгнення Росії у лютому 2022 р. аудиторія стала частіше стикатися з пропагандою як українською, так і російською. Пропаганда у вітчизняних медіях, яка орієнтована на внутрішнього споживача, сприймається як цілком виправданий та необхідний засіб мобілізації і консолідації суспільства в період критичної загрози.

На думку учасників дискусій, головна мета української пропаганди – згуртування нації в боротьбі з агресором, впевненість у неминучості перемоги, пом'якшення стресу від жахливого досвіду війни. Абсолютна більшість опитаних вважає, що влада реалізує вірну та ефективну стратегію комунікації задля підтримки стійкості народу під час важкого випробування.

На підставі аналізу 8-ми фокусованих групових дискусій важко сказати чи підвищилась чутливість українців до спотвореного контенту за час війни. Але напевно можна констатувати зростаючу чутливість до ворожої пропаганди. Проте кількість матеріалів які споживачі перевіряють на достовірність залишається не значною. Зазвичай, це дійсно значущий, хвилюючий контент, який складає не більше 5% від усіх повідомлень з якими знайомиться людина.

Отже, не дивлячись на зростаючу медіакомпетентність української аудиторії, потреба у комплексній державній програмі, спрямованій на розвиток критичного мислення та підвищення медіаграмотності як дітей/молоді, так і дорослих громадян має стати однією з головних складових культурних політик. Адже інформаційна складова у сучасній гібридній війні є одним з вирішальних факторів перемоги. Особливо це важливо для України, яка бореться з ядерною державою з переважаючим військовим потенціалом.

Паращевін Максим¹

Email: paraschevin@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1384-4539>

Релігійна риторика як інструмент російсько-української війни 2014-2022 років

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Війна Росії проти України стала наймасштабнішим військовим зіткненням в Європі з часів Другої Світової війни. З обох сторін задіяні сотні тисяч вояків, тисячі танків та броньованих машин, сотні літаків та гвинтокрилів, величезна кількість гармат. Бої на фронті супроводжуються активною інформаційною війною. Тобто ця війна є цілком модерною за характером. Водночас в конотаціях та інтерпретаціях, присутніх в інформаційному просторі, помітною тенденцією є відсилка до релігійних ідей та релігійного дискурсу, що притаманне не модерним а архаїчним суспільствам. Для масштабних зіткнень між державами чи великими спільнотами характерною є інтерпретація таких зіткнень як боротьби добра (яке представляє своя спільнота) зі злом (яке представляє ворог). В архаїчних суспільствах всі суспільні сфери були просякнуті релігійними віруваннями, тож логічно впливало уявлення про ворогів не просто як про носіїв абстрактного зла, але як про представників зла екзистенційного, «слуг диявола». Мірою переходу суспільств з архаїчної до модерної форми суспільних відносин подібні погляди відходили в минуле. Спочатку релігійне долучення до пропаганди протистояння ворогу обмежувалося твердженнями про підтримку свого суспільства Богом (ще в часи Першої Світової Війни залишалися доволі помітними публічні молебни за перемогу своїх вояків і агітація вояків з посиленням на тезу «з нами Бог»). Але вже в часи Другої Світової війни, та в наступних військових конфліктах, релігійні обґрунтування хоча і не зникли цілком, але відійшли далеко на задній план, стали практично непомітними, поступившись обґрунтуванням світської природи (національним, ідеологічним тощо). Наприкінці XX ст. релігійна риторика повернулася в дискурс війни, але це головним чином відбувалося в мусульманському світі. Під час нинішньої війни ми бачимо відродження релігійної риторики християнського толку, намагання використати для пояснення та виправдання конфлікту релігійну термінологію.

Такі факти мали місце вже під час початку війни в 2014 р. В. Гуржи вважає, що «використання релігійної риторики та маркерів для актуалізації потенційних загроз граничним цінностям багато в чому вплинуло на мобілізацію широких мас населення саме у перші місяці конфлікту, тобто у

¹ Доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник, відділ соціальної психології Інституту соціології НАН України.

найгострішу його фазу» [Гуржи, 2018: с. 74]. А. Солдатов відзначав, що «Ополченці Донбасу, а особливо “романтики-реконструктори” з Росії, які приїхали до них на допомогу, докладають чимало зусиль, аби надати цій війні сакрального сенсу. На їхніх сайтах, як мантра, звучить рефрен: Новоросія – останній оплот Святої русі, Русского мира, звідси почнуться або відродження Руського Православного Царства (у випадку перемоги), або жахи Апокаліпсису (у випадку поразки). Це “геополітичне богослов’я” відображене навіть в офіційних документах ДНР/ЛНР» [Солдатов, 2014]. Один з підрозділів російської гібридної армії на Донбасі мав назву «Руська православна армія». Над позиціями цієї «армії» поряд із прапорами Росії розміщувалися хоругви з Нерукотворним образом Спасителя.

Але тут необхідно відзначити кілька моментів. По-перше, релігійні обґрунтування хоча й мали місце, але посідали все ж другорядне місце, суттєво поступаючись етнічним, національним, ідеологічним посиленням. По-друге, використання релігійних аргументів походило головним чином «знизу»; російські очільники не використовували відповідну аргументацію, також й РПЦ уникало конкретних оцінок, обмежуючись загальними фразами про необхідність миру. По-третє, релігійна риторика була помітною головним чином протягом активної фази боїв 2014-2015 рр.; натомість після переходу конфлікту у затяжну, «тліючу» форму, вона стала малопомітною.

Деякі зміни відбулися після початку масштабної російської навали в лютому 2022 року, точніше тоді, коли стало зрозуміло що у росіян не вийшло «блискавичної війни». З одного боку, до обґрунтування правильності та справедливості війни відкрито долучилося РПЦ. Патріарх Кирилл робив заяви з церковним благословенням російських загарбників, характеризував В. Путіна як людину, чия діяльність протидіє приходу Антихриста [Патріарх, 2022], стверджував, що російські вояки, які загинуть на цій війні, отримають тим самим очищення від гріхів [Патріарх, 2022]. Але звернення до релігійних обґрунтувань з боку церковників хоча й є поганим з погляду моралі, але принаймні виглядає логічним. Але крім очільника Церкви відсилки до релігійних обґрунтувань почали з’являтися й у очільників російської держави.

Зокрема, В. Путін заговорив про сатанізм як «релігію» західних країн [Русофобия, 2022]; очільник Чечні Р. Кадіров та інші представники чеченської влади неодноразово трактували війну проти України як джихад (священну війну), а вояків-мусульман – як моджахедів та шахідів [Кадыров, 2022; Подстраивают, 2022]; також Р. Кадыров схарактеризував війну з Україною як війну проти сатаністів [Кадыров, 2022]; помічник секретаря російської Ради Безпеки заявив про необхідність десатанізації України [В аппарате, 2022]. Особливо у використанні релігійної риторики відзначився колишній Президент та Прем’єр-міністр РФ Д. Медведєв. 4 листопада 2022 р. він заявляв: «Ми слухаємо слова Творця в наших серцях і коримося їм. Ці слова і дають нам священну ціль. Ціль зупинити верховного владику аду, яке б ім’я він не використовував – Сатана, Люцифер або ібліс» [Сатана, 2022]. 2 грудня 2022 р. він назвав українських очільників сатаністами, явними ворогами Христа і православної віри, христопродавцями [Стали, 2022].

Подібну риторичку природно чути від лідерів, скажімо, Ірану, чи якоїсь іншої мусульманської країни, де іслам зберігає місце центральної ідеології. І дивно таке чути від посадовців секулярної країни, в якій закріплено відділення держави від Церкви, а релігійність основної маси населення є доволі поверховою. Чим же можна пояснити такий ухил чиновників в релігійну риторичку? Найбільш простим поясненням могли б бути особисті релігійні переконання російських правителів, які знаходять відкритий прояв в екстремальних умовах. Тобто можна припустити, що ці люди дійсно вірять в те, що говорять. Проте, зважаючи на характер нинішнього російського режиму (який є явно бандитським та фашистським), та особисті якості його очільників (тотальна брехливість, розкрадання країни, байдужість до людських проблем та страждань у власній країні), достовірність такого пояснення видається вкрай низькою. Вочевидь релігійна риторика виступає лише політичним інструментом. Але чого обирається саме цей інструмент, при тому що раніше він не використовувався? На мій погляд ту є кілька причин.

Першою, найбільш очевидною та поверховою, є наявність проблем з обґрунтуванням необхідності війни. З одного боку, явно не захисна, а агресивна війна, має широкую підтримку або байдужість навіть без переконливих обґрунтувань у випадку її успішності. Якщо ж вона стає зтяжною та невдалою, реальна (а не декларативна) підтримка різко падає, зростають сумніви та невдоволення (при тому що водночас виникає потреба масової мобілізації населення). Тож необхідність переконування та стимулювання бажаних реакцій та дій зростає. З іншого боку, переконувати можна використовуючи раціональні аргументи, або звертаючись до емоцій. Російська пропаганда звертається і до першого і до другого, причому з огляду на слабкість раціональних обґрунтувань має місце ухил в бік емоцій. Проте звичайні емоційні оцінки виявляються нестійкими, і тому звертаються до крайніх обґрунтувань, пов'язаних з незаперечними істинами, тобто з тими, що задані Богом. І можна відзначити, що звернення до релігійної тематики свідчить про те, що інші аргументи вже закінчуються (тобто має місце пропагандистська криза), і використання релігійної риторички стає вимушеним.

По-друге, російська пропаганда потрапила в пастку власних наративів. Тривалий час вона представляла українців як «братній народ», який прихильно ставиться до росіян, а можлива ворожість притаманна лише невеликій частині «западенців» та «бандерівців». І тепер, коли антиукраїнську пропаганду необхідно розширювати на значно більше коло українців, зокрема необхідно формувати образ ворога, більшою чи меншою мірою демонізувати супротивника, сформований раніше образ починає заважати формуванню нових уявлень. І для більш успішного його подолання доводиться звертатися до глибинних складових свідомості, пов'язаних з магічним, містичним, релігійним. Демонізація перетворюється з умовної (приписування різноманітних негативних якостей, але в межах світського дискурсу) на буквальну.

По-третє, з більш широкого погляду, есхатологічну риторичну активність можна розглядати як прояв соціокультурної архаїзації, яка відбувається з часів руйнації СРСР в Росії. Там пропагуються архаїчні форми політичних відносин, взаємовідносин між людьми та між групами, архаїчні ціннісні комплекси. Тож можливо, що для архаїзованої свідомості росіян краще працюють саме релігійні, а не модерні наративи, тобто використання останніх визначається запитом мас. Скажімо під час Другої Світової війни в СРСР були змушені звернутися до ідеї священної війни, але без релігійного характеру ідеї священного. Тоді, коли країна була жорстко секулярною, а атеїзм був частиною офіційної ідеології, це було можливе. Але путінська Росія протягом багатьох років йшла в напрямі десекуляризації, наголошуючи на православ'ї як базисі країни. І тепер звернення до ідеї священної війни можливе лише в контексті її релігійного тлумачення, оскільки по іншому вона не сприймається архаїзованою свідомістю.

По-четверте, релігійна риторика може бути свідомою чи несвідомою спробою додаткового тиску на західних союзників України. Тобто використовуючи термінологію, яка притаманна середньовіччю, а не модерним часам, російські очільники можуть прагнути подати себе як людей обмеженої адекватності, як таких, для яких неважливі раціональні розрахунки і, відповідно, яких варто боятися і не підходити із західними мірками.

Наскільки в нинішніх умовах може бути успішним використання релігійної риторики російським режимом? На мій погляд переведення війни з модерної до архаїчної, релігійної площини певними групами населення буде сприйматися як належне, стимулює певних людей до активної підтримки путінського режиму чи й до особистої участі в бойових діях. Проте кількість таких людей буде досить обмеженою. В Росії релігійна віра пов'язана переважно з ритуально-магічними, а не етичними елементами, і спроби перенесення її вимог на звичайне життя є малоуспішними. На широкі маси більше діє звичайна світська ксенофобська пропаганда (гра на антиамериканських, антизахідних, антигейських фобіях більшості населення). До того ж більший вплив релігійна риторика має на старих людей, тоді як молодь (яка як раз є важливою для ведення війни) є переважно індиферентною щодо даних питань. І ймовірно російські політики це розуміють, оскільки релігійно-есхатологічні відсилки хоча й є помітними, але значно поступаються світським тлумаченням, пов'язаним з ворожнечою іноземців, бажанням захоплення та знищення Росії. Тобто релігійна риторика виглядає як додаткова, як намагання використати всі можливі засоби для моральної мобілізації населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. В аппарате Совбеза РФ считают все более насущным проведение "десатанизации" Украины [Електронний ресурс] // ТАСС. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://tass.ru/politika/16150577>
2. Гуржи В. Сучасний стан проекту «русский мир» і наслідки його реалізації в Україні / В. Гуржи. // Українське Релігієзнавство. – 2018. – №86. – С. 73-84.

3. Кадиров закликав всіх мусульман об'єднатися проти "сатаністів" України [Електронний ресурс] // Obozrevatel. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://news.obozrevatel.com/ukr/tv/kadirov-zaklikav-vsikh-musulman-obednatisya-proti-satanistiv-ukraini.htm>
4. Кадыров заявил о джихаде и призвал солдат добывать западное оружие [Електронний ресурс] // РБК. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.rbc.ru/politics/25/10/2022/635829649a7947e40d0d942b>
5. Патріарх Кирил вважає Путіна "борцем з Антихристом" [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.ua/patriarh-kiril-vvazhae-putina-borcem-z-antihristom_n133403
6. Патриарх Кирилл заявил, что смерть на войне против Украины "смывает все грехи" [Електронний ресурс] // Zmina. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://zmina.info/ru/news-ru/patryarh-kyryll-zayavyl-что-smert-na-vojne-protyv-ukrain%D1%8B-sm%D1%8Bvaet-vse-grehy/>
7. "Подстраивают религию под себя". Почему кадыровцы называют войну в Украине "джихадом"? [Електронний ресурс] // Кавказ. Реалии. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kavkazr.com/a/zaschita-islama-kak-obychnaya-voyna-v-ukraine-prevratilasj-v-svyaschennuyu-/31943165.html>
8. Русофобия, родители под номерами и "откровенный сатанизм": о чем говорил Путин в речи о признании псевдореферендумов [Електронний ресурс] // Вільне радіо. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://freeradio.com.ua/ru/rusofobyia-rodytely-pod-nomeramy-y-otkrovennyi-satanyzm-o-chem-hovoryl-putyn-v-rechy-o-pryznanuu-psevdoreferendumov/>
9. Сатана, нацисти-наркомани і підсвинки, що хрюкають, – Медведєв привітав росіян зі святом [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/4/7374966/>
10. Солдатов А. Не благая весть / Александр Солдатов. // Новая газета. – 2014. – №122. – С. 16-17.
11. "Стали врагами Христа", – Медведєв про обшуки СБУ в храмах УПЦ МП [Електронний ресурс] // Фокус. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://focus.ua/uk/world/539401-stali-vragami-hrista-medvedev-ob-obyskah-sbu-v-hramah-upc-mp>

**Позднякова-Кирбят'єва Елліна¹,
Мосаєв Юрій²**

Email: cobrian1982@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org//0000-0002-2945-380X>

Email: klok5000@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org//0000-0002-6638-3265>

Особливості функціонування соціальних інституцій прифронтового міста на прикладі міста Запоріжжя

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Запоріжжя з перших днів повномасштабного російського військового вторгнення до України отримало статус прифронтового міста. Особливості географічного положення міста на фоні запорізької області призвело до того, що понад 70% області з кінця першої декади 2022 року знаходяться в окупації, а серед 30% території області, що підконтрольні українській владі половина приходить саме на територію міста Запоріжжя. Зазначена експозиція театру бойових дій на території запорізької області суттєво змінила особливості функціонування більшості соціальних інституцій і більшість з них вже ніколи не зможуть функціонувати в довоєнному режимі. В той же час це і можливість для соціологів та представників інших наук оцінити подальші можливості трансформації соціальних інститутів в рамках українського суспільства на прикладі таких прифронтових міст як Запоріжжя.

Головна метаморфоза Запоріжжя під час військового стану це зміна структури. На 24 лютого в місті проживало біля 750 тисяч чоловік. За перший місяць повномасштабних військових подій населення зменшилось на кілька сотень тисяч містян за рахунок міграції жінок та дітей до Галичини та країн Східної та Центральної Європи. Влітку суттєва частин запоріжців повернулась у місто і вже в період вересня-жовтня під час збільшення ракетних обстрілів міста представники ЗОВА заявили про те, що місто покинула половина населення [Запоріжжя під обстрілами, 2022]. В той же час погіршення ситуації з енергопостачанням у більшості українських регіонів знову підвищило кількість запоріжців, що вирішили повернутись до Запоріжжя. Зазначений соціальний феномен можна назвати внутрішньою мобільністю жителів населених пунктів Сходу та Півдня України під час військового стану. Головними причинами зазначеного соціального феномену можна назвати рівень військових дій та відсутність регіонів України з відносною позитивною військовою, енергетичною та економічною ситуацією. Тому жителям

¹ Доктор соціологічних наук, професор, проректор з освітнього процесу та інвестиційної діяльності КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» ЗОР.

² Кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» ЗОР.

зазначених регіонів у тому числі і запоріжцям в 2022 році прийшлося освоїти компетенцію оцінки безпекових та соціально-економічних ризиків в короткостроковій перспективі. З іншого боку іншим соціально-демографічним процесом характерним як для Запоріжжя так і інших прифронтових регіонів стало збільшення в структурі населення ВПО.

Протягом першого року військових подій через Запоріжжя транзитом проїхало понад 400 тисяч ВПО із окупованої території запорізької донецької, херсонської та харківської областей. 90 тисяч ВПО залишились в Запоріжжі [Бережановський, 2022]. Зазначена тенденція суттєво змінила як кількісні та якісні характеристики населення міста та і перерозподілила ринок праці. Історично в Запоріжжі за роки незалежності не спостерігалось напливу жителів з інших регіонів і представники сільської місцевості, що хотіли працювати в місті мали альтернативу Запоріжжю. Так як особливістю запорізької області є наявність таких міст як Мелітополь, Бердянськ, Пологи, Токмак, Дніпрорудне, Енергодар, які мають на своїй території промислові та аграрні кластери, що сприяло можливості працевлаштування в 50-ти кілометровій зоні навколо власного населеного пункту. Під час російського військового вторгнення в області більшість активного населення перемістилось до Запоріжжя і сьогодні більшість вакансій як в промисловості, торгівлі та сфері послуг заповнюються саме ВПО, які представляють не тільки запорізьку, але й херсонську і донецьку області. І можна стверджувати, що сьогодні не в останню чергу ВПО стали важливим фактором утримання на плаву місцевої економіки через поживлення попиту на товари, послуги та заміщення вакансій на ринку праці. Не слід забувати і про фактор, що в економіку Запоріжжя були інвестовані кошти від державної та міжнародної благодійної допомоги ВПО це хоч і не великі кошти в перерахунку на 1 людину, але якщо помножити на 90 тисяч постійно проживаючих в місті ВПО ця сума за різними оцінками сягає понад 300 млн гривень щомісяця. І це ми не врахуємо інвестовані в товари, послуги та нерухомість накопичення ВПО та додану вартість, яка ними продукується в реальній економіці.

Соціальна сфера Запоріжжя під час військових подій трансформувалась і сьогодні значна кількість соціальних послуг в місті надається через систему хабів. Можна стверджувати що зазначена модель була створена у співпраці між державними органами, органами місцевого самоврядування та представниками громадянського суспільства. Зазначена модель сьогодні стала провідною для прифронтових та міст, де на сьогодні перебуває значна кількість ВПО і містами транзитерами, де ВПО готуються до виїзду в інші країни Європи та Північної Америки [Мосаєв, Міщенко, 2022]. Інноваціями соціальної сфери міста стало формування соціальних хабів окупованих міст (Маріуполь, Херсон, Оріхів, Токмак, Пологи, Василівка, тощо) та формування гуманітарної тріади (медична, соціальна та гуманітарна допомога) на базі регіональних гуманітарних штабів та приватних медичних закладів (Клініка Святого Миколая, Клініка первинної медичної допомоги №1 та інші). Суттєвим проривом соціального підприємництва в місті стала реалізація технології залучення до сфери безкоштовного гарячого харчування частково

за гроші міжнародної ініціативи «World Central Kitchen». Ця ініціатива на регулярній основі забезпечувала гарячим харчуванням ВПО в провідних ресторанах містах, що допомогло не збанкрутувати місцевим закладам громадського харчування. Іншою стороною великої кількості ВПО в місті стала проблема їх адаптації до умов життя в Запоріжжі. Поталанило дітям ВПО, які проживають в гуртожитках закладів вищої освіти, які змогли їм у співпраці з міжнародними донорами провести цікаві адаптаційні заходи, одним з таких можна назвати «Літній молодіжний простір «Місія турботи», що реалізувався на базі КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» ЗОР за підтримки БФ «Голоси дітей» [Літній молодіжний простір, 2022]. Подібні проєкти реалізуються по всій країні і дають можливість соціотерапевтичного впливу на окремі категорії населення, що вимагає вивчення з боку соціологів-емпіриків.

Одним з важливих факторів суспільних змін в Запоріжжі це підвищення попиту на всі види освіти, починаючи від дошкільної та закінчуючи вищою. Одна з причин зазначеного феномену полягає у зниженні рівня доступності та спроби ВПО адаптуватися до освітнього простору Запоріжжя. Підвищення попиту на вищу освіту можна пояснити зниженням обмежень в освітній сфері через відсутність необхідності вступати за сертифікатами ЗНО та ЄВІ.

Зважаючи на все вище згадане можна зробити висновок, що динаміка трансформації соціальних інституцій в прифронтових містах змінюється постійно і її дослідження дасть нам можливість спрогнозувати подальший розвиток як окремих міст так і країни в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бережановський Ігор. Через Запоріжжя "пройшли" майже 400 тисяч українців з окупованих територій – ОВА. URL: <https://tsn.ua/ato/cherez-zaporizhzhya-proyshli-mayzhe-400-tisyach-ukrayinciv-z-okupovanih-teritoriy-ova-2123641.html>
2. Запоріжжя під обстрілами: скільки людей залишилось в місті. URL: <https://subbota.ua/news/192558/zaporizhzhya-pid-obstrilami-skilki-lyudej-zalishilos-v-misti>
3. Мосаєв Ю. В., Мищенко І. Ю. Особливості функціонування хабів з надання соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам в умовах російської військової агресії на території України Актуальні дослідження в соціальній сфері : матеріали дев'ятнадцятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2022 р.) / гол. ред. В. В. Корнєшук. Одеса: ФОРМ Бондаренко М. О., 2022. С.112-114.
4. Літній молодіжний простір «Місія турботи». URL: <https://khnra.edu.ua/2022/08/15/litnij-molodizhnij-prostir-misiya-turboti/>

Скокова Людмила¹

Email: list.lgs@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8152-7087>

Вибір мови культурного споживання як маркер соціокультурних ідентифікацій українців часу російсько-української війни 2022 року

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Мовна ситуація в Україні за роки незалежності змінювалася від домінування російської мови у публічному просторі (особливо у медіа) до поступового збільшення використання української мови в різних сферах життя. Почасти цьому сприяють законодавчі ініціативи в сфері державної мовної політики. Так, з квітня 2019 року почав діяти Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». У проведеному через рік загальноукраїнському опитуванні респондентам пропонували оцінити зміни в цій сфері. На думку 38% опитуваних, у їхньому житті української мови стало більше, а 52% сказали, що нічого в цій сфері не змінилося. Решта вказали на зменшення української мови (4%) або обрали відповіді «важко сказати» (5%). З тим, що держава повинна сприяти подальшій імплементації Закону про мову у всіх суспільних сферах, погоджувалися 67% респондентів, не погоджувалися 20% (на заході країни – 12%, у центрі – 19%, на півдні – 27%, на сході – 28% [КМІС, 2020]).

Дані соціологічних опитувань показують контекст поступового поширення українськомовних практик у сфері культурної партиципації. Так, 2021 р. 17% респондентів віддали б перевагу російськомовному перекладу бажаної книги зарубіжного автора, тоді як 2006 р. таких було 37% (табл. 1). Кожен третій із опитуваних (35%) міг би читати і в тому, і в тому варіанті.

Варіанти відповіді	Травень 2006	Червень 2021
Немає значення, українському чи російському	28,3	34,5
Українському	28,7	32,0
Російському	36,8	16,5
Взагалі не хочу читати в перекладі, читаю в оригіналі	0,4	3,7
Не читаю книжок	4,1	10,8
Важко відповісти	1,7	2,5

Табл. 1. Якби у Вас була можливість вибрати книгу зарубіжного автора, яку Ви дуже хотіли б прочитати, якому перекладу цієї книги Ви віддали б перевагу – українському чи російському?, %. Джерело: [Якименко, 2021, с. 360].

¹ Доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України.

Дві хвили дослідження особливостей читання книжок Українського інституту книги показують розподіл відповідей серед активних читачів (15-59 років). Частка тих читачів, хто обирає варіант зручності читання обома мовами, становить 41-45%, вибір саме української мови читання з 2018 по 2020 роки зростає від 24% до 32%. Частка прихильників читання російською зоставався на тому ж рівні (27-28%) (табл. 2).

Мова читання	2018	2020
Українська	24	32
Російська	28	27
Все одно, якщо добре знаю мову	45	41

Табл. 2. Якою мовою Вам зручніше читати книжки (серед тих, хто читають, вік 15-59 років, n=1373), %

Джерело: [Волосевич, Шуренкова, 2020. С. 85, 153].

Поширеність і популярність російських і російськомовних культурних продуктів 1990-2010-х рр. знижується із початком російської агресії у 2014 році і погіршенням настанов до рф і росіян. Шок щодо відкритого воєнного вторгнення російської федерації у лютому 2022 р., бомбардувань територій і цивільного населення, окупації ряду областей супроводжується зміною настанов українців щодо місця російського і радянського в соціокультурному житті країни, в тому числі функціонування і використання російської мови і російськомовних культурних продуктів.

У повсякденному житті з перших днів війни маркером розрізнення «свій-чужий» стали українські слова (на кшталт «паляниця» та ін.), скоромовки, невірні вимови яких, як обговорювали в соціальних мережах, дасть змогу відрізнити ворога (який міг би маскуватися, використовуючи поширеність російської мови в спілкуванні). Іншим прикладом можуть бути встановлення правила спілкування виключно українською в чатах, соціальних мережах тощо у перші місяці війни. Таке правило мало показувати окремішність українців (в т.ч. російськомовних) від росіян як окупантів, а також демонструвати солідарність, єдність українців. Українська мова стає навіть свого роду «шифром», за допомогою якого можна заплутати ворога, виявити «ботів» у соціальних мережах, які не розуміють тонкощів і відтінків вживання українських слів. Гумористичні обігравання автоматичних перекладів з російської на українську породжують вирази-меми (на кшталт «немає сил терпіти пекельні борошна», коли замість перекладу слова «мУка» як страждання, росіяни перекладають «мукА» – борошно). Такого роду «мовні ігри» сприяють маркуванню мовленнєвого (онлайн) простору як «свого» (звісно, для тих груп населення, які реагують на ці розрізнення).

Війна змінила зміст медіа-споживання українців. Основну увагу привертають новини – щодо подій на фронті, обстрілів, втрат серед військових і цивільних, онлайн-повідомлення про повітряні тривоги, відключення електроенергії тощо. Тим не менше для психологічного відволікання частина медіа-користувачів продовжують дивитися фільми чи телесеріали, слухати музику тощо. У серпні 2022 року в загальноукраїнському

опитуванні були поставлені питання щодо змін у частоті перегляду російських серіалів, прослуховування музики російських виконавців. Частка глядачів і слухачів цих продуктів суттєво знизилася (табл. 3).

	Часто	Інколи	Рідко	Жодного разу
Як часто Ви дивилися російські серіали?				
До війни	18	30	28	23
Останні півроку	2	12	18	68
Як часто ви слухали музику російських виконавців?				
До війни	27	38	23	11
Останні півроку	6	19	22	53

Табл. 3. Динаміка зниження частоти перегляду російських серіалів і прослуховування музики російських виконавців, 2022, %

Джерело: [Соціологічна група Рейтинг, 2022, с. 41-42].

Щоправда, треба враховувати і фактор соціально-бажаних відповідей, а також те, що розважальні продукти в цілому привертають меншу увагу, в т.ч. і за рахунок скорочення вільного часу в умовах війни, можливостей проводити дозвілля у звичайному режимі.

Помітними є прояви поширення останніми місяцями української мови в онлайн-середовищі. За даними контент-аналізу дописів у соціальних мережах, частка дописів українською у приватних акаунтах таких соцмереж, як Facebook, Twitter та Instagram, зросла до 45%. На деяких інших платформах (You Tube, Tik-Tok), ця частка зостається набагато меншою [Центр контент-аналізу, 2022].

Українізація та дерусифікація культурного простору є складним політичним і соціокультурним процесом, враховуючи тривалість домінування російського інформаційного продукту, взірців російської популярної культури та звичок їх споживання у повсякденні. На жаль, саме трагедія війни підвищує вибагливість і рефлексію щодо виборів мови спілкування, участі в культурі. Важливо, щоб спонтанні реакції відторгнення українцями мови, якою послуговуються окупанти, були підкріплені інституційними зусиллями щодо промоції української культури і підвищення медійної грамотності громадян – як розуміння важливості розрізнення змістів і смислів, що функціонують у культурному просторі різними мовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волосевич І., Шуренкова А. Звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження «Читання в контексті медіаспоживання та життєконструювання». Київ: Український інститут книги, 2020.
2. КМІС. Ставлення населення України до закону про мову. 2020. URL: Прес-релізи та звіти – Ставлення населення України до закону про мову (kiis.com.ua)
3. Соціологічна група Рейтинг. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності. (17-18 вересня). 2022. URL: Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності (17-18 серпня 2022) – Україна – Дослідження – Соціологічна група Рейтинг (ratinggroup.ua)

4. Центр контент-аналізу. Українська мова у соцмережах: що змінилося з початку повномасштабної війни? 2022. URL: Українська мова у соцмережах: що змінилося після початку повномасштабної війни? – Центр контент-аналізу (ukrcontent.com)
5. Якименко Ю. [та ін.]. Україна: 30 років на європейському шляху. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Київ. 2021, с.360.

Скороход Катерина¹

Email: kateryna.skorokhod@ukma.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7134-5888>

Образ ворога в російсько-українській війні

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Вторгнення Росії в Україну та війна Росії проти України, яка розпочалася у лютому 2014 року спричинило різку зміну ставлення до Росії. Якщо у 2013 р. позитивне ставлення було у 82% громадян України, а негативне у 10%, то в травні 2015 р. позитивне ставлення мали лише 26%, натомість більшість – 56% ставилося до Росії негативно [Керманіч, 2017: с. 206]. Відповідно до теорій про міжгрупові конфлікти [Haslam & Loughnan, 2014; Kteily, Bruneau, Waytz & Cotterill, 2015]] це ставлення мало б залишатися негативним, проте воно поступово покращувалось і у вересні 2019 р. позитивно до Росії ставилося 54% українців, а негативно – 35% [Паніотто, 2020]. Одним з пояснень може слугувати гібридний характер війни. Оскільки саме у таких війнах відбувається розмиття уявлень про те як ведеться війна і хто саме воює, які засоби застосовуються для боротьби у війни [Hoffman, 2007]. Головними засобами у гібридній війні при веденні конфлікту є невійськові засоби. Військові активності можуть відбуватися під час гібридної війни, проте вони лише одні з інструментів для досягнення мети у війні [Hadzhiev, 2020].

Від початку війни з Росією у 2014 вона мала ознаки гібридності: ініціатор війни – Росія не оголошувала відкрито, що це війна проти України; для захоплення Криму використовувалися «зелені чоловічки», які були без розрізняючих знаків; використовувалися тітушки для проведення нібито «місцевих протестів» на сході України проти Євроінтеграції і за приєднання до Росії тощо. Також після 2015 р. відбувається менше бойових зіткнень в Донецьких та Луганських областях. Відповідно відчутності конфлікту і безпосередньої загрози в регіонах, які не знаходились близько до тимчасово окупованих територій, не було. Як наслідок образ ворога був розмитий й концентрувався лише навколо узагальненого бачення Росії.

¹ Аспірантка соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Після початку повномасштабного вторгнення, ставлення до Росії стає різко негативним [Сімнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022] і водночас відбувається диференціація образу ворога, який тепер включає не лише російську владу, яка ініціювала вторгнення та російських військових, які безпосередньо зі зброєю приходять в Україну вбивати, а й російський народ загалом, який підтримує агресію. Якщо у вересні 2014 року до російських громадян позитивне ставилися 74% опитаних [Керманич, 2017: с. 210], то після повномасштабного вторгнення картина різко змінилася, зокрема за даними серпня 2022 р. негативно ставляться до росіян 81% громадян України [Сімнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022].

З метою проаналізувати особливості конструювання образу ворога в процесі переходу від гібридної до повномасштабної війни з березня по червень 2022 р. були проведені 78 глибинних інтерв'ю. Було опитано 28 чоловіків та 50 жінок у віці від 18 до 68 років. Респонденти на момент взяття інтерв'ю представляли цивільне населення, не залучене в ЗСУ чи правоохоронні органи України — це було основним критерієм для відбору учасників інтерв'ю. Крім того до участі в дослідженні залучалися представники тих груп населення, які на момент проведення інтерв'ю різною мірою відчули на собі вплив війни – біженці з окупованих на той час територій або з територій, які знаходились під загрозою окупації, піддавалися обстрілам та зазнали руйнувань, а також мешканці територій, які безпосередньо не постраждали на момент опитування від воєнних дій.

В ході інтерв'ю інформантів просили охарактеризувати своє ставлення окремо до влади, військових та населення Росії за допомогою трьох прикметників. Респонденти мали також прокоментувати ці означення, які часом звучали з вуст респондентів не лише як прикметники, а й іменники. Виявилось, що усі отримані характеристики, які переважають у більшості респондентів можна згрупувати в особистісних координатах (Табл.1). Описуючи ворога, інформанти використовували характеристики когнітивної, емоційної та моральної сфери, та давали оцінку суб'єктності.

	Когнітивна сфера	Емоційна сфера	Моральна сфера	Суб'єктність	Стан психічного здоров'я
Влада	тупі, недалекоглядні, ірраціональні	жорстокі, агресивні	нелюди, без моралі, маньяки, вбивці	самовпевнені	хворі, кончені, відірвані від реальності, неадекватні
Військові	тупі, дурні	злі та жорстокі	деморалізовані, нелюди, тварини, дегенерати	демотивовані, слабкі	
Населення	дурні, тупі, не здатні критично мислити (зазомбовані, сліпі)	жорстокі, агресивні		раби, стадо, терпіли, безвольні, безхребетні, аморфні, пасивні, безініціативні	

Табл. 1. Характеристики образу ворога

Аналізуючи загальну картину, можна побачити, що образи усіх іпостасей ворога – влади, військових та населення загалом, спрямовані на те, щоб представити їх, з одного боку, як не надто могутніх, але з іншого, як небезпечних. Таке конструювання ґрунтується на поєднанні уявлень про слабкість когнітивної сфери (відсутність раціональності) з специфічними емоційними характеристиками (жорстокість). Саме ці характеристики подібним чином представлені в усіх групах. Решта ознак або характеризують представників різних груп по-різному, або представлені не в кожній групі.

Образ ворога, який сформований щодо представників різних груп має своє особливості і центрований навколо різних характеристик. Ключовою ознакою образу ворога, який уособлює влада, є його підкреслена ірраціональність. Цей образ представляє найбільш сильного і найбільш небезпечного ворога, про що свідчить насамперед його наповненість. Конструюючи образ, респонденти зважають на високу суб'єктність (самовпевненість) влади, яка є джерелом прийняття рішень. Водночас акцентується, що рішення приймаються у відриві від реальності, для характеристики цієї групи респонденти використовують навіть ознаки психічної неадекватності, що підкреслює небезпеку, яку може нести цей ворог.

В образі населення Росії підкреслюється насамперед безсуб'єктність. Тут зосереджено найбільше ознак, які позначають його пасивність і безвольність. Ознакою конструювання образу є і те, що він не містить оцінок морального спектру. Якщо про владу і військових говорять як про нелюдей чи тварин, то образ населення дегуманізується в безсуб'єктному варіанті (стадо).

Щодо образу військових, то при його конструюванні простежується намагання зменшити загрозу цього ворогу через підкреслення слабкості професіоналізму та вад суб'єктності (демотивованість). Це має певним чином нівелювати вплив таких небезпечних компонентів як жорстокість та аморальність.

Сконструйовані образи ворогів створюють підстави для формування емоційного ставлення, яке ґрунтується на двох головних емоціях: ненависті і зневазі. Ненависть відчувають до всіх образів ворога, а от зневага і огида виявляється у ставленні до влади і до населення загалом. Відповідно в уявленнях про те, якими будуть стосунки з Росією у майбутньому, більшість респондентів прагне дистанціювання і не хотіли б мати з нею якихось контактів.

Дослідження конструювання образу ворога й створених на його основі колективних уявлень, надають важливі дані для опису картини повоєнного майбутнього, розуміння політики пам'яті та поняття вини й відповідальності у міжгруповому конфлікті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Керманіч Р. Ставлення українців до Росії та росіян: динаміка та основні тенденції [Електронний ресурс] / Руслан Керманіч. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/07/donbas.pdf>

2. Паніотто В. Ставлення населення України до Росії та населення Росії до України (2008–2020) [Електронний ресурс] / Володимир Паніото // Наукові записки НаУКМА. Соціологія. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://nrps.ukma.edu.ua/article/view/214307>.
3. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність, патріотизм, цінності (17-18 серпня 2022) [Електронний ресурс] // Соціологічна група «Рейтинг». – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvanny_a_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html
4. Hadzhiev. Enablers of hybrid warfare: The Bulgarian case / Hadzhiev. // Journal of International Studies. – 2020. – №13. – P. 28-43.
5. Haslam N. Dehumanization and Infrahumanization / N. Haslam, S. Loughnan. // The Annual Review of Psychology. – 2014. – №65. – P. 399-423.
6. Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars [Електронний ресурс] / Hoffman // Potomac Institute for Policy Studies. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <https://potomacinstitute.org/reports/19-reports/1163-conflict-in-the-21st-century-the-rise-of-hybrid-wars>.
7. The ascent of man: Theoretical and empirical evidence for blatant dehumanization / N.Kteily, E. Bruneau, A. Waytz, S. Cotterill. // Journal of Personality and Social Psychology. – 2015. – №109. – P. 901-931.

Скрипченко Тетяна¹

Email: skrypchenko@ratinggroup.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6625-6952>

Самооцінка населення в умовах війни: динаміка та очікування

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну соціологічна наука зіштовхнулася з надзвичайно швидкими трансформаціями суспільства та викликами, які сформувала війна для кожного українця й для дослідження цих викликів загалом. Попри складні обставини, українським соціологам під час війни вдалось почати досліджувати нові соціальні процеси і повоєнні практики населення, тому ми маємо чимало цікавих соціологічних даних, які дозволяють поглибити розуміння важливих змін, які вже відбулися в українському суспільстві.

Одна з найбільш важливих трансформацій, які відбулися в українському суспільстві, більшість якого до війни перебувало в аномійному стані, – це неймовірний ріст впевненості та переоцінення своїх досягнення як нації, і як наслідок: історичних рух до неаномійного стану й суспільного оптимізму [Дев'ятнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022]. Зміна самооцінки може визначатись і шляхом пошуку зв'язку з соціальними класами, статусом,

¹ Магістр соціології, старший соціолог-аналітик, Соціологічна група «Рейтинг».

економічними факторами, і також шляхом звернення до дослідження ідентичностей, які включають інший порядок структурних змінних, заснованих на нових ролях й ролевих стосунках людей у суспільстві, які можуть мати особливе значення для самооцінки [Laurie, 2001]. І саме другий компонент є важливим в контексті розуміння як війна й пов'язані із нею процеси дають поштовх росту національній самооцінці, гордості й самовизначенню.

Неймовірний супротив з яким зіштовхнулася російська агресія уже на початку повномасштабної війни, а також величезний волонтерський рух, суспільне єднання й загальна соціальна мобілізація навколо боротьби з єдиним ворогом, успіх й тотальна довіра до ЗСУ й до Президента України – все це з незадоволеної нації скептиків зробило українців дуже сміливим народом, яким почали захоплюватись і за межами України. В першу чергу важлива зміна яка відбулась – це ріст національної гордості. За результатами досліджень громадської думки Соціологічної групи «Рейтинг» на початку та продовж війни максимальна кількість українців почали відчувати себе в першу чергу громадянами України, і в другу чергу суттєво виросло сприйняття себе саме європейцями й частиною європейської спільноти [Восьме загальнонаціональне опитування, 2022]. І у той самий час співвідношення себе з «радянською людиною» суттєво знизилось, а рівень ностальгії за СРСР впав до найменшого мінімуму за всю історію спостережень [Восьме загальнонаціональне опитування, 2022; Десяте загальнонаціональне опитування, 2022]. Причому в усіх хвилях досліджень суспільства в умовах війни Соціологічної групи «Рейтинг» ми бачимо стирання регіональних відмінностей в контексті навіть ідеологічних, мовних й міжнародних питань. Ці відмінності були актуальні для України до війни, але розмились під час національного супротиву й замінились на об'єднання більшості навколо спільної ідеї сприйняття Росії й Білорусі ворогами, а західних партнерів – однозначними союзниками, а також навколо довіри до збройних сил й усвідомлення руху України у євроатлантичному векторі як правильному [Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022; Десяте загальнонаціональне опитування, 2022].

Неочікувано ефективно протистояння українців проти російської армії вплинуло на те, що українці справді почали більше відчувати емоцію гордості й патріотичного піднесення за свою країну, адже більше відчували себе її частиною й із захопленням спостерігають за успіхами ЗСУ, партизанів й потужну міжнародну підтримку, на противагу тому, що ще до війни домінуючою емоцією щодо сприйняття української держави була не емоція гордості, а емоція суму [Сімнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022]. Дуже важливий та влучний висновок, який про ці зміни також зробив український соціолог Євген Головаха це те, що «українці навчилися себе поважати» [Інтерв'ю з Євгеном Головахою, 2022]. Саме тому віра у спільну перемогу за опитуваннями Соціологічної групи «Рейтинг» впродовж майже 9 місяців війни не падає та залишається на абсолютно високому рівні більше 90% (хоча до початку війни віра в нашу здатність відбити російський напад

була відчутно нижчою) [Дев'ятнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022].

В контексті дослідження самооцінки також досить поширеним в українській соціології є використання методики семи ступінчастої соціальної драбини. Щодо розташування себе на соціальній драбині, аналізуючи історію моніторингів Інституту Соціології, С. Макеєв зазначав що кризові явища, зокрема і економічні кризи, мають зв'язок зі зниженням самооцінки населення, однак кризові явища 2014 та 2020 вже не мали такого суттєвого впливу на самоідентифікацію завдяки збільшенню індивідуальної можливості протистояти негативним наслідкам кризи [Макеєв, 2021]. Під час війни також не відбулось негативного впливу кризових обставин на сприйняття себе та країни, навіть навпаки: відбулось посилення позитивної самоідентифікації. Отож роль економічного фактору не зіграла свою роль, адже наразі закриваються підприємства, є високий рівень інфляції й девальвації гривні та близько 40% серед працездатних втратили роботу під час війни, а половина працюючих зазнали зниження зарплати від 10% і більше [П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022] – це однозначно не свідчать про покращення в економічному становищі, тоді як національне піднесення й національна самооцінка все одно суттєво зросла. За опитуванням Соціологічної групи «Рейтинг» оцінка населенням того, на якій сходинці драбини знаходиться власне Україна сьогодні – суттєво зросла, адже до війни домінуючими були показники 1-4 сходинки з середнім у 3,0, тоді як наразі – більшість обирає вищі сходинки 3-7 з середнім 4,6 [Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022].

Ще більше виросла оцінка майбутнього України, що також йде поруч з стрімким ростом в громадській думці віри в те, що нас приймуть до ЄС [Тринадцяте загальнонаціональне опитування, 2022]. Все це суттєво впливає відповідно і на рівень очікувань та уявлення майбутнього. Відбулась переоцінка себе як впливової держави, яку серед європейських країн більшість українців до війни оцінювали як аутсайдера або «середнячка», а тепер усвідомлюють себе як мінімум як «середнячка» або третина вже навіть оцінює і як лідера серед країн Європи [Четверте загальнонаціональне опитування, 2022] – це напрямку завищує очікування українців щодо того, якою Україна буде і в майбутньому. В контексті сходинок на яких населення бачить Україну майбутнього тут відповідь респондентів є однозначною, адже більше 60% обирає найвищий сьомий щабель, і довоєнне середнє у 4,5 перетворюється на дуже високий показник з середнім у 6,4 [Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022]. Очікування майбутнього дуже важливе питання адже воно впливає на бачення повоєнної відбудови в українському суспільстві. Попри незгасаючу тотальну віру в перемогу, очікування щодо того коли закінчиться війна все одно є помірно реалістичними адже вже у серпні більшість розуміли, що війна триватиме ще як мінімум від півроку-року [Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022]. Те саме стосується і відбудови, адже половина усвідомлює що це вже процес на від п'яти і більше років [Оцінка шкоди, завданої воєнними

злочинами росії в Україні, 2022], і при цьому оптимістична оцінка все ще залишається високою. Загалом висока самооцінка української держави та національна гордість підвищили планку очікувань якою буде Україна в майбутньому. В контексті відбудови припущення, що українці в умовах постійної фізичної та економічної небезпеки бажатимуть зараз в першу чергу максимально швидко убезпечити свої екзистенційні потреби – не підтвердилось, тому що пріоритет у робочих місцях як перспективи майбутнього розвитку й заробітку для українців – населення оцінило вище ніж потребу у прямій фінансовій допомозі [Відбудова України та міжнародна допомога, 2022]. Особливо цікаво, що значна частина українців готові чекати на більш тривалу відбудову в обмін на модернізацію інфраструктури й впровадження зеленої енергетики [Відбудова України та міжнародна допомога, 2022], особливо це більшість серед молоді, яка бачить тут своє майбутнє й має високі вимоги до нього. Також попри невизначеність й ризики, які приносить війна, важливо що відчуття впевненості українців у своєму майбутньому (зокрема тих українців, які зараз залишаються в Україні) не лише не ослабло, але і дещо покращилось: третина відчули за останній рік посилення впевненості у майбутньому, що втричі більше ніж у попередні роки, і це на фоні того що більше 60% сімей відчули погіршення власного матеріального за цей рік [Дев'ятнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022].

Загалом, хоча українці в умовах війни щодня зіштовхуються з фізичною небезпекою й переживають суттєві матеріальні труднощі, однак віра в перемогу, рівень супротиву ворогу й суспільна єдність – суттєво вплинули на їх національну самооцінку й рівень національної гордості, що в свою чергу підживлює відчуття впевненості та формує позитивні очікування від майбутнього. Хоча завищені очікування й високий рівень оптимізму в підсумку можуть привезти до розвороту й хвилі розчарувань в умовах затягнення економічних складнощів чи воєнних дій, водночас переоцінка української держави, яка вже відбулась під час війни, а також впевненість у собі, віра й повага до своєї країни, й впевненість у європейському майбутньому України – може дати шанс того, що під час повоєнної відбудови Україна залишить остаточно радянську спадщину в минулому й зможе модернізувати свою інфраструктуру, економічну, освітню й політичну системи, інтегруючись у європейську родину, у якій вона бачить свій завтрашній день.

ЛІТЕРАТУРА

1. Laurie E. Theorizing the Relationship between Self-Esteem and Identity / E. Laurie, S. Sheldon // *Extending Self-Esteem Theory and Research: Sociological and Psychological Currents* / E. Laurie, S. Sheldon. – New York: Cambridge University Press, 2001. – P. 29–55.
2. Відбудова України та міжнародна допомога / Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/v_dbudova_ukra_ni_ta_m_zhnarodna_dopomoga_20-21_listopada_2022.html.
3. Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування: ставлення українців до іноземних країн // Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу:

- <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/v-s-mnadcyste-zagalnonac-onalne-opituvannya-stavlennya-ukra-nc-v-do-nozemnih-kra-n-8-9-zhovtnya-2022.html>
<https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinam-ka-zo-vn-shno-pol-tichnih-nastro-v-naselennya-1-2-zhovtnya-2022.html>.
4. Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни [Електронний ресурс] // Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy-obschenacionalnyy-opros-ukraina-v-usloviyah-voyny-6-aprelya-2022.html>.
 5. Дев'ятнадцяте загальнонаціональне опитування: Аномія в українському суспільстві [Електронний ресурс] // Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dev-yatnadcyate-zagalnonac-onalne-opituvannya-anom-ya-v-ukra-nskomu-susp-lstv-20-21-listopada-2022.html>.
 6. Дев'ятнадцяте загальнонаціональне опитування: Підсумки року. Очікування від майбутнього // Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/nineteenth-national-survey-results-of-the-year-expectations-for-the-future-november-20-21-2022.html>.
 7. Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни // Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyy-obschenacionalnyy-opros-ideologic-heskie-markery-voyny-27-aprelya-2022.html>.
 8. Інтерв'ю з Євгеном Головахою [Електронний ресурс] // Центр політичного консалтингу. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://cpc.com.ua/articles/evgen-golovakha-ukrainci-navchilisya-sebe-povazhati-ce-neymovirno-vazhlive-vidchuttya>.
 9. Макеєв С. Варіативна модальність статусного самовизначення / Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності / Сергій Макеєв. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2021. – С. 201–217.
 10. Оцінка шкоди, завданої військовими злочинами росії в Україні / Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/oc-nka-shkodi-zavdano-vo-nnimi-zlochyna-mi-ros-v-ukra-n-15-19-veresnya-2022.html>.
 11. П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни: Зайнятість і доходи // Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat-obschenaci-opros-ukraina-vo-v-remya-voyny-zanyatost-i-dohody-23-24-iyulya-2022-goda.html>.
 12. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності // Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s-mnadcyste-zagalnonac-onalne-opituvannya-a-dentichn-st-patr-otizm-s-nnost-17-18-serpnya-2022.html>.
 13. Тринадцяте загальнонаціональне опитування: Зовнішньополітичні орієнтації / Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/trinadcatyy-obschenacionalnyy-opros-vnesh-nepoliticheskie-orientacii-18-19-iyunya-2022.html>.
 14. Четверте загальнонаціональне опитування українців в умовах війни / Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/chetvertyu-obschenacionalnyy-opros-ukrainc-ev-v-usloviyah-voyny-12-13-marta-2022-goda.html>.

Соболева Наталя¹

Email: soboleva_ni@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5503-203X>

Поведінкові стратегії адаптації українців в умовах війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Війна в Україні створює величезний вплив на психічне благополуччя, а оскільки військовий конфлікт триває, то поширеність проблем з психічним здоров'ям зростатиме, а психічні травми, які спричинені війною, поглиблюватимуться. За даними МОЗ, психологічні наслідки війни (зокрема, посттравматичний стресовий розлад) позначатимуться на психічному стані українців щонайменше 7-10 років.

Як показують дослідження, психологічної допомоги потребують не менш як 60% українців. За консультацією психотерапевта в умовах війни найчастіше звертаються з почуттям провини, синдромом уцілілого, травмою свідка, а також страхами і тривогою. Часто скаржаться на фізичне виснаження, проблеми зі сном, диханням і з концентрацією уваги [Масенко, 2022].

Відповідно до висновків Всесвітньої організації охорони здоров'я (World Health Organization), майже всі люди, які постраждали від надзвичайних ситуацій, катастроф, воєн тощо, відчувають психологічний стрес, який для більшості людей має довготривалий вплив і дуже повільно зменшується з часом. Проте, під час гуманітарних криз поширеність таких психічних розладів, як депресія та тривога, зростає більш ніж удвічі.

Тягар психічних розладів серед постраждалого від конфліктів населення, зокрема воєнних, надзвичайно високий. Аналіз 129 досліджень у 39 країнах, який здійснили фахівці ВООЗ показав, що серед людей, які пережили війну чи інший конфлікт за останні 10 років, у кожного п'ятого (22%) фіксується той чи інший ступінь депресії, тривоги, посттравматичний стресовий розлад, біполярний розлад або шизофренія [Charlson, F., Ommereen van, M., Flaxman, A., Cornett, J., Whiteford, H., Shekhar, S., 2019].

За даними ВООЗ, потенційний ризик захворіти внаслідок війни на такі психічні розлади, як депресія і посттравматичний стрес, мають понад 8,5 млн українців, якщо виходити з того, що під час війни та надзвичайних ситуацій страждає кожен п'ятий. Експерт штаб-квартири ВООЗ у Женеві, співголова Референтної групи із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки Фамі Ханна підтвердив, що мешканці звільнених населених пунктів, які перебували під російською окупацією, належать у цьому сенсі до

¹ Доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, провідний співробітник відділу соціальної психології, Інститут соціології НАН України.

найуразливіших верств населення. [Понад 8,5 мільйона українців мають ризик психічних розладів через війну, – ВООЗ, 2022].

Співробітники агенції Proinsight Lab протягом березня-травня 2022 р. здійснили дослідження «Психічний стан українців під час війни проти Росії» (за сприяння Національної Психологічної Асоціації). Результати дослідження свідчать, зокрема, про те, що українці, які живуть далі від бойових дій, набагато більш тривожні, чим ті, хто знаходяться ближче до зони бойових дій та переживають стрес емоційніше. Фахівці припускають, що це пов'язано із так званою травмою свідка, яка може виникати під час перегляду новин та пов'язана із відчуттям безпорадності через перебування в умовно безпечному місці. Виявилось, що серед емоцій, які переживають клієнти кризових консультацій, переважає тривога. Її відчують майже дві третини людей – 62%. Також часто клієнти говорять про почуття провини (синдром вцілілого) та агресію, проте майже половина опитаних відчувають надію.

Серед способів подолання стресу переважають такі стратегії як пошук соціальної підтримки (бажання розділити з іншими свої переживання), прийняття відповідальності (готовність активно діяти, щоб змінювати ситуацію) та самоконтроль (контроль власного стану і поведінки). Фахівці – психологи та психотерапевти, які працюють з комбатантами, мають таку ж картину симптоматики стресу, як і клієнти, проте краще вміють регулювати свій стан. Але вони частіше переживають емоційне вигорання та демотивовані проблемами із заробітком, оскільки більшість консультацій вони надають на волонтерських засадах [Овчар О., Больман С., 2022].

В рамках восьмої хвилі проекту «Україна в умовах війни» Соціологічною групою «Рейтинг» було проведене дослідження психологічних маркерів війни: стратегій адаптації до стресових станів, рівнів життєстійкості та психологічного виснаження. Згідно до цих даних, адаптуючись до складних життєвих обставин, людина обирає різні стратегії поведінки: наразі, 50% опитаних намагаються активно вирішувати свої проблеми – для умов війни це показник хорошої адаптації до ситуації та прийняття відповідальності за своє життя на себе. 35% намагаються перечекати, не поспішають з рішеннями, отже займають пасивну позицію. 13% шукають підтримки в інших людей (здатні спиратися на інших та залучати їх до рішень). В цілому, конструктивні стратегії поведінки в складних життєвих обставинах притаманні сьогодні 63% опитаних. [Восьме загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни, 2022].

Нещодавно стали відомі результати дослідження психологічного стану українців, яке проводилось у вересні цього року методом онлайн-опитування на панелі Kantar Україна. Воно охопило осіб віком 18-55 років у містах України з населенням понад 50 тис. осіб.

Дані свідчать про те, що попри важкі обставини повномасштабної війни для всіх демографічних груп і регіонів суб'єктивна оцінка українцями свого психологічного благополуччя є досить високою – 6,7 балів з 9 можливих. Відчуття психологічного благополуччя забезпечується насамперед позитивним ставленням респондентів до самих себе, яке є найважливішою

складовою самооцінки. Водночас інші інструментальні складові благополуччя, такі як здатність до саморегуляції емоцій та опанування складними емоційними станами (емоційна складова) або здатність справлятися з життєвими викликами (складова життєстійкості) оцінюються гірше. Дослідники пояснюють таку ситуацію тим, що фаза психологічної мобілізації в суспільстві у зв'язку з війною ще триває, але ресурсів для її подальшого підтримання вже може бракувати. Суб'єктивна оцінка психологічного благополуччя серед вимушено переміщених осіб, які досі перебувають в евакуації, є нижчою, ніж серед тих, хто не був переміщений, або вже повернувся додому.

Перспективи повоєнного відновлення України, як вважають дослідники, значною мірою залежать від рівня емоційної солідарності громадян та поширення в суспільстві культури психологічного здоров'я, яка передбачає передусім готовність розпізнати наявні проблеми, оцінити ризики і звернутися по допомогу в разі необхідності [В Україні презентували результати першого з початку повномасштабної війни дослідження психологічного стану населення, 2022].

Типологія поведінкових стратегій людей будується по осях активність-пасивність; гнучкість-ригідність; альтруїзм-егоїзм; інтернальність-екстернальність; традиціоналізм-інноваційність; орієнтація на результат або на процес. В контексті поведінкових стратегій населення стосовно подолання наслідків війни можна виділити наступні базові індивідуальні стратегії:

- спрямованість на вирішення проблеми (активна позиція);
- пошук соціальної підтримки (патерналістська позиція);
- уникання прийняття самостійних рішень і відповідальності (ескапістська позиція);
- перекладання власних проблем на інших (пасивна позиція)

Поведінкові стратегії є усталеним способом адаптації к новим умовам життя та організації життєдіяльності спільноти, соціальної групи або окремого індивіда у певній сфері за допомогою концентрації ресурсів та способів здійснення діяльності навколо значущої мети. У нашому випадку метою є збереження та підтримання громадського та індивідуального здоров'я на рівні, що дозволяє суб'єкту нормально функціонувати та реалізовувати свої життєві цінності та плани. Вибір індивідуальної стратегії поведінки щодо здоров'я та реалізації певної моделі його підтримки в умовах війни передусім залежить від характеристик складності та своєрідності життєвої ситуації та індивідуальних особливостей суб'єкта, особливостей життєвої траєкторії індивіда, опори на власний набутий досвід та досвід найближчого соціального оточення, і вже у другу чергу від якості інформації, отриманої з різних джерел. Процес і результат подолання кризових ситуацій залежить від уміння та навичок людини справлятися із зовнішніми та внутрішніми викликами, від рівня самоконтролю та міри відповідальності суб'єкта за своє власне життя та життя оточуючих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Восьме загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни. (6 квітня 2022). (2022). Отримано з: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_psychomarkers_042022_v_press_0001.pdf
2. В Україні презентували результати першого з початку повномасштабної війни дослідження психологічного стану населення. (2022). Отримано з: <https://moz.gov.ua/article/news/v-ukraini-prezentuvali-rezultati-pershogo-z-pochatku-povnomasshtabnoi-vijni-doslidzhennja-psihologichnogo-stanu-naselennja-->
3. Масенко В. Психологічної допомоги потребують не менш як 60% українців – МОЗ. 6 червня. Отримано з: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/326709-psihologichnoyi-dopomogi-potrebuyut-ne-mensh-yak-60-ukrayintsiv-moz>
4. Овчар О., Больман С. (2022) Результати дослідження «Психічний стан українців під час війни проти Росії». Отримано з: <https://drive.google.com/file/d/1hsNwEdq32p4a5aua24NIQpd61tiyY8mW/view>
6. Понад 8,5 мільйона українців мають ризик психічних розладів через війну, – ВООЗ (2022). 13 вересня. Отримано з: <https://acc.cv.ua/news/ukraine/ponad-8-5-milyona-ukrayinciv-mayut-rizik-psihichnih-rozladiv-cherez-viynu---vooz-87857>
7. Charlson, F., Ommeren van, M., Flaxman, A., Cornett, J., Whiteford, H., Shekhar, S. (2019). New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet*, Volume 394: 240–248. Retrieved from: <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2819%2930934-1>

Совенко Ольга¹

Email: olga.sovenko@knu.ua

Технологія комунікативного спротиву у воєнний час на прикладі комунікативного поля України у 2022 р.

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Технології володіють світом. Ми самі стаємо чиеюсь технологією набагато частіше, ніж встигаємо це помітити. У даному дописі хотілося б поговорити про *технологію комунікативного спротиву*, яка стає тим більш актуальною, чим більш актуальними стають інформаційні війни поряд з фізичними.

Комунікативні практики воєнного часу – це специфічна сфера, про яку слід говорити окремо. Міра пропагандистського впливу, специфіка маніпулятивних технологій, цензура влади та цензура моралі – ці та інші теми стають предметом вивчення вчених і мислителів соціо-гуманітарного, філософського та суміжних напрямків (Х. Арендт, Г. Лассуел, М. Кастельс, Г.М. МакЛюен, Ю. Габермас, Г. Почепцов та інші). На нашу думку, з позиції

¹ Кандидат соціологічних наук, провідний фахівець Центру комунікацій, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

активного спостерігача нинішньої неформальної комунікації українського народу, можна робити нетривіальні висновки про те, як масова комунікація перетворюється на масовий спротив. Зрощені зсередини народної маси, будучи інтуїтивним продовженням повсякденних практик, технології народного спротиву стають окремим фронтом у боротьбі з реальним та інформаційним ворогом.

На прикладі неформальних внутрішніх та зовнішніх комунікацій українського суспільства у 2022 р., ми намагатимемось виділити наївні, бо не розроблені професійними комунікаторами, практики та систематизувати їх з огляду на сферу життя, способи існування та запуску у масові комунікативні канали.

Війна в Україні, яка розгорнулася у 2014 р. та увійшла в стадію повномасштабної у 2022, має свою довгу передісторію, свою міфологію та символіку. Як відомо, наявність зовнішнього ворога активно консолідує маси, і саме так відбувається в Україні. Втім, запровадження безкінечної кількості ворожих технологій доволі довгий час ставали на заваді гомогенізації суспільної думки українців. Так, прогрес у самовизначенні переважної частини населення України як «українці», а також бажання говорити українською мовою (замість російської) постійно стримувались впливанням різноманітних фальшивих історій, наративів та прикладів про те, що закономірна українізація на теренах суверенної української держави відбувається насильницькими методами, під сильним тиском тощо. Так, проросійські політики в Україні та їх медіа робили свою справу, підсилюючи таку комунікацію утворенням проплачених осередків партій по всій країні («Партія регіонів», «Опозиційна Платформа – За Життя» та інші), а також – розгорнувши свою мережу агентури серед осередків Української Православної Церкви Московського Патріархату. І лише з лютого 2022 р. як держава, так і весь народ однозначно вибрав позицію спротиву, елімінуючи вплив ворожих джерел як формальними, так і неформальними способами.

В ситуації конфлікту, як відомо, комунікація використовується конфліктуючими сторонами, якщо не в цілях дипломатії, то для того, аби наростити власну міць або скоротити міць ворога. Очевидно, що *неформальна* комунікація, яку ми розглядаємо в українському комунікативному просторі, спрямована, зокрема, на реалізацію таких задач, як:

1) Збільшення *фізичної* сили української сторони – числа військових, бійців територіальної оборони тощо, покращення їх амуніції, озброєння, акумулювання інших необхідних ресурсів;

2) Нарощення та використання *інформаційної* сили – збір та розповсюдження аргументації «за» себе та «проти» ворога, намагання переконати ворожу сторону припинити конфлікт, знизити морально-психологічний рівень ворога, інтенсифікація циркуляції вигідної одній стороні інформації, користування якомога більшою кількістю інформаційних каналів, задіяння всіх можливих комунікаційних способів трансляції потрібної інформації;

3) Залучення *соціальної* сили – якомога більшого числа прибічників, авторитетів, лідерів думок, статусних та престижних фігур, ефективних символів, дієвих подій тощо;

4) Вироблення і застосування концептів *моральної* сили – загальнолюдські цінності добра, справедливості, людяності, взаємної підтримки та взаємної довіри поміж українцями;

5) Акумуляування та використання *інших* ресурсів – таких як час, територія, простір (фізичний та символічний), фінанси, технології, можливості планування, організації та менеджменту певних подій, проєктів тощо.

Дослідники зазначають, що російська протиукраїнська пропаганда почала особливо активно діяти у 2013 р. і досі вкарбовує у свідомість росіян нарративи, вигідні їх владі [Воєнна пропаганда РФ, 2022]. Український плюралістичний комунікативний простір і критичне мислення народу, рівень якого активно зростає останніми роками, дозволяють навіть простим громадянам аналізувати хибні повідомлення російської сторони і робити власні висновки, знешкоджуючи таким чином вплив фейкових ворожих інформаційних атак. Нижче наводимо приклад повідомлень російської пропаганди та способи їх подолання українською аудиторією.

Меседжі «руського миру»	Відповідь українського народу
«українці не мають власної історії»; «українські землі мають належати Росії»	наводиться і розповсюджується доказова історична джерельна база зі згадкою про існування української державності і ознак її становлення та розвитку, повідомлення у короткому та розширеному вигляді [Іванова, 2022]
«російськомовне населення України зазнає утиску і має бути звільнене від нього»; на Україну прийшла «армія визволителів»; «українці будуть щиро вітати російську армію»	наводяться результати опитування громадської думки [Питання ідентичності, 2017; Балачук, 2022], фактологічна база, дослідницькі та журналістські інтерв'ю [Хоменко, 2022], репортажі з висловленою на цю тему думкою населення України, окрім того фото та відео матеріали звичайних громадян доповнюють картину на користь заперечення даних міфів
«українці планують напасти на Росію, тому Росія наносить превентивні удари»	розслідування фактів, спростування фейків [Горбунов, 2022]
«українці розробляють спеціальну біологічну зброю, щоб атакувати прикордонні території Росії»	неприбутковими організаціями проводяться антифейкові дослідження, розвіяння фейків, створення мемів для висміювання проголошеної ворогом інформації [Волошин, 2022]
«російська армія – потужна, це друга армія світу»	вже у перші дні війни хроніка подій вказувала на поразку російської сторони, а численні факти та інформація від свідків доводила, що ворожа армія є погано підготовленою та вкрай погано організованою [Кириллова, 2022]; надалі,

Меседжі «руського миру»	Відповідь українського народу
	відповідно, ця тема стала однією з провідних в тому числі у неформальній комунікації українців
«український націоналістичний рух в сучасній Україні, очолюваний Степаном Бандерою, переріс у фашистський завдяки широкій підтримці Заходу»	проста перевірка і поширення фактів, що Степан Бандера, ідеолог національного визвольного руху в Україні у середині ХХ ст., був вбитий у 1959 р., його рух боровся проти німецьких фашистів та радянських комуністів за незалежність України [Цимбалюк, 2022], а кількість прихильників націоналістичних рухів в Україні на сьогодні мізерна (близько 2%) [Козлова, 2022]

Табл. 1. Комунікативні атаки та спротив ворожим наративам в українському комунікативному полі (2022)

Отже, коротко окреслимо напрямки та зміст комунікативного спротиву в неформальному комунікативному просторі українців на сьогодні:

- діяльність ІТ-фронту – групи анонімних ІТ-спеціалістів, які блокують та зривають нові інформаційні впливання російських окупантів – як на території України, так і в російських мас-медіа [Франко, 2022], дістають та розповсюджують різного роду інформацію про ворога, яка викриває його наміри або доводить злочини;
- благодійна та волонтерська діяльність – потужний напрям, навколо якого об'єдналися не лише українці та українська діаспора, а і світова спільнота, відомі люди та організації; основними цілями такої комунікації є не лише збір коштів для допомоги ЗСУ та потерпілим від воєнних дій, але також – організація самої волонтерської діяльності, різноманітних акцій, підтримка морального духу українців та учасників гуманітарних акцій, підтримка та розширення соціальних зв'язків, актуальної української тематики як всередині, так і за межами нашої країни та позитивного іміджу нашої держави за кордоном тощо;
- «підприємницький фронт» – виробництво корисних і необхідних, соціально значущих товарів нині – патріотична тема звучить у комунікації значної частини бізнесу, – це товари та послуги, надавані безкоштовно для фронту, відрахування на допомогу українській армії і численні акції, підтримка бойовничого духу, емоційно піднесеного дискурсу, окрема ланка – вироби з патріотичною тематикою;
- «культурно-мистецький фронт» виступає нині одним із найбільш соціально спрямованих суб'єктів комунікативного поля – адже продукція цієї сфери чи не найгостріше і найоперативніше реагує на події в нашій країні, масштабно використовуючи символіку воєнного спротиву у своєму дискурсі і обертаючи її в дію – тобто, інформаційну протидію, інформаційну атаку, аттрактора для привертання уваги світової спільноти, товар для конвертації у донати тощо;

- «соціально-мережевий фронт» – вітчизняні та зарубіжні блогери, відомі та пересічні люди, лідери думок, які формують порядок денний у своєму комунікативному полі, підтримують цілеспрямовану проукраїнську комунікацію серед своїх аудиторій та їх мотивацію на конструктивні дії задля повернення миру в Україну – це важливий момент підтримки інформаційної переваги в світовому Інтернет-просторі, протидія ворожим інформаційним впливам, деморалізація ворога тощо. Насміхання над ворогом постало окремою дієвою технологією для українців, адже гумор, як відомо, є сильним знаряддям у будь-якій масовій комунікації [Свідерська, 2022; Оропай, Коваль, Назаров, 2022]. Важливою наскрізною темою як формального, так і неформального спілкування в українців стало підкреслення позитиву у непростих буднях – рубрика «добро проти війни», «історії успіху», «бойовий дух» тощо. Це моменти зустрічі розлучених сімей, прості буденні радощі, прояви доброти, повернення українців з полону, результати роботи громадських та волонтерських організацій тощо.

Загалом воєнна ситуація, що заторкнула всі сфери життя українців, формує цілу низку власних комунікативних практик, окрему «мову». Цікавим фактом є те, що народжених у 2022 році дітей батьки називають іменами зброї, яка рятує українців від ворожих атак – Джавеліна, Байрактар [Луценко, 2022]. Такі символічні вчинки вписуються у тенденцію «воєнної моди» – бути готовим до спротиву, боротися за своє, пишатися успіхами своєї армії та уряду, носити своє, говорити своєю мовою, допомагати своїм – тобто цілий смисловий ряд ідентифікації та символізації воєнної епохи, виражений у культурно-комунікативному просторі та повсякденних практиках українців сьогодні.

Отже, можна помітити, що консолідація українського народу, яка знаходить прояв у неформальному комунікативному просторі і має дуже конкретну практичну реалізацію в кожному випадку, успішно долає елементи ворожого імперативу, а отже, може постати новим предметом подальшого аналізу в якості «технології спротиву».

Ми виявили деякі основні характеристики такої технології: оперативність, всепроникність, легкість та варіативність реалізації (основні та альтернативні канали та аудиторії, чітка риторика, зачасту – короткі та однозначні форми, значний ступінь візуалізації для швидкого сприйняття), практичну спрямованість, наявність специфічних комунікативних обмежень – цензури, самоцензури, часових або технічних обмежень, обмежень безпеки тощо, обумовлених специфікою воєнної ситуації в країні. Також під час реалізації даної технології виникає специфічна мова воєнного часу, наповнена символікою та образами життя за часів війни, гаслами та метафорами воєнного часу.

Таким чином основні два фактори – розвиненість інституцій і мереж акторів громадянського суспільства, а також – розвиненість технологій масової комунікації в Україні – роблять можливими в період воєнного стану

оперативну акумуляцію ресурсів та вироблення успішних комунікативних практик, спрямованих на протистояння ворогу, розглянувши які можна охарактеризувати їх загалом як *технологія комунікативного спротиву*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балачук Ірина 90% російськомовних жителів України кажуть, що їх не утискали через мову – опитування [Електронний ресурс] / І. Балачук. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: www.pravda.com.ua/news/2022/05/27/7348847/
2. Воєнна пропаганда РФ — механізми впливу та способи захисту: детальний розбір від Тизенгаузена [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://kanal-dom.tv/voenna-propaganda-rf-mehanizmy-vplyvu-ta-sposoby-zahystu-detalnyj-rozbir-vid-tyzengauzena/>
3. Волошин Назар Маразм міцніє: в росії вже бояться українських голубів, «заражених у біолабораторіях» [Електронний ресурс] / Н. Волошин. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://armyinform.com.ua/2022/03/18/v-odnomu-z-naselenyh-punktiv-rosijskoyi-federacziyi-zhyteli-odniyeyi-iz-bagatopoverhivok-pry-vhodi-v-pidyizd-na-dveryah-rozmistyly-ogoloshennya/>
4. Горбунов Дмитро Як кремль намагається відмитися від розв'язання цієї війни [Електронний ресурс] / Д. Горбунов. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://armyinform.com.ua/2022/03/19/yak-kreml-namagayetsya-vidmytysya-vid-rozvyazannya-cziyeyi-vijny/>
5. Іванова Альона (Aliona Ivanova) Пост у Фейсбук про важливі і значимі факти про Україну [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbidooZUY9YiWAcVZeKZhXhqKpktrbZH6v1WtVDob6B8R1abiEcZ2S6AMfpBkzervuqHnl&id=100018213151538&__cft__\[o\]=AZVBw9a3Jom4--RczSXtjt-gwS_ARAUVqUey5MbCVz28-poe3xDQp1xhASFZqujtQ4UQf9LaK4d8LvqlyUWc8n3jARTb4lSE7DNgNYo_sHmJoaJHGoHub_ms6YTazA6OqXU&__tn__=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbidooZUY9YiWAcVZeKZhXhqKpktrbZH6v1WtVDob6B8R1abiEcZ2S6AMfpBkzervuqHnl&id=100018213151538&__cft__[o]=AZVBw9a3Jom4--RczSXtjt-gwS_ARAUVqUey5MbCVz28-poe3xDQp1xhASFZqujtQ4UQf9LaK4d8LvqlyUWc8n3jARTb4lSE7DNgNYo_sHmJoaJHGoHub_ms6YTazA6OqXU&__tn__=%2CO%2CP-R)
6. Кириллова Ксенія Зберегти скрепи і перестати красти: топ найхімерніших пояснень війни [Електронний ресурс] / К. Кирилова. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.stopfake.org/uk/zberegti-skrepi-i-perestati-krasti-top-najhimernishih-royasnen-vijni/>
7. Козлова Альбіна За кого б голосували українці: дослідження рейтингів партій та кандидатів в президенти [Електронний ресурс] / А. Козлова. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://politics.comments.ua/ua/news/domestic-policy/za-kogo-b-golosovali-ukrainci-doslidzhennya-reytingiv-partiy-ta-kandidativ-v-prezidenti-699823.html>
8. Луценко Євгенія Джавеліна, Байрактар і Князь: найпопулярніші та найоригінальніші імена дітей за початок 2022 року [Електронний ресурс] / Є. Луценко. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/posts/dzhavelina-bajraktar-i-knyaz-najpopulyarnishi-ta-najoriginalnishi-imena-ditej-za-pochatok-2022-roku>
9. Оропай Анна, Юлія Коваль, Микола Назаров. Меми як соціокомунікативна технологія в медіапросторі / Анна Оропай // Сучасний масовокомунікаційний простір: історія, реалії, перспективи: матеріали науково-практичної конференції... – Суми: Сумський державний університет, 2022: с.87-92.
10. Питання ідентичності для російськомовних в Україні в контексті збройного конфлікту на сході країни [Електронний ресурс] – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.international-alert.org/wp-content/uploads/2021/08/Ukraine-Russophone-Identity-UK-2017.pdf>
11. Свідерська О. І. Роль політичного мему в інформаційних війнах / Ольга Свідерська // Актуальні проблеми філософії та соціології. – Одеса, №36 (2022): с.136-140.

внутрішнього об'єднання суспільства та зовнішньополітичного об'єднання антиросійської коаліції, Президент відзначив також об'єднання інформаційного простору, включно з міжнародними ЗМІ: «...західні репортери — я хочу їм подякувати, бо в нас своя армія, але це те саме, що й Збройні Сили... І ми показали, що це є неймовірним, об'єднавшись з вами, шановні журналісти з інших держав. І саме ви привезли і везете цю правду. Ви апостоли цієї правди. Ви все відчуваєте».

Загалом міжнародні ЗМІ і справді більшою мірою зайняли проукраїнську позицію. В медіа спільнотах США та Європи сформувався консенсус щодо інтерпретації війни.

Водночас актуальним є критичне осмислення цього явища й дослідження особливостей журналістської практики міжнародних ЗМІ, що сприяли об'єднанню інформаційного простору на міжнародному рівні. Такі знахідки можуть сприяти подальшому розвитку державної інформаційної політики та оборони й інституціалізації її певних аспектів.

Одним з головних акторів взаємодії з медіа в процесі їх роботи є Україна як держава, що через представників влади втілює стратегії контролю медіа діяльності міжнародних ЗМІ: відфільтровує й каталогізує іноземних журналістів через систему акредитацій, окреслює їхню географічну мобільність через систему офіційного супроводу та престурів і часову мобільність через законодавче регулювання можливого часу публікації деяких матеріалів тощо. У ході війни стратегії української влади змінювались: від непрозорих правил акредитації, що відштовхувало журналістів на її початку, до чіткої прописаної системи у 2022 році. Такі зміни заохотили до співпраці міжнародні ЗМІ, що стало однією з причин «інформаційного об'єднання» міжнародних журналістів на українському боці.

Водночас ми дослідили різноманітні тактики міжнародних ЗМІ підлаштовуватись чи оминати обмеження, встановлені владою відповідно до своїх власних прагматичних професійних цілей. Так, стратегії влади й тактики ЗМІ створюють потенційний простір взаємодії в процесі виробництва медіапродукції щодо висвітлення війни в Україні.

Інший актор, що бере участь у цьому процесі, — це локальні перекладачі-фіксери, які виконують роль провідників, що допомагають увійти в місцевий контекст, знайти потрібну історію, домовитись про інтерв'ю тощо. Роль фіксера — це посередництво між двома світами: світом професійної журналістики, що дотримується своїх стандартів і вимог щодо ефективної роботи, та світом українського соціокультурного й політичного контексту, частиною якого є як самі фіксери, так і інформанти. Баланс між цими світами, ієрархія цінностей, соціальний капітал та соціокультурна позиція фіксера є характеристиками, що будуть конкретизувати траєкторію роботи міжнародного журналіста, у тому числі пошук та взаємодію із джерелами інформації.

Сусська Ольга¹

Email: susskaya.olg@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9620-1859>

Інтерпретація динаміки змін суспільних настроїв у соціологічних дослідженнях

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Питання інтерпретації результатів соціологічних досліджень є постійно актуальним для кожного соціолога-практика і соціологічної спільноти в цілому. Ще у 60-ті рр. XX ст. виникло питання про вторинний аналіз даних. «Здійснюючи аналіз вторинний, дослідник використовує доступні емпіричні дані, зібрані іншими дослідниками. Аналізуючи вторинні дані, дослідник порівнює результати кількох досліджень, синтезує дані власного дослідження (первинні дані) з даними вторинними — і робить висновки на вищому рівні узагальнення», так зафіксували значення вторинного аналізу М. Туленков та В. Волович у ВУЕ [Туленков, Волович, 2020].

У 1980-х аналіз вторинний набув широкого вжитку у сфері міжнародних порівняльних досліджень завдяки працям Г. Хьюмена [Human, 1972]. У цей час виникли спеціалізовані потужні міжнародні та національні банки інформації, що накопичували й систематизували дані в межах певних концепцій і наукових розвідок. Результатом інтерпретації вторинного аналізу даних можуть бути будь-які висновки, що відрізняються від раніше отриманих чи опублікованих іншими авторами. Інтерпретаційна цінність вторинного аналізу полягає саме у наявності можливих узагальнень, що іноді недоступні конкретним дослідникам.

Сучасні соціологічні центри застосовують не тільки метод моніторингу для збору інформації, щоб прослідкувати динаміку змін суспільної думки з різних проблем, але й поступово впроваджують вторинний аналіз даних, адже кожне дослідження є фактором накопичення даних про процеси трансформації суспільства. Привертає увагу дослідження агенції «Рейтинг», які у результатах дослідження, проведеного 8-9 жовтня 2022 р. наводять зміни ставлення до країн за останні півтора роки. Так, Китай зараз для українців залишається переважно нейтральною країною, а Угорщина «перейшла» у стан «ворожих» (41%), або нейтральних (26%), дружньою її вважають – 21%. «Білорусь (85%) та росія (97%) для українців – це абсолютно ворожі країни. За останні місяці покращилося ставлення українців до Канади, Польщі, Литви, Великобританії та США. Не змінилося – до Франції. Натомість

¹ Доктор соціологічних наук, професор кафедри зв'язків з громадськістю факультету соціальних наук і соціальних технологій, Національний університет Києво-Могилянська академія.

зросло нейтральне ставлення до Туреччини. Також зберігається тенденція погіршення ставлення до Китаю (особливо у порівнянні з даними 2021 року) [Ratinggroup, 2022].

Проведені під керівництвом автора магістрами НаУКМА у травні 2022 р. дослідження іміджу голів ОВА (методом контент-аналізу відеоматеріалів) показали, що «соціопатерни» війни тісно пов'язані з настроями населення.

Були досліджені виступи очільників міст та ОВА А. Садового (Львів), В. Кима (Миколаїв), І. Терехова (Харків), В. Кличка (Київ) протягом перших 3-х місяців від початку повномасштабного російського вторгнення. За результатами контент-аналізу матеріалів та моніторингу медіа виявлені особливості стилю комунікації у медіапросторі, які є важливими імідж-формуєчими чинниками. Ними виявились: а) глибока інформованість, б) чіткість відгуку на оперативні події, в) авторитетність, г) ступінь уявлення про потреби мешканців міста. Саме такі елементи комунікаційної взаємодії найбільш присутні у стилі комунікації В. Кима, І. Терехова, меншою мірою представлені у А. Садового та В. Кличка. Друга група чинників визначає їхню персональну популярність: а) вмотивованість відповідей, б) конкретність реагування на запити, в) кількість виступів. До третьої групи особливостей стилю комунікації у медіапросторі за даними контент-аналізу увійшли: а) переконливість, б) об'єктивність, в) прояв емоцій. Серед індивідуальних особливостей комунікативних стилів на першому місці у кожного були такі риси:

<i>Персоналії</i>	<i>Особливості комунікативних стилів</i>	<i>%</i>
В. Ким	Відтворення власного погляду на події у місті (території)	9,2
	Сміливість оцінок	9,2
В. Кличко	Присутність критики певних структур, ситуації взагалі	10,1
	Відчуття відповідальності	10,1
А. Садовий	Аналітичний погляд на події	9,8
	Персоніфікована впевнена позиція	9,8
І. Терехов	Відтворення офіційної інформації стосовно подій у місті (території)	9,1
	Усвідомлення необхідності виступати в ефірі різних каналів	9,1

*Табл. 1. Особливості комунікативних стилів очільників міст і ОВА.
Джерело: [Королько, Суська, 2022].*

Зміни у настроях населення внаслідок повномасштабного російського вторгнення та ситуація воєнного стану породили і в комунікативних стосунках так звані «соціопатерни» війни. Результати дослідження свідчать, що згадані закономірності подання інформації та усвідомлення відповідальності та суб'єктних орієнтацій – є складовими персоніфікованого іміджу очільників міст (територій), який активно інтерпретується аудиторіями (як місцевими, так і в цілому по країні). Отже «інтерпретативні спільноти» стають новим кластером аналізу у соціології масових комунікацій. Залучаючи дані вторинного аналізу для розуміння патернів медіаповедінки та змін суспільних настроїв, відслідковуючи їх динаміку можна зробити більш точні висновки і

прогнози. Можна підтвердити, що вторинний аналіз даних є «необхідною процедурою при вивченні, узагальненні та інтерпретації перебігу масштабних і тривалих соціальних процесів, де одноразовий збір достатнього масиву даних є утрудненим або неможливим» [Туленков, Волович 2020]. Повертаючись до вже здійснених досліджень соціолог отримує додаткову інформацію, може зробити висновки, що допомагають у розв'язанні нових актуальних завдань. Необхідно погодитись з думкою, що інтерпретаційний потенціал вторинного аналізу ще не розкритий повністю, хоч є досить розповсюдженою дослідницькою практикою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Королько В.Г., Суська О.О. Соціопатерни війни: як медіапростір впливає на соціопсихологічні настрої суспільства // Габітус. Науковий журнал з соціології та психології. Вип. 41. Одеса, 2022. С. 47-52.
2. Туленков М.В., Волович В.І. Аналіз вторинний // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Аналіз_вторинний (дата звернення: 3.12.2022).
3. Human Herbert H. Secondary Analysis of Sample Surveys: Principles, Procedures and Potentialities, 1972, New York – London – Sydney – Toronto.
4. Ratinggroup. Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування з початку війни: Ставлення українців до іноземних країн (8-9 жовтня 2022). Прес-реліз. URL: ratinggroup.ua (дата звернення 4.12.2022)

Черних Геннадій¹

Email: chernykh@knu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1709-3760>

Гумор як соціально-психологічний захист особистості та суспільства під час війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Сучасні реалії життя українського суспільства сповнені жахіттями війни. Біль, горе, смуток, страх, постійне відчуття небезпеки й невизначеності впливають на соціальне благополуччя українців. І щоби захистити себе, свій соціально-психологічний стан, від згубного впливу війни – суспільство захищається, об'єднавши спільні зусилля заради однієї мети – перемоги. Українці використовують різні способи й методи захисту та боротьби. Найбільш дієвий захист демонструють військові ЗСУ, постійно відбиваючи напади ворога та виборюючи окуповані території. Але не тільки військові демонструють свою міць – в суспільстві сформований вагомий пласт

¹ Кандидат соціологічних наук, асистент кафедри галузевої соціології факультету соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

соціально-активних громадян, громадських організацій, волонтерів. Однією з об'єднуючих сил всіх цих людей є – гумор.

Дослідження гумору у сучасній вітчизняній соціології не пов'язано з війною, здебільшого дослідники звертаються до аналізу гумору в політичній сфері (Ненько О.Є.), в сфері освіти (Романенко С.В.), аналізується також сміхова культура як модус соціокультурних трансформацій українського суспільства (Гудзенко О.З.), гумор також досліджується як форма комунікації між населенням та владними структурами (Захарова С.М., Кисіля А.О., Голозубова А.В). Базові соціологічні теорії гумору пов'язані з іменами класичних західних соціологів та дослідників. Теорія полегшення Г. Спенсера є більше біологічною аніж соціологічною, але демонструє, вагоме розуміння гумору, а саме сміху – «це результат вивільнення акумульованих почуттів, який виникає за відсутності інших можливих каналів вивільнення» [Spencer, 1861]. Послідовники ідей Спенсера акцентували увагу на тому, що сміх є певним захисним механізмом, який вивільняє напруту [Kuipers, 2008]. Інша теорія соціальної переваги Т. Гоббса демонструє, що «сміх – це ніщо інше, як несподівана слава, яку ми відчуваємо всередині, коли порівнюємо себе із німеччю інших, або ж зі своєю німеччю в минулому» [Kuipers, 2008].

Варто зазначити, що сучасність вносить свої корективи, й тому явище війни та феномен гумору тісно пов'язані між собою. Щоб не плакати – українці сміються, і роблять це напрочуд вдало, створюючи дивовижну базу найрізноманітнішого гумору у військовий час. Задіяні в цьому усі верстви населення: починаючи від маленьких дітей у бомбосховищах з їх жартами про ворога, військових на передовій, серед яких є гумористи та закінчуючи Президентом з анекдотами в інтерв'ю західним журналістам. Кожен задіяний в ретрансляції тих чи інших гумористичних стилів: класичної комедії, чорного гумору, сатири, байок, карикатур, мемів, анекдотів, тощо. Тим самим в суспільстві створюються різноманітні форми та засоби розповсюдження гумору як на особистісному рівні так і на суспільному. Найбільш яскравим засобом розповсюдження гумору є соціальні мережі, месенджери та ЗМІ: фейсбук, телеграм, інстаграм, тік-ток, твітер, вайбер, телепередачі, тощо. Ретранслюючи гумор, українське суспільство не тільки захищається, але й атакує ворога в інформаційній війні, демонструючи свою силу, міць та незламність.

Гумор також постає формою самоідентифікації та формування ідентичності, яке чітко відмежовує «своїх» та «чужих», що є вагомою функцією під час війни. Американський соціальний психолог Дж. Мейєр виділяє у гуморі функцію ідентифікації та розділення. Перша фокусує увагу на тому, що відбувається взаєморозуміння та довіра між коміком та його аудиторією, коли відбувається синергія спільного усвідомлення жарту, гумору як такого. Друга функція розділення очевидно вказує на те, що гумор дозволяє відокремити себе від своїх опонентів, чужих точок зору, а також відділяти свою групу від чужої, тощо [Meyer, 2002].

Гумор, особливо «чорний гумор», може допомогти нам впоратися з поганими ситуаціями, якщо відсторонитися від нього і посміятися над

обставинами та над собою. У лікуванні тривоги Віктор Франкл часто використовував техніку, яка називається парадоксальним наміром. По суті, Франкл закликав своїх пацієнтів протистояти своєму страху в найгірших ситуаціях, які тільки можна собі уявити. Насправді об'єкт, якого лякали, був настільки перебільшений, що ставав все більш смішним, а не викликав занепокоєння [Frankl, 2004].

Сміх допомагає звільнитися від стриманих емоцій і нервового напруження. За час війни українці навчилися дивитися на гумористичний бік трагічності війни, переживаючи її з більшим оптимізмом.

Гумор також дозволяє перейти від жорсткості до відкритості, від відчаю до надії, від страху до свята життя. З гумором і сміхом ми не тільки краще справляємося, але й стаємо здоровішими та щасливішими. Але необхідно відрізнити здоровий гумор від нездорового, той що переростає в істерію або манію без якої людині важко уявити своє життя і вона постійно шукає втіху у гуморі, аби не відчувати страху, болю, тощо.

Отже, гумор як соціальне явище є вагомою об'єднуючою силою суспільства у соціально-психологічному захисті під час війни, виконуючи функції: ідентифікації, розділення, терапії. Гумор в цілому постає ще малодослідженим явищем у вітчизняній соціології. Тому, ця тема потребує більш детального соціологічного дослідження, адже встановивши найбільш дієві механізми розповсюдження та впливу гумору в українському суспільстві, можна створити умови покращення соціально-психологічного захисту українців під час війни як в Україні так і закордоном.

ЛІТЕРАТУРА

1. Spenser H. Education: Intellectual, Moral, and Physical / Herbert Spenser. – University Press of the Pacific, 2002. – 248 p.
2. Kuipers G. The sociology of humor. The Primer of Humor Research / Giseline Kuipers. – De Gruyter Mouton, 2008. – P. 361-398.
3. Meyer, J. C. Humor in member narratives: Uniting and dividing at work/ Jhon Meyer. – Western Journal of Communication, 61(2), 2002. – P. 188-208.
4. Frankl V. On the Theory and Therapy of Mental Disorders: An Introduction to Logotherapy and Existential Analysis / Viktor Frankl. – Routledge, 2004. – 302 p.

Шевченко Світлана¹

Email: svetls@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6369-9096>

Що сприяє та загрожує гендерній рівності під час та після війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Російська агресія проти України не залишає соціології шансів бути на маргінесі суспільного життя, адже війна спричинила низку соціальних проблем, вирішувати які неможливо без соціологічного теоретизування та емпіричних досліджень.

Є певні побоювання щодо того, що під час (та після) війни в суспільстві можуть бути втрачені досягнення в сфері боротьби із гендерною нерівністю. Не дивлячись на значну кількість жінок в лавах ЗСУ, традиційні стереотипні уявлення щодо гендерних ролей під час вторгнення можуть посилитися, а відтак майже невідворотним виглядає і регрес до менш справедливого щодо жінок суспільства. Загибель чоловіків-військових, неможливість для чоловіків призовного віку виїхати закордон в свідомості багатьох позбавляє жінок права на додаткову боротьбу за рівні можливості, адже така боротьба, начебто, не на часі, а жінки, нібито, в безпеці, порівняно з чоловіками, а багато хто взагалі «подорожує Європою». Хоча втеча від воєнних дій, часто із дітьми та/або батьками похилого віку, в повну невідомість та намагання влаштувати життя в чужій країні не схожі на безтурботну подорож, але на першому, емоційному рівні (а багато хто під час тривалого стресу здатен сприймати інформацію дуже поверхово) — чоловіки воюють та стримують ворога, а відтак жінки — мають робити все, щоб полегшити життя чоловікам, тобто грати традиційну гендерну роль.

Фактором, який сприятиме просуванню до гендерної рівності, може стати тривале перебування значної кількості українських жінок в європейських країнах, де вони отримують: 1) досвід незалежного від чоловіка життя (який, можливо, дозволить комусь вийти із аб'юзивних стосунків), 2) досвід жіночої взаємопідтримки, 3) психологічну допомогу, 4) загальну зміну гендерних соціальних очікувань у приймаючих суспільствах, де явища типу харасменту вже є неприйнятними, а піклування про конвенційну зовнішність перетворюються з нав'язаного обов'язку в опцію, яку можна використовувати або ні. Звісно, не можна стверджувати, що у всіх українських біженок спрацьовують всі ці фактори, втім ці міркування є гіпотезами, які можна перевірити в рамках додаткових досліджень. Також дуже важливим фактором

¹ Кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу соціальної психології, Інститут соціології НАН України.

стане участь жінок в Україні в громадських ініціативах, волонтерстві тощо, що позитивно вплине на розвиток громадянського суспільства в цілому.

Чинники, що ставатимуть на заваді цього шляху (навіть не розглядаючи катастрофічні для України сценарії перебування під впливом Росії), це: 1) економічний спад, бідність, втрата роботи та доходів, що найбільше вдарить по жінкам, 2) зростання токсичної маскулінності та виправдання тих, хто брав участь у бойових діях, у випадках, наприклад, домашнього насильства, через героїзацію військових, 3) прогалини в освіті, 4) руйнування численних сімейних стосунків, що не витримали довгої розлуки, 5) загибель значного числа чоловіків-військових та демографічний перекося.

Те, наскільки далеко наразі просунулось українське суспільство на шляху гендерної рівності, можна дізнатися із даних міжнародних досліджень, в т.ч. Світового дослідження цінностей. На рис. 1 наведено динаміку індексу гендерної рівності для України, Польщі та Росії, по чотирьох хвилях дослідження. В період 3-ої хвилі значення індексу були майже однакові. Станом на 2020 р. спостерігаємо повільну позитивну динаміку в Україні, позитивну динаміку в Польщі та регрес після підйому – в Росії. Для порівняння, під час 7-ої хвилі значення індексу для Швеції складало 0,9.

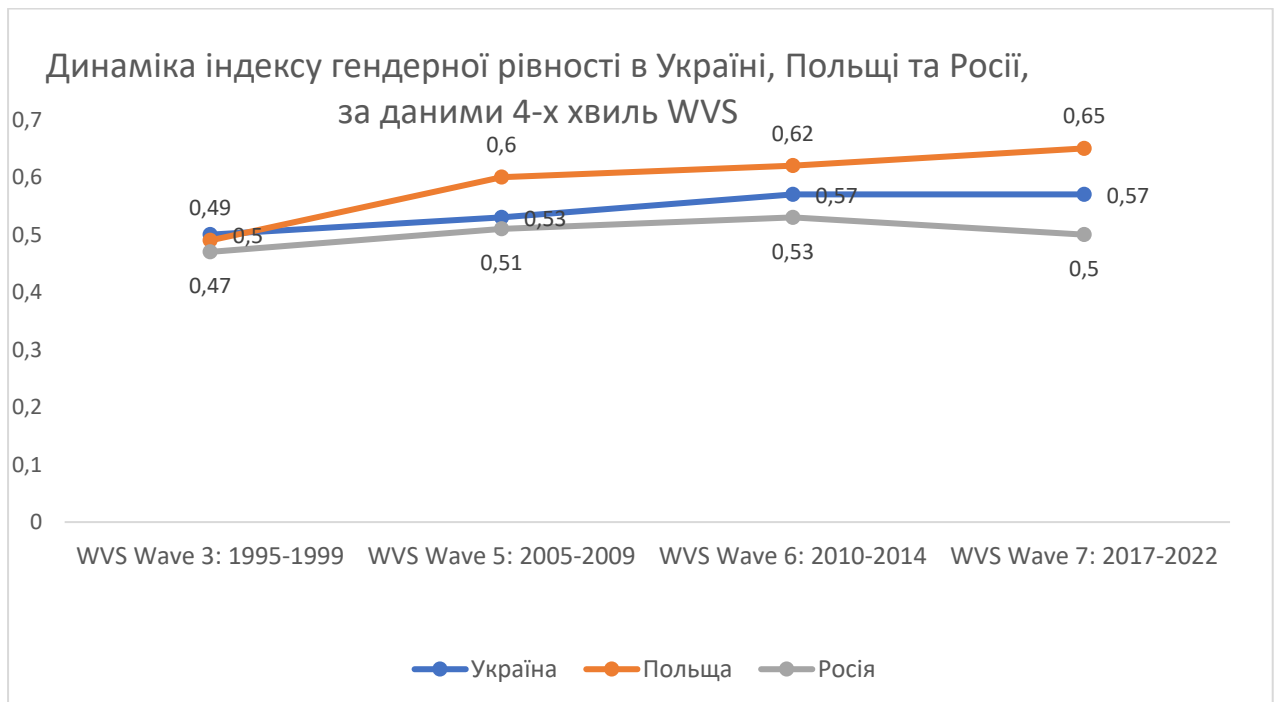

Рис. 1. Динаміка індексу гендерної рівності (розраховується на підставі трьох показників про права жінок у політиці, праці та освіті та приймає значення від 0 до 1) за даними чотирьох хвиль World Values Survey, %. Період проведення досліджень в Україні: 3 хвиля – 1996 р., 5 хвиля – 2006 р., 6 хвиля – 2011 р., 7 хвиля – 2020 р.

Джерело: складено авторкою за даними сайту <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>

Чи вистачить запасу міцності в українського суспільства пережити всі випробування воєнного часу та не загубити досягнення перших десятиліть незалежності, в тому числі позитивні зрушення на шляху просування до гендерної рівності – питання відкрите.

Для ілюстрації складного шляху до гендерної рівності загадаємо зовсім нещодавній «кейс із календарем». Календар, який містив еротичні фото тіл співробітниць «5 каналу» та був надрукований для аукціону та подальшого збору коштів на ЗСУ, викликав дуже неоднозначну реакцію. Жіночі рухи та спільноти виступили з критикою проєкту, аргументуючи це тим, що об'єктивація, сексизм, тиск на співробітниць та маніпуляція патріотичними почуттями є неприпустимими. Втім, значна частина читачів соцмереж, включаючи досить відомих блогерів, висміяли феміністичну критику, звинувативши її в ханжестві, намаганні вдягнути всіх у паранджу, політичному протистоянні з опозиційним каналом та, традиційно, в недостатній зовнішній та сексуальній привабливості тих жінок, які критикували проєкт. Окремо слід відзначити нечисельні, але наявні голоси жінок-військових, які теж висловили свою точку зору на календар. Втім, серед них також не було одностайності – лунали як голоси на його захист, так і проти, причому ці голоси проти були надані тими жінками, хто останнім часом змінив свою точку зору на подібні практики.

Не маючи змоги кількісно відслідкувати, чиї голоси в інформаційному просторі лунали гучніше, запам'ятаємо це як ілюстрацію до гендерної проблематики на відмітці «десятий місяць війни».

ЛІТЕРАТУРА

1. «Голий» календар журналісток «5 каналу» розсварив соцмережі. (2022). Отримано з: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63891864>

Шульга Микола¹

Email: chebrec@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7763-7195>

Очікування, що формуються цілеспрямовано: сутність та особливості прояву

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Предметом розгляду даної розвідки є очікування, що цілеспрямовано формуються у суспільстві спеціалізованими соціальними інститутами, з метою продукування у суспільній свідомості певного набору, або навіть певної системи уявних подій, цінностей, результатів діяльності, на відміну від тих очікувань, що виникають у кожного із соціальних суб'єктів за логікою їхньої

¹ Член-кореспондент НАН України, доктор соціологічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України.

життєдіяльності². Отже, очікування розрізняються за природою свого виникнення. За цим критерієм можна виділити два типи очікувань: перший – очікування, що виникли у суб'єкта як результат його внутрішньої діяльності у певній ситуації; другий – очікування запропоновані чи нав'язані суб'єкту ззовні. Останні створюються свідомо, навмисно і ми називаємо їх цілеспрямовано сформованими очікуваннями. В умовах інформаційного суспільства вони набувають все більш широкого розповсюдження.

В умовах, коли особистість не задоволена обстановкою в суспільстві, коли її не влаштовує становище в ньому, коли не задоволені її базові потреби, коли існує невизначеність з будь-яких актуальних загальнозначимих тем, вона гостро потребує відповідей, як і коли вирішуватимуться ці проблеми. Існуючі виклики породжують у громадян як надію, очікування, так і тривогу, напруженість. Ці настрої, розмиті бажання за допомогою різних методик вловлюються соціологами, психологами, журналістами і оформляються в привабливі іміджі, притягальні ідеї, заспокійливі поради або, навпаки, у тривожні, мобілізуючі меседжі. На ці настрої відгукуються політичні партії, державні інститути та пропонують свої шляхи подолання існуючих викликів. Пропоновані ними способи та обіцяні результати вирішення суспільних проблем оформлюються у політичні очікування.

Очікування, що цілеспрямовано формуються, розгораються за іншою схемою, ніж ті очікування, що сформувалися в діяльності з досягнення певної мети окремою особистістю. В чому полягають їхні відмінності? У діяльнісному виді очікувань суб'єкт включений в процес діяльності. Він вчиняє як діюче начало, як суверенний суб'єкт дії. Очікування, що виникають у соціальній діяльності різного масштабу, тривалості і спрямованості, є не просто його реакцією на дану, безпосередню, ситуацію, а насправді є більш складною психологічною дією – випереджаючим відображенням, що віддзеркалює життєву ситуацію суб'єкта в цілісності. На зміст конкретного передбачення впливають сформований в особистості світогляд, життєвий досвід, установки, ціннісні орієнтації, потреби, інтереси тощо. В її свідомості спочатку виникає передчуття, невиразне бажання, розмита уява про майбутню подію, поведінку або діяльність. Поступово формуються контури результату зовнішньої активності, зароджується задум, що веде до результату, виникає уявлення, намір, який перетворюється у реальну дію, де очікування є її невід'ємним елементом. В процесі розгортання діяльності періодично відбуваються коригування очікувань.

На відміну від подібних, індивідуально сформованих очікувань, очікування, що сформовані цілеспрямовано, проявляються за іншою схемою. Останні очікування нагадують пересажені і привиті на дерево живці. Вони нав'язані суб'єкту ззовні, їхнє зародження і формування відбувалось поза ним, поза його свідомістю. Якщо в процесі діяльності власно сформовані очікування суб'єкта визначають її смисл, коригують діяльнісні або поведінкові

² Тут розглядається тільки діяльнісний тип очікувань і за дужки аналізу виносяться передінтенціональний тип очікування (Х. Хекхаузен) та експектації.

процеси, що ведуть до мети, до задуманого результату, то очікування, що сформовані ззовні і прийняті суб'єктом, не впливають на очікувану ним подію, процес або цінності. Коригування цілеспрямовано сформованих очікувань відбувається поза сферою свідомості особистості – все в тих же джерелах їхнього походження: засоби масової комунікації, лідери громадської думки. Тобто цілеспрямовано сформовані очікування – це іміджі, що передають спеціально створені уявлення, образи, взірці, моделі, які з одного боку спрощують дійсність, а з іншого наповнюють ці утворення неіснуючими, приписуваними, вигаданими рисами і подають їх у вигідному для творців світлі.

Ці отримані ззовні очікування суб'єкт пропускає через свою свідомість, оцінює і інтерпретує їх. Він може їх не сприймати, або сприймати лише певною мірою. Але значна частина людей не спроможна компетентно розібратись в отриманій інформації, критично поставитись до неї, оскільки всі люди не можуть бути експертами з усіх питань. На практиці ми так чи інакше в оцінці подій, процесів чи цінностей покладаємось на думку експертів, лідерів думок, громадських авторитетів. Тому, як правило, більшості людей важко визначити, що в цілеспрямовано сформованих очікуваннях є правдою, а що є викривленнями, підтасовкою фактів, і як багато в навіяних очікуваннях умовчань. Особливо активно цілеспрямовано сформовані очікування впроваджуються в сферу політичної свідомості суспільства.

За рівнем імперативності цілеспрямовано сформовані очікування поділяються на запропоновані і нав'язані. Запропонованими ми називаємо такі очікування, які вже сформовані і представлені у суспільній свідомості і приймаються суб'єктом в результаті власного вибору. Такого ґатунку очікування можуть бути прийняті суб'єктом до уваги. Ми вживаємо поняття «прийняті суб'єктом до уваги», а не інтеріоризовані суб'єктом. Справа в тому, що інтеріоризовані смисли, цінності, установки перетворюються у внутрішні якості особистості, а «прийняті» такого штибу елементи поки що мають статус тільки таких, що перевіряються особистістю на доцільність їхньої можливої інтеріоризації. Людина ще має шанс відмовитись від них у разі переконання в тому, що вони суперечать її інтересам, цінностям, потребам. При цьому очікування із статусом «прийняті до уваги» мають великий діапазон якості. Інформацію прийняту до уваги одні розглядають з недовірою, другі як вірогідну, треті як керівництво до дії.

Як правило, після акту вибору заздалегідь ззовні сформованих очікувань вони сприймаються особистістю, як власні. Нав'язаними можна назвати такі очікування, що навіяні особистості під впливом засобів масової комунікації, громадської думки, інфлюенсерів в соціальних мережах. Їхньою особливістю є те, що спочатку очікування сприймаються як безлика, нейтральна зовнішня інформація, а пізніше, під впливом певних інформаційних технологій, що діють в суспільстві, вони починають сприйматися багатьма людьми, також, як власні.

У сучасних умовах передінтенціональні очікування, тобто поки що просто розмиті бажання, невиразні уяви і уявлення, висловлюються багатьма

людьми в соціальних мережах. В них кожна людина може викласти свою думку, свої мрії, свої очікування. Разом з тим соціальні мережі сьогодні є й одним із механізмів нав'язування сформованих очікувань населенню. Діє він таким чином. В мережу впроваджують так званих ботів, які від імені окремих аватарів масово тиражують різними словами один і той же контент, в якому проводиться одна й та ж ідея, стверджуються одні й ті ж цінності, формуються певні переконання і очікування.

Очікування, що цілеспрямовано формуються владними інститутами, ЗМІ, відрізняються між собою глибиною горизонту реалізації. Ті з них, здійснення яких, передбачається у віддаленому часі, проходять певну дугу популярності у громадській думці. Спочатку вони викликають зростання рівня тривожності у населення, яке досягає піку через декілька годин або днів після появи, потім вони займають високе плато і через незначний час їх витісняють інші тривожні або позитивні очікування. Проте навіть до очікувань з далеким горизонтом здійснення можна підтримувати високий рівень уваги з боку населення. Для цього необхідно з певною регулярністю майстерними повідомленнями в засобах масової комунікації нагадувати про їхню небезпечність чи привабливість.

Але все ж значна кількість цілеспрямовано сформованих очікувань так чи інакше добігає до свого завершення. Цей етап їхнього існування закінчується певною масовою емоційною реакцією населення. Якщо обіцянки не збуваються, то в залежності від їхнього змісту – позитивного чи негативного – відповідно настає радість або розчарування. Як правило, суб'єкти очікувань зорієнтовані на їхнє здійснення. Навіть негативні очікування, які не збулися, викликають, як це не парадоксально, емоції із специфічними негативними відтінками. Наприклад, в кінці листопада 2022 року ЗМІ розповсюдили думку деяких посадовців, які прогнозували ракетні удари по країні [Лозовенко, 2022]. Коли цього не сталося, то можна було б очікувати у людей радість. І дійсно, ця ситуація саме так і переживалася більшістю населення. Проте, відображаючи думку певної категорії людей, після дати прогнозованих ракетних ударів журналісти задали дещо незвичайне для даної ситуації запитання, *чим спричинена «пауза» між ударами РФ по Україні*, тобто, чому не було обстрілів. В запитанні вловлювався певний закид: мовляв, обіцяєте, а воно не здійснюється [Мазуренко, 2022].

Чому виникають подібні запитання? Тут треба мати на увазі таке. В умовах потужних і щільних інформаційних потоків, зміст попередніх повідомлень, у тому числі і тих, на основі яких сформувались певні очікування, якщо вони не підтримуються у ЗМІ регулярно, досить скоро витісняється наступними новинами, особливо емоційно насиченими. А разом з цим витісняються і розпорошуються відповідні сформовані очікування. Крім того, дехто із ньюсмейкерів, заради сьогоденної кон'юнктури, продукує недостовірні віддалені прогнози, у розрахунку на те, що через недовгий час про них і про сформовані на їх основі очікування забудуть.

Дійсно, якщо очікування навіть щодо значущих суспільних подій чи процесів не підживлювати в громадській думці, то вони втрачають свою емоційну силу, свою громадську затребуваність і відходять на задній план, на периферію суспільної свідомості і врешті-решт гинуть. Але якщо очікування, що цілеспрямовано формуються, і надходять доволі часто від офіційних джерел, скажімо, від представників владних інститутів, їхніх прес-служб, а тим паче від експертів, то в громадській думці поступово виникає до них недовіра. Навіть в ситуації з очікуванням вкрай небезпечної події, коли йдеться про здоров'я і життя людей, механізм сформованих очікувань продовжує діяти. Якщо сформоване очікування щодо обіцяної небезпечної події не відбулася, то все одно певний негативний осад в громадській думці залишається. Саме цей осад, на нашу думку, і стимулює задавання таких, здавалося б, дивних запитань.

Близькими до цілеспрямовано сформованих очікувань є очікування, що виникають як побічний наслідок певної інформації про майбутні події від офіційних джерел. Тобто соціальні очікування у такому разі являють собою непередбачуваний, побічний результат інформаційних акцій, які мали зовсім іншу мету чи задачу, ніж цілеспрямоване формування очікувань. Наприклад, очікування виникають, як непередбачуваний результат необережних висловлювань політиків, державних службовців, експертів щодо гострих, злободенних проблем. Так, наприклад міністри, інші високопосадовці висловлюють припущення щодо бюджету на наступний рік. «Бюджет буде надзвичайно жорсткий..., всі видатки бюджету будуть переглянуті та оптимізовані... Я не хочу створювати очікування. Але там цифри не катастрофічні. Є сподівання, що більш-менш всі баланси будуть збережені» [Держбюджет, 2022]. Цими словами міністр фінансів України хотів підкреслити вправність, компетентність тих, хто готував проект бюджету на наступний рік в умовах війни, в умовах зруйнованої економіки. Але значна частина населення, у першу чергу бюджетники і пенсіонери, спираючись на свій гіркий досвід попередніх років, по-своєму інтерпретували «перегляд і оптимізацію» видатків. Адже вони вже не один раз переконувалися, що ці слова на практиці означають падіння їхніх доходів. З цього вони роблять відповідні висновки і формують песимістичні очікування на майбутнє. Дійсно, міністр «не хотів створювати очікувань». Він зробив таку заяву заради того, щоб в майбутньому його не звинуватили у невиправданому оптимізмі, а то й обмані населення, а, отже, він зробив це заради того, щоб підтримати свій авторитет.

В умовах війни у населення існує багато бажань, сподівань, надій, очікувань, пов'язаних із закінченням війни та настанням миру. Люди стривожені, у них існують страхи за своє життя і життя рідних. Вони із жадністю ловлять будь-яку інформацію про майбутнє, про ймовірний розвиток подій на фронтах, в середині країни, у своєму місті чи селі, про вірогідний характер стосунків з сусідніми країнами тощо. Звичайно, що у такій ситуації розумно сформовані і професійно розтиражовані очікування можуть виконати дуже важливу роль у заспокоєнні співвітчизників, у

формуванні у них терпіння і оптимізму, налаштуванні на конструктивну суспільну поведінку навіть у цій екстремальній ситуації. Тому особливо прискіпливими і уважними, вимогливими і відповідальними до своїх публічних висловлювань, заяв, повідомлень мають бути як посадовці, представники державних інститутів, так і експерти та журналісти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Держбюджет-2023 буде надзвичайно жорсткий – міністр фінансів. Отримано з: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/08/15/690398/>
2. Лозовенко Тетяна. Військові попередили про загрозу ракетних ударів найближчим часом. Отримано з: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/1/7378792/>
3. Мазуренко Альона. У ГУР пояснили, чому масовані ракетні удари РФ стали на "паузу". Отримано з: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/30/7378661/>

Яремчук Сергій¹

Email: serg.doc.cv@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2216-8026>

Актуалізація церковно-релігійного питання в Україні під час війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології).
– К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Комунікація між Україною і росією завжди була несиметричною, оскільки росія намагається будувати її на вірі у власну винятковість. Все російське представляється як найкраще, а інше подається як меншовартісне (етноцентризм, імперіалізм). Символічною картиною цього стало т.зв. «победобесіє», коли День перемоги (9 травня), перетворюється в день «непереможності росіян» із закликами «можем повторіть». Цими факторами росіяни обґрунтовують тезу про те, що вони мають право панувати і в імперативній формі повчати інших, хоча ззовні це виглядає як гордість і зарозумілість. У контексті України росіяни стверджують, що українська ідентичність є різновидом російської, українська мова – діалект російської, а українська історія – частина російської. А в світовому контексті росіянами висувається твердження про місію росії як рятівника світу від морального занепаду. Відтак усіх, хто не погоджується з цими наративами і намагається їм протидіяти, представляють або як жертв дезінформації, або як ворогів («нацистів»), яких треба знищити. А позаяк більшість українців відкрито з цим не погоджуються, росія застосовує проти України тактику геноциду (знищення народу) і виступає нині в ролі «абсолютного зла» для українців. Тому боротьба з цими наративами нині постала як проблема національної

¹ Доктор соціологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та культурології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

безпеки, навіть виживання, не лише України, але й інших країн. Ключовим аспектом у цій боротьбі має стати військова поразка росії, яка розіб'є міф про непереможеність і має повернути росіянам адекватність мислення та іншої моделі комунікації.

Одним із чинників української перемоги є розірвання тих зв'язків, через які росія тривалий час поширює вищевказані наративи, зокрема через окремі церковні структури, зокрема через Українську Православну Церкву (УПЦ), яка є частиною російської православної церкви (РПЦ, московський патріархат) і форпостом російського впливу, попри маніпулятивні запевнення, що вона є самостійною з 1990 р. Зауважимо, що міф про російську винятковість частково має релігійне походження у виконанні квазі-месіанської тези про «третій Рим». Отже, УПЦ на протигагу православних церковних організацій України, які виборюють автокефалію (самостійність), просуває тезу про вищість російської версії православ'я і свою канонічність. Але після 6 січня 2019 р., коли Вселенський патріарх Варфоломій вручив Томос про автокефалію Православної Церкви України (ПЦУ) митрополиту Епіфанію, аргумент про канонічність відійшов на другий план. У відповідь, московський патріарх Кирил, а за ним київський митрополит Онуфрій, розірвали стосунки з Вселенським патріархом. Але дискурс винятковості російського православ'я продовжив існувати, змістивши акценти на інші речі, зокрема на традиції монастирського чернечого життя і їх російський дискурс, а також на тезу про те, що УПЦ є найбільшою релігійною організацією України. Варто зазначити, що хоча УПЦ дійсно за статистикою має найбільшу кількість організацій в країні [Звіт про мережу релігійних організацій в Україні], результати соціальних досліджень фіксують перевагу ПЦУ за самовизначенням належності прихильників [Особливості релігійності і церковно-релігійного самовизначення громадян України]. При цьому кожного року збільшується кількість переходів громад з УПЦ в ПЦУ, які перша трактує як захоплення. Відтак у питанні міжцерковної комунікації УПЦ продовжує триматися курсу «домінування», заявляючи, що діалог з ПЦУ можливий лише після визнання останніми їхньої неправоти, тобто через покаяння. Тут на церковному полі ми бачимо ту саму імперську свідомість, де будь-який прояв гнучкості розцінюється як прояв слабкості і зради собі і своїй спільноті. Також варто пам'ятати, що міжцерковна боротьба – це не лише ідейна боротьба, але й боротьба за величезне майно, передусім культові споруди (храми).

Як не парадоксально, але основні удари російської армії після 24.02.2022 р. прийшлися по переважно російськомовних регіонах півночі, сходу і півдня України, які принесли жертви і страждання людям, серед яких багато парафіян і кліриків УПЦ, і дехто з яких жили проросійськими наративами. Але реальність війни змінила їхню свідомість і це потребувало реакції керівництва Церкви. Отже, перед УПЦ постав виклик – засвідчити свою позицію і показати на чиєму вона боці, оскільки керівництво РПЦ стало на бік схвалення і підтримки війни. Але чіткої і системної відповіді так і не було надано: хоча митрополит Онуфрій в перші дні виступив із засудженням

війни, він уникав будь-якої конкретики в своїй заяві; деякі архієреї дали розпорядження (усні та письмові) про припинили поминання патріарха московського, а деякі клірики продовжили це; деякі клірики почали займатися волонтерством і виступили з публічними заявами проти керівництва РПЦ, а деякі стали на шлях колаборантства з окупантами. З ходом війни посилилась громадська думка щодо розриву церковних зв'язків з росією, що засвідчили опитування Соціологічної групи «Рейтинг» і КМІСу. Водночас люди почали голосувати «руками» – посилення переходів громад у ПЦУ і «ногами» – переставали відвідувати храми УПЦ, що наявно можна було спостерігати на пасхальних службах. Щоб відреагувати на це, 27.05.2022 р. відбувся Собор УПЦ, наслідком якого було проголошено внесення змін в Статут УПЦ, які ніби робили УПЦ незалежною. Насправді це виявилось маніпуляцією, бо по перше, цей Статут донині не оприлюднений, а по друге, він розриває організаційні зв'язки з РПЦ, але залишає канонічні, тобто УПЦ надалі залишається частиною московського патріархату. Іншими словами, керівництво УПЦ зайняло позицію вичікування.

Восени 2022 р., коли стало очевидно, що керівництво УПЦ не здатне не лише засудити політику російських церковних очільників, але й засудити діяльність колаборантів в лавах УПЦ, а громадськість ставила питання розриву з росією, в ситуацію втрутилась державна влада. Силіві структури (переважно СБУ) почали «безпекові заходи» (переважно обшуки) в монастирях і єпархіальних управліннях УПЦ, внаслідок чого було порушено кілька кримінальних справ. Натомість керівництво УПЦ зайняло позицію «оточеної башти», не визнаючи проблем і нічого не пояснюючи суспільству. Тому 1 грудня 2022 р. відбулося засідання РНБО, присвячене політиці в релігійній сфері. Результати цього засідання були оприлюднені у формі вечірнього відеозвернення Президента, а на наступний день – у вигляді Указу Президента [Указ Президента України № 820 / 2022], який серед іншого зобов'язував уряд розробити в двомісячний термін конкретні заходи з цього приводу. У відповідь митрополит Онуфрій 4 грудня без жодних пояснень висвятив в єпископа людину, яка потрапила в репутаційний скандал і прочитав проповідь російською мовою, хоча в житті є україномовним.

Все це дає підстави стверджувати, що керівництво УПЦ зайняло позицію ігнорування громадської думки і державної влади, яка закликає її обрати шлях незалежності, в тому числі канонічного, від московського патріархату. Така церковна політика, на нашу думку, призведе УПЦ до маргіналізації і внутрішньої замкнутості, коли посиляться переходи в ПЦУ на рівні громад. Але, як бачимо, така політика влаштовує керівництво УПЦ. Ба більше, вони навіть бачать в цьому позитив, трактуючи це як гоніння на істинну Церкву, а прихильність російським наративам – мучеництвом. Втім владі треба усвідомити, що основна проблема УПЦ не в площині юридичної чи канонічної незалежності, а в свідомості багатьох її адептів, яка повністю заповнена «руським міром» у православній обгортці, і які сприймають боротьбу з цією свідомістю, як боротьбу з вірою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2021 року (Форма 1). Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. URL: <https://dess.gov.ua/statistics-rel/> (дата звернення 05.12.2022)
2. Особливості релігійності і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021 рр. (інформаційні матеріали). Центр Разумкова, 2021. URL: chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcgclefindmkaj/https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf (дата звернення 05.12.2022)
3. Указ Президента України № 820 / 2022 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 грудня 2022 р. «Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8202022-45097> (дата звернення 05.12.2022)

Секція 3. Соціальні порядки в умовах війни: чинники цілісності та стійкості суспільства

Дідик Оксана¹

Email: didykthestrategist@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0491-3395>

Соціальні порядки в Ірані впродовж Ірано-іракської війни 1980-1988 рр.

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

В сучасному трактуванні історичних подій 1980-1988 рр. в Ірані, війну між країною та сусіднім Іраком вважають «війною на два фронти» (П. Алімагам). Минуло дуже мало часу від перемоги Ісламської Революції в Ірані в 1979 році, і новий політичний режим на чолі з духовним лідером Імамом Рухоллою Хомейні мав досить нестійкі позиції як на міжнародній, так на внутрішній політичній арені. Існувала велика кількість соціальних та політичних груп, які протистояли режиму, тому окрім боротьби з армією Іраку, перед керівництвом Ірану стояло нелегке завдання втримати владу та не допустити провалу нової республіки через внутрішні протиріччя.

Іранське суспільство того часу було неоднорідним, майже не існувало чіткого розуміння курсу соціального розвитку нової влади, тому в таких критичних умовах необхідно було максимально мобілізувати наявні соціальні ресурси для встановлення порядку в суспільстві, а також для підтримання загального бойового духу як серед військових, так і серед громадського населення. Тож, слід розглянути основні складові соціального порядку в країні протягом воєнних років 1980-1988:

1. Збільшення значення шіїтських цінностей та шіїтської символіки.

Керівництвом країни війна з Іраком була проголошена як війна проти загальної несправедливості й в офіційних джерелах трактувалась як епічна, героїчна "حماسی" та часто порівнювалась з боротьбою перших шіїтських праведних імамів з їх підступними ворогами. Протягом воєнних років широко пропагуються шіїтські традиційні релігійні містерії, насамперед Та'зія. Саме через дану містерію, що присвячена мученицькій смерті онука Пророка, змінилось сприйняття загибелі іранських воїнів протягом війни. Суттєві транзиції відбулися від поняття «загинути в бою» до поняття «стати шахідом» (мучеником), тобто загинути благородно за високі ідеали. При

¹ Аспірантка другого року кафедри соціології, політології і культурології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди.

цьому, навіть не за свою землю чи країну, а за щось вище – насамперед свою духовну ідентичність. Цікаво змінюється і сама лінгвістична форма даного поняття, з'являються нові фрази, такі як "به مقام شهادت رسیدن", тобто досягти найвищого ступеня мучеництва. Таким чином, навіть сім'ї, що втрачали своїх рідних у війні починали сприймати їх смерть як певний дар для померлого, визнання не лише його героїзму, а й тієї великої духовної цілі, за яку він віддав життя.

2. Інтенсивне викладання релігійних дисциплін.

В школах та університетах в цей час суттєво збільшилась кількість годин викладання релігійних дисциплін, а також відбулась їх суттєва диверсифікація. Крім того, також поширили свою діяльність релігійні семінарії та клуби, на кшталт "حوزه علمیه", де за словами духовного лідера населення могло задовольнити свої духовні потреби та отримати відповіді на філософські питання [Центр документів Ісламської Революції, 2019]. Також такі центри слугували важливим інструментом у розвитку руху опору.

3. Посилення націоналістичних настроїв.

В порівнянні з секулярним тлумаченням національної ідеї в часи правління Мохаммеда Рези Пахлеві, в перші роки існування Ісламської Республіки, що також збігалось з першими роками Ірано-іракської війни, виникає нова національна ідея, яка дещо виходить за рамки поняття національної ідентичності, бо зачіпає в основному лише після-ісламську історію Ірану [Farzaneh, 2007: p. 87]. Суттєву увагу приділяється належності таких географічно розташованих на території Іраку місць, як Карбала, до тієї самої нової іранської ідентичності. Таким чином в ЗМІ та офіційному наративі війна набуває також визвольного характеру. При цьому водночас пропагується певний образ виключності іранського народу, що в подальші роки також буде слугувати одним зі стовпів сучасного іранського націоналізму.

4. Подальше посилення значущості молоді та студентства.

Відомо, що молодь і студентство були основними рушійними силами Ісламської Революції. Тому і надалі ця частина суспільства була найбільш ідейно мобілізованою та формувала основу армії, руху опору, культурну основу суспільства. Молодь, звичайно лише та її частина, що поділяла погляди керівництва держави, була залучена в журналістиці, створенні ідейного та пропагандистського контенту, а також на більшості посад в національних компаніях та установах. Велика кількість молоді, що до війни навчалась за кордоном, через інформаційні та ідеологічні мережі, була вмотивована повертатись до Ірану, тому на початку війни завдяки наявній ідеології, відбулось декілька хвиль репатріації водночас з еміграцією великої кількості громадян, що не симпатизували новій владі.

5. Нове розуміння ідеї національної безпеки.

Перші роки Ірано-іракської війни разом зі спробами нового режиму налагодити або навпаки зменшити відносини з певними країнами, підтримка більшістю країн регіону іракської сторони конфлікту, чітко окреслило систему поглядів на національну безпеку. На перше місце виходить нова стратегія

залякування, що на думку керівництва держави могла компенсувати низький авторитет нової влади у регіоні та світі [Samuel, 2022: р. 212]. Таким чином, серед населення закріплювалась ідея того, що за кордоном всі вороги та в певний час потрібно буде їм протистояти. На мітингах та демонстраціях все частіше з'являються лозунги по типу «Смерть ... (певній країні)».

6. Утворення нових органів для підтримання громадського порядку.

Створені відразу після Ісламської Революції такі організації, як Корпус вартових Ісламської Революції (КВІР) та Басідж як органи з дуже чіткою та обмеженою сферою впливу, протягом воєнних років набувають суттєвих трансформацій. Окрім внутрішньої розвідки та укомплектування КВІР, Басідж як певний соціальний рух має на меті згуртувати молодь навколо ідей Ісламської Революції та сформувати нове покоління ідейно-фільтрованих громадян. Існування чоловічих та жіночих батальйонів також було показником зацікавленості влади в формуванні певного світогляду серед обох статей.

7. Посилення пропаганди.

Окрім постійних виступів Аятоли Хомейні в різних релігійних установах та їх подальшої трансляції у ЗМІ, літератури, яка створювалась кліриками та великої кількості друкованих матеріалів, протягом воєнних років остаточно формується та закріплюється чітка система пропаганди. При цьому в певних випадках суспільство само починає грати активну роль в її посиленні, не лише як споживач, а вже як активний гравець. Карикатура, студентські театральні вистави, вірші, ідейні зустрічі серед молоді – лише частка тих заходів, що були направлені на ідейну мобілізацію суспільства.

Таким чином, Ірано-іракська війна співпала з творенням нового іранського суспільства, і частково дала суттєвий поштовх формуванню нових соціальних норм та порядків. Закріплення ідей Ісламської Революції та постійна боротьба з вільнодумством дало можливість новій владі створити повністю контрольоване суспільство. Стандартизація цінностей та встановлення нового порядку з подальшим його підтриманням дозволила країні не лише вистояти в війні, яка вважалась найдовшою в сучасній історії, а також сформувати певний образ держави та іранського народу у світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Farzaneh M. M. Shi'i Ideology, Iranian Secular Nationalism and the Iran-Iraq War (1980-1988). *Studies in Ethnicity and Nationalism*. 2007. Vol. 7, no. 1. P. 86–103. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1754-9469.2007.tb00109.x>
2. Samuel A. T. *The Unfinished history of Iran-Iraq War*. London : Cambridge University Press, 2022. 289 p.
3. Центр документів Ісламської Революції, 2019. *الگوی مدیریت امام خمینی*. مرکز اسناد انقلاب اسلامی. URL: <https://irdc.ir/fa/news/5197/-الگوی-مدیریت-امام-خمینی-در-جنگ-تحملی>

Зубченко Олександр¹

Email: o.zubchenko@mdu.in.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6748-3981>

Регіональний вимір колабораціонізму

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

З перших днів повномасштабної російської агресії проти України у лютому 2022 року понад 70% території Запорізької області опинилося під контролем загарбників. Із переміщенням бойових дій на північ та стабілізацією безпекової ситуації, загарбники почали формувати у регіоні окупаційний режим.

Своєю тимчасовою «столицею» вони визначили м. Мелітополь, яке до початку війни було потужним економічним та культурним центром із населенням у 150 тис. осіб. Причин цьому було кілька. По-перше, в місті є розвинена адміністративна, соціальна та логістична інфраструктура, що дозволяє оптимально розмістити війська та управлінський апарат. По-друге, для цієї території традиційно характерний високий рівень електоральної підтримки проросійських партій та кандидатів, який у 2002-2012 рр. коливався від 60 до 90%, а на виборах до обласної ради 2020 року ОПЗЖ, Опоблок та «Наш край» отримали 51% та 53% голосів у Мелітополі та Мелітопольському районі відповідно. По-третє, тут сформувалося потужне прокремлівське фінансово-промислове угруповання на чолі із народним депутатом України трьох скликань Є. Балицьким, який після перемоги Революції Гідності втратив політичний вплив та мріяв про реванш.

Ми визначаємо колабораціонізм як соціальний процес, в ході якого жителі окупованих місцевостей йдуть на усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі. Чинним законодавством України визначено основні форми колабораціонізму – адміністративний, військово-поліцейський, економічний, освітянський та пропагандистський. Побутовий колабораціонізм, що полягає у публічному прославленні агресора, запереченні військових злочинів російської армії та неповазі до державного суверенітету і територіальної цілісності України, може проявлятися як в окупації, так і у вільних регіонах. Разом з тим, з нашої точки зору, цей перелік не є вичерпним.

Емпіричною основою нашого дослідження стали відомості, які було розміщено у телеграм-каналах «Зрадники Мелітопольщини» (<https://t.me/zradnukymelitopol>) та «СУКИ Мелітополя»

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

(https://t.me/suki_melitorolya) у квітні – листопаді 2022 р. Ця інформація має виключно ілюстративний характер, та не може бути підставою для офіційних звинувачень. Разом з тим по багатьох із фігурантів правоохоронними органами України вже відкрито кримінальні провадження зі звинуваченнями у державній зраді та колабораціоністській діяльності. На основі наведених даних (які, вірогідно, можуть містити неточності, особисті образи та наклеп) було зібрано узагальнені відомості про 465 «респондентів» із 16 громад Мелітопольського району, які наведено у табл. 1.

Чоловіки	Жінки	Міські жителі	Сільські жителі	Залученість найближчого соціального оточення до колаборації із ворогом
33	67	50	50	20

Табл. 1. Соціально-демографічні характеристики потенційних колаборантів Мелітопольського району, у % (складено автором)

Підвищену частку жінок можна пояснити, з одного боку, більшою «публічністю» професій, в яких традиційно переважають представниці прекрасної статі (у першу чергу зрадники-освітяни), а з іншого – високою закритістю сфер, куди пішли колаборанти-чоловіки (псевдооргани управління та силові структури), через зростання партизанського руху.

Співвідношення «міських» та «сільських» колаборантів приблизно відображає довоєнні пропорції населення, проте після російської окупації із Мелітополя, за різними оцінками, виїхало від 60 до 70% населення [Тищенко, 2022]. Отже, якщо скористатися дюркгеймівською термінологією [Дюркгейм, 2008: с. 247-250], то моральна щільність колаборантів у регіональному центрі помітно вища, аніж на периферії.

На окрему увагу заслуговує «родинний колабораціонізм» – залучення до різних форм взаємодії із російськими загарбниками осіб, які перебувають як у кровному (батько, мати, син, донька), так і у набутому родстві (чоловік, дружина, свекруха, тесть). Зокрема, родина Є. Балицького є потужним центром політичного тяжіння на Мелітопольщині та формує власний соціальний капітал, який за своєю структурою подібний до патнамівського [Патнам, 2001: с. 135-136], але складається із зовсім інших елементів – особистої відданості, хитрості та кон'юнктурності, декларованої проросійської ідейно-політичної позиції та високої цінності патрон-клієнтних зв'язків. «Родинні колаборанти» становлять лише близько 5% мелітопольських зрадників, але саме вони разом із російськими «смотрящими» повністю контролюють всі фінансові потоки та життя регіону. Також зафіксовано існування «соціальних сіток», що підконтрольні колаборантам нижчого рівня (колишнім співробітникам міськвиконкому, ватажкам т.зв. «військово-цивільних адміністрацій» у Ботієво, Нововасилівці, Новомиколаївці, Веселому тощо).

Соціально-професійний портрет досліджуваної групи досить строкатий. Однак найбільшою мірою тут представлено працівників бюджетної сфери – це люди, які після зміни прапорів на вулицях не захотіли змінювати своє

життя та воліли лишитися на своєму робочому місці, нехай і у новій, незаконній структурі (табл. 2).

Соціально-професійна категорія	Кількість осіб	У відсотках
Співробітники закладів середньої та дошкільної освіти	169	36,3
Співробітники органів виконавчої влади та місцевого самоврядування	61	13,1
Співробітники закладів вищої та професійної освіти	59	12,6
Співробітники силових та контролюючих органів	44	9,4
Робітники та службовці	29	6,2
Власники середнього бізнесу, приватні підприємці та фермери	26	5,6
Співробітники галузей культури, охорони здоров'я, соціального захисту та спорту	25	5,4
Старші будинків та квартири	18	3,8
Студенти	11	2,4
Пенсіонери	10	2,1
Інші	13	3,1
Всього	465	100

Таблиця 2. Соціально-професійна приналежність осіб, які співпрацюють із російськими загарбниками у Мелітопольському районі (складено автором)

Із табличних даних можна зробити кілька висновків. По-перше, майже половину прихильників ворога склали освітяни, серед яких чимало викладачів вищих навчальних закладів – МДПУ та ТДАТУ. При цьому на бік агресора перейшло чимало колись шанованих у місті науковців – проректорів, деканів факультетів, провідних професорів та доцентів. Деяко іншим був механізм шкільного колабораціонізму. У міських школах майже всі директори та абсолютна більшість педагогічного складу відмовились прислужувати окупантам. Якщо хоча б один вчитель погоджувався на співпрацю, він ставав новим «керівником» і на свій розсуд набирав нових «педагогів». За такого підходу до рашистської школи на різні посади записували своїх родичів, знайомих, друзів, викликали пенсіонерів або брали зовсім випадкових людей, без педагогічного досвіду та іноді навіть без вищої освіти. У сільських школах району ситуація була гіршою, оскільки більшість педагогічних колективів перейшла на бік рашистів. Це пояснюється як неможливістю знайти іншу роботу, так і природним консерватизмом сільського населення, небажанням змінювати усталений спосіб життя.

По-друге, своїй державі зрадили голови та більшість співробітників виконавчих органів Мирненської, Новенської та Олександрівської громад, у той час як у місцевому самоврядуванні Мелітополя прислужниками росіян стали лише одинадцять осіб. Загалом, міському голові І. Федорову та його попереднику, народному депутату С. Міньку, які нині працюють на вільній території, вдалося створити достатньо ефективну команду, що пройшла іспит на політичне виживання в екстремальних умовах.

По-третє, велику роль у становленні окупаційного режиму відіграють старші будинків та кварталні. Вони передають окупаційній владі інформацію про проукраїнських активістів та вільні помешкання, примушують людей до отримання російських паспортів та участі у «референдумі». Угрупування Є. Балицького системно працювало із цією категорією ще з часів Партії регіону, створивши розвинену систему електорального патронажу – відносин, що охоплюють взаємний обмін послугами між двома суб'єктами різного статусу і влади, коли клієнтові надається протекція в обмін на його лояльність і політичну підтримку [Костецька, 2021: с. 12]. За рахунок коштів депутатських фондів, підконтрольного бізнесу та місцевих бюджетів із року в рік у «своїх» ОСББ міняли вікна, двері, встановлювали дитячі майданчики, ремонтували під'їзні шляхи, а їхні керівники окремо отримували персональні бонуси тощо. Це сприяло електоральній мобілізації та «правильному» голосуванню місцевих мешканців. Нині цю сітку поставлено на службу державі-агресору.

П. Сорокін показав, що під час війн, революцій та інших соціальних потрясінь суттєво прискорюються темпи групової соціальної мобільності [Сорокін, 2005: с. 37-48]. Наведені вище результати свідчать, що на співпрацю із окупантами активніше йдуть люди, які мають постійну роботу та бояться її втратити. Зокрема, після зміни прапора на своїх робочих місцях лишилися 86% колаборантів – керівників різного рівня та 80% співробітників органів місцевого самоврядування. У той же час 17% педагогів отримали від ворогів кар'єрне підвищення, ставши деканами, завучами, керівниками освітніх закладів або чиновниками т.зв. «Міністерства освіти Запорізької області». Також свій зірковий час ненадовго відчували третина дрібних службовців, які найчастіше займали кабінети своїх колишніх начальників, та 35% власників малого та середнього бізнесу, що з благословення окупантів «віджали» нові землі, магазини, кафе та підприємства. Очевидно, що із наближенням Збройних Сил України ми спостерігатимемо зворотні тенденції соціальної мобільності та стрімку втечу прибічників рашистів.

Для формування комплексної картини проявів колабораціонізму варто розуміти, у яких формах місцеві жителі взаємодіяли із російськими загарбниками (табл. 3).

Форма співпраці	У відсотках
Ведення пропаганди на користь агресора у колі спілкування та соціальних мережах	51
Участь у підготовці та проведенні «референдуму»	44
Участь у зйомках матеріалів для російських пропагандистських телеканалів та інших масових заходах	27
Знищення української навчальної та художньої літератури, національної символіки	26
Примушування колег по роботі до співпраці із ворогом	23
Добровільне, за власною ініціативою отримання російського паспорту	21
Фінансово-економічна співпраця (торгівля, обмін валюти, заволодіння приватним, комунальним та державним майном, перереєстрація юридичних осіб за російськими законами, матеріально-технічне забезпечення агресора)	19

Передача окупантам відомостей про ветеранів АТО, військовослужбовців, співробітників силових структур, проукраїнськи налаштованих громадян, працівників важливих підприємств, установ та організацій	15
Допомога у виявленні вільного житла та розміщенні окупантів	10
Співмешкання із окупантами	3

Таблиця 3. Форми співпраці із окупантами жителів Мелітопольського району (у відсотках, можливо кілька варіантів співпраці, складено автором)

Таким чином, можна побачити, що відносна більшість колаборантів публічно, у різних формах висловлювали свою проросійськість. Однак лише 7% із них займали таку позицію до приходу ворожих військ, були ідейними прихильниками Антимайдану або Партії регіонів. Разом з тим активних симпатиків Кремля у Мелітополі ніколи не бракувало. Зокрема, під час подій «русской весны» у березні 2014 р. мітинги під триколорами збирали у місті до 3-4 тис. учасників.

Ще одним маркером лояльності до окупаційної влади є участь у псевдореферендумі, причому не тільки через відвідування виборчої дільниці, а через агресивну агітацію своїх рідних, друзів, сусідів, поширення агітаційних матеріалів, складання списків «виборців», ходіння зі скринькою по оселях тощо. Ця форма активності стала імперативною для всіх працівників бюджетної сфери, а також для старших будинків, квартальних та оплачуваних «агітаторів».

У той же час обов'язковою програмою для освітян є нищення будь-яких згадок про Україну – підручників та художніх книжок, національної символіки у фойє та класах, навчально-методичних матеріалів та навіть бланків документів. А ось високий відсоток «стукачів» серед колаборантів є наслідком активного експорту російських практик. Як зауважує С. Громенко, з 2014 р. у Росії сформувалася велика когорта людей, які готові цілодобово просиджувати в інтернеті, виловлювати в соцмережах «єретиків», що виступають проти офіційної політики РФ, і доносити на них у правоохоронні органи. Дуже скоро доноси набули великих масштабів і в офлайновому житті, що свідчить про подальшу архаїзацію російського суспільства [Корольова, 2022]. Уникнути цього на Запоріжжі дозволить тільки швидка деокупація наших земель.

Таким чином, колабораціоністська діяльність займає важливе місце у системі соціальних інститутів та практик окупаційного режиму. Найбільшого розвитку вона набула у Мелітопольському районі, де традиційно фіксувався високий рівень підтримки проросійських електоральних акторів, а частина місцевого нобілітету відкрито стала на бік ворога. Колаборанти вищого рівня орієнтуються на взяття реваншу за політичні поразки останніх років, отримання контролю за фінансовими потоками та захоплення чужого бізнесу. Колаборанти нижчого рівня, у середовищі яких значну роль відігравав родинний чинник, прагнуть зайняти вищі статусні позиції, які звільнилися через вимушену міграцію та репресії, або зберегти існуючі професійні статуси із корегуванням на російські реалії (вищі зарплати, соціальні гарантії, система

просування по службі тощо). Проте досвід Харківщини та Херсонщини переконливо свідчить, що вершиною кар'єри всіх цих людей, вірогідно, стане українська в'язниця, вокзал у Ростові або село у глухій далекосхідній тайзі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюркгейм Э. Определение морального факта. Дюркгейм Э. Социология: Ее предмет, метод, предназначение. 3-е изд. М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2008. С. 244–275.
2. Корольова Є. Країна стукачів: як у Росію повернувся інститут доносів. Режим доступу до ресурсу: <https://focus.ua/uk/politics/512216-kak-v-rossiyu-vernulsya-institut-donosov>, дата звернення 03.12.2022
3. Костецька Л.М. Патрон-клієнтелізм: теоретико-історичний підхід. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2021. Т. 32. № 4. С. 8-16. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.4/02>
4. Патнам Р. Д., Леонарді Р., Нанетті Р. Й. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії. Пер. В. Ющенко. К.: Основи, 2001. 302 с.
5. Сорокин П. А. Социология революции. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2005. 704 с.
6. Тищенко К. У Мелітополі лишається 50–60 тисяч людей, з них колаборантів 5% – Федоров. Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/25/7360105>, дата звернення 03.12.2022

Костенко Наталія¹

Email: natalia.kostenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4689-8886>

Технологічні прив'язаності ідентичності у воєнний час: перетин онтологічних кордонів

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Ідентичність – той концепт, який сьогодні у всіх на слуху, з'являючись у дискурсах влади, повідомленнях медіа, постах соціальних мереж, рекламі, що не дивно в контексті згенерованого повномасштабним вторгненням солідарного «ми» на противагу «ним». Стійкий цей концепт і у наукових дослідженнях. Здавалося б, про трансформації ідентичності у глобальному світі вже багато що зазначено та обговорено в дусі концепції постгуманізму як радикальної децентрації людини. Військовий контекст дозволяє чітко спостерігати змішання різних онтологій у проявах мультимодальної ідентичності, зокрема, її захоплення технологіями. Власне, у західній культурній уяві, як відомо, ставлення до техніки і технологій завжди було двоїстим, притягувалося альтернативними атракторами – технофобією та технофілією [Thompson, 2004], будучи насиченим магічними асоціаціями та

¹ Доктор соціологічних наук, професор, завідувачка відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України.

раціональними інтенціями, відчуттями чогось недоброго та недружнього, але й шансами на розвиток, підозрою в обмані, а й у абсолютній прозорості. Власне, не заглиблюючись в історію, хоча походження такої двоїстості саме до неї й відсилає, чарівність технологій та огида до них наочно продемонстрована, наприклад, наприкінці позаминулого – початку минулого століття, коли технологія була вражаюче естетизована у подіях всесвітніх виставок та примітних споруд. Але водночас військова техніка періоду Першої світової війни як засіб відчуження людського життя викликала страх і відторгнення в художній рефлексії та суспільному настрої, оскільки незважаючи на приману прогресу, таїла в собі спокусу «зворотної еволюції» (Бодрійяр). Фантазії технокультури щодо непередбачуваності, свавілля та невідконтрольності технологій з надлишком представлені у сучасному кіно та літературі з жахливими ситуаціями та образами, у тому числі і з приводу вразливості критичних інфраструктур, що несподівано було досягнуто у реальному досвіді мешканців України.

Взагалі кажучи, зміни нашого нинішнього світосприйняття бентежать дивовижними змішаннями традиційних реакцій і дій людей та інститутів з функціонуванням супер-сучасних технологій та поглядів, побоювань та захватів різного роду, як, припустимо, у легітимному правовому судженні про порушення «звичаїв війни», якби йшлося про якусь співвіднесеність із загальноприйнятою культурною нормою. Про подібні змішання у продукуванні «альтернативних суб'єктивностей» [Braidotti, 1994] чимало йдеться у пошуках нових постгуманістичних моделей ідентичностей, які поєднували б, приміром, три вражаючі тропи: примітив, технології та жах, артикулюючи не тільки епістемологічну спроможність таких моделей, але також і їх естетичний потенціал [Campbell & Saren, 2010].

Можливо, має сенс звернути увагу на два «технологічних» аспекти ідентичності, що трансформується в даний час – її перебування у віртуальному просторі, онлайн присутність, і співіснування з військовим озброєнням. Подвійність відношення характерна для обох випадків. Перший аспект актулізувався раніше, в умовах пандемії коронавірусу 2020-2021 рр., коли он-лайн комунікація перетворилася на домінуючий спосіб загального зв'язку, накопичуючи й пригнічуючий дефіцит безпосереднього спілкування. «Цифрові ідентичності», що розмножилися та волали про визнання на різних інтернет-ресурсах, побутували в особливому просторі, що, в ідеалі, не має меж та освоюється за лічені секунди. Репетиція виявилася досить дієвою для нинішніх умов, оскільки для українців, де б вони сьогодні не знаходилися, цей ідеальний простір – єдине відносно гарантовано місце зустрічі. Вбудовуючись в алгоритми платформ і мереж, аудиторія, охоплюючи сукупність «цифрових ідентичностей», усвідомлено чи не замислюючись, готова поступитися збереженням конфіденційності та особистісної безпеки в обмін на акційний бонус довіри, що надається алгоритмами, і можливість сповістити світ про свою наявність.

Цифрова ідентичність не відступає і зіткнувшись із військовою технікою, контрольованою комп'ютерними системами, яка безпомилково спрямовує

удари у конкретні цілі, викликаючи захоплення у тих, хто нею керує та жах у супротивника. Уявлення про високоточне озброєння як інструмент військових досягнень навряд чи повністю все пояснює, скоріше, не виключені метаморфози та мутації ідентичності його операторів в інакшість під впливом військових машин, що можна було б назвати «зісковзуванням з однієї онтології в іншу» [3:165], перманентним перетином онтологічних кордонів. Є, звичайно ж, і просте символічне присвоєння технічного імені – очевидного маркера визнання, як це фіксується з новонародженими, названими на честь дронів та переносних ракетних комплексів, що зарекомендували свою ефективність у опорі агресорові. Але виникають й інші сутності, які не вміщуються у звичні класифікації, такі, наприклад, як «кіборг» Дони Харавей, який у наших умовах придбав військовий образ стійкості або «клітинний автомат» Кетрін Хейлі. Безперечно. предметна розмова щодо цієї теми ще попереду, де самовпевненість людини як головного авторитету смислу не уникне сумніву. Однак не зараз, коли їй загрожує реальна загибель і від неї ж значною мірою залежить захист себе та інших від цього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Thompson C. J. Marketplace mythologies and discourses of power, *Journal of consumer research*, 2004, 31(June): 162-180.
2. Braidotti R. *Nomadic subjects: Embodiment and sexual difference in contemporary feminist theory*. New York: Columbia University Press, 1994.
3. Campbell N., Saren M. The primitive, technology and horror: A posthuman biology // *Ephemera*, 2010, volume 10(2): 152-176.

Малес Людмила¹

Email: lyudmylamales@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8025-6019>

Гендерне насильство під час війни як контекст соціалізації дівчат

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Сексуальне насильство, яке чинять російські військові під час повномасштабного збройного вторгнення в Україну, через свою численність характеризується як «воєнна стратегія» Росії, а після звільнення окупованих територій його висвітлення у медіях має найбільший резонанс, аж до порушення журналістської етики [Сексуальне..., 2022]. Відповідно до міжнародного права, сексуальне насильство під час збройного конфлікту

¹ Докторка соціологічних наук, професорка, професорка кафедри теорії та історії соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

визнано найтяжчим міжнародним злочином та інструментом геноциду [Желтуха, 2021]. Також, за даними «Ла Страда – Україна» не зменшилася, а загострилася проблема домашнього насильства під час війни [Маєвська, 2022]. Загалом вимушена мілітаризація та патріархатна культура гендерного насильства стають потужними викликами соціалізації дівчат.

Зменшенню ризиків гендерного насильства сприяє фахова сексуальна просвіта, інституційна та родинна підтримка, формування суб'єктності дівчат. Консультоване мною дослідження «Жінки та стигма» ГО «Дівчата», здійснюване за підтримки УЖФ, на своєму першму етапі мало на меті виявити та охарактеризувати спектр стигматизації питань здоров'я та сексуальності у соціалізації українських дівчат-підліток як одному з головних бар'єрів на цьому шляху [ГО Дівчата..., 2022]. Основними методами збору даних були фокус-групові та глибинні інтерв'ю з учительством, батьками та юнками. За критеріями відбору, всі учасники/учасниці дослідження та члени їхніх сімей від початку війни перебували у відносній безпеці.

Як зазначає авторка звіту Лідія Антонюк, на момент дослідження респондентки та респонденти вказували на прямий вплив війни, що позначився суттєво на сприйнятті безпеки та впевненості. Радше батьки воліють не обговорювати досвід жінок, дівчат в окупації, тому що не знають, як говорити про це, не розуміють небезпек, самим важко говорити. Значно рідше сім'я займає проактивну позицію.

Одна ситуація, коли в родині розповідають, коментують новини про злочини російських військових, зґвалтування людей різного віку та статі. В основному акцент робиться саме на зґвалтування, менше – на ситуації вагітності в результаті зґвалтування. Мама, виходячи з власних уявлень, можуть проговорювати план дій на випадок загрози зґвалтування: сховатися в укриття, не викликати цікавості, не ходити по вулицях, в разі небезпеки зґвалтування викликати огиду у гвалтівника... Інша – коли батьки ніяк не обговорюють такі теми, навіть при тому, що до доньок потрапляв контент, уникають, щоб не травмувати дитячу психіку.

Зважаючи на значну стигматизованість переривання вагітності серед батьків, тема небажаний вагітностей та рішень в таких ситуаціях не проговорюється, мовляв, це занадто складна і неоднозначна тема. Таке табування не убезпечує, а запускає новий виток стигматизації, що може призвести до ретравматизації дівчат, які зазнали гендерного насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. ГО Дівчата дослідження «жінки та стигма» [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://divchata.org/uk/proekty/doslidzhennya-zhinky-ta-stygma.html>
2. Желтуха М. Чому сексуальне насильство під час збройних конфліктів є міжнародним злочином? / Марія Желтуха. [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://jurfem.com.ua/chomu-seksualne-nasylstvo-pid-chas-zbroinyh-konfliktiv-ye-mizhnarodnym-zlochynom>

3. Маєвська К. Домашнє насильство під час війни... / Катерина Маєвська. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://la-strada.org.ua/novyny/domashnye-nasylstvo-pid-chas-vijny-yak-postrazhdalym-otrymaty-dopomogu.html>
4. Сексуальне насильство і медіа. Як писати про зґвалтування під час війни / Лариса Денисенко, Тетяна Трощинська [Електронний ресурс] // Громадське радіо. – 09.04.2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.radio/publications/seksual-ne-nasyt-stvo-i-media-yak-pysaty-pro-zgvaltuvannia-pid-chas-viyny>

Мельніков Андрій¹

Email: a_melnikov@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5415-5030>

Екзистенціальна соціологія війни: концептуальні засади

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Проблематика війни протягом тривалого часу мала другорядне значення у порядку денному соціологічної науки. Важливість досліджень цієї проблематики не піддавалась сумнівам, проте поширеними залишалися оцінки соціології війни як лише периферійної галузевої дисципліни.² У результаті природньої акумуляції відповідного знання, а також через збереження стійкої динаміки збройних конфліктів у світі³ ситуація почала поступово змінюватись, що перетворило соціологію війни на актуальний дослідницький напрям, у межах якого тривають пошуки новітніх підходів до аналізу одного з найбільш деструктивних соціальних явищ. В осяжній перспективі таким підходом може стати екзистенціальна соціологія війни.

Висока релевантність екзистенціалізму щодо соціологічних досліджень війни значною мірою пов'язана з тим, що власне головним імпульсом та інспірацією генези цієї інтелектуальної течії стали кризові наслідки двох світових війн для суспільної свідомості. Предметом екзистенціальної думки є існування, що специфічно розуміється як конкретне буття, дане у безпосередньому досвіді. Суб'єкти мають свободу вибору смислів, дій та

¹ Доктор соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

² У провідних соціологічних асоціаціях світу досі відсутні дослідницькі секції або комітети з соціології війни. Найближчим за спеціалізацією можна вважати комітет «Збройні сили та розв'язання конфліктів» Міжнародної соціологічної асоціації, створений у 1960-х рр. під керівництвом американського соціолога М. Яновіца, одного з засновників військової соціології.

³ У 2022 р. у світі було зафіксовано більше 20 війн, до 6 з яких є «великими війнами» (більше 10000 загиблих через бойові дії). Ще понад 20 конфліктів підпадають під визначення «збройних» (до 1000 загиблих).

стратегій поведінки в ситуаціях, де цей вибір зазвичай ускладнений, є проблематичним, драматичним і навіть трагічним. Тому екзистенціалізм нерідко трактується як підхід, спрямований, передусім, на негативні переживання та страждання «живої людини». Через звернення до безпосереднього, інтегрального досвіду повсякденного життя, екзистенціалізм виступає проти абсолютизації його певних сторін, зокрема — раціональності, та актуалізує, таким чином, аналіз сенсорних, емоційних та ірраціональних аспектів екзистенції. Оскільки суб'єкти мають здатність вільної інтерпретації дійсності, особлива увага приділяється процесам конструювання або втрати смислової значущості явищ і процесів, які складають унікальну життєву ситуацію. Таким чином, однією з центральних ліній екзистенціалізму виступає дослідження смислової структури соціального існування та визначення у цій структурі ієрархії засадничих елементів, що конституують ціннісну регуляцію поведінки.

З часу виникнення соціологічної версії екзистенціалізму у 1960-70-х роках у США, відбувались процеси її парадигмального оформлення [Мельніков, 2022], проте експліцитні розробки «екзистенціальної соціології війни» досі відсутні серед результатів цих епістемологічних процесів. Першим кроком, у даному відношенні, має стати окреслення найзагальніших концептуальних контурів зазначеного теоретичного синтезу, первинна сегментація та систематизація його методологічних і предметних складових.

Теоретико-методологічні засади екзистенціальної соціології війни полягають у розгляді дослідницького предмету з позицій:

- суб'єктивного реалізму (*first-person perspective*, реляціонізм);
- «ситуаційного аналізу» [Melnikov, 2021];
- сенсуалізму (*sensory studies*);
- індуктивізму;
- дослідницької стратегії «онтологізації» (теоретичний мінімалізм, «повільна наука», остенсивні визначення тощо).

У предметному відношенні концептуальні засади екзистенціальної соціології війни репрезентують наступну комплексну проблематику.

Соціальна екзистенція — розгляд війни у термінах прямого колективного досвіду, принципове розрізнення її об'єктивних (абстрактних, позадосвідних) та суб'єктивних (досвідних, експерієнтальних) вимірів.⁴

Соціальна автентичність — реінтерпретація станів солідарності та аномії як соцієтальних аналогів індивідуальної автентичності та неавтентичності, трактування граничної ситуації війни (*Grenzsituation*) як індикативного чиннику автентичності, що проявляється за умов руйнації інституціональних патернів повсякденної реальності та ціннісної поляризації соціальних груп.

Світоглядні орієнтації та життєві стратегії — аналіз взаємовпливу війни та елементів світоглядної структури суспільної свідомості, смислової

⁴ Щодо досліджень війни як форми досвіду див.: [Sylvester, 2013].

морфології війни та станів «екзистенційного вакууму»,⁵ досвіду війни як екзистенційної «віхи» (*milestone*) [Baert, 2022], що конститує біографічну ситуацію, життєві проекти та є складовою загальнішою історичною ситуації.

Негативний соціальний досвід – розкриття тілесних і психічних форм страждання, смерті та близькосмертного досвіду як ключових аспектів переживання війни, дослідження соціокультурних травм, практик колективної скорботи та комеморації, управління екзистенційними ризиками.⁶

Екзистенційний вибір – вивчення актів самовизначення індивідуальних та колективних суб'єктів у екстремальних ситуаціях воєнного часу, розв'язання моральних та смислових дилем і прийняття відповідальності за життєво важливі рішення.⁷

Засновник екзистенціальної соціології Е. Тірік'ян у полеміці з Г. Йоасом на сторінках журналу «Міжнародна соціологія» підтримав поширену думку про те, що війна, як «прихована сторона сучасності», базовий аспект «стану людини» і «тотальний соціальний феномен» (М. Мосс), залишається однією з найменш вивчених проблем науки про суспільство [Tiryakian, 1999: p. 473]. Розв'язання цієї фундаментальної проблеми може бути здійснене з позицій екзистенціальної соціології війни через подальшу актуалізацію її теоретико-методологічного та предметного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельніков А. Екзистенціальна соціологія: проблема ідентифікації парадигмальної специфіки / А. Мельніков. К.: Ліра-К, 2022.
2. Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 листопада 2019 р.). К.: видавець Мельник М.Ю., 2020.
3. Arafat I. Existential Meaning and War: A Pilot Exploration / I. Arafat, G. Acuff, D. Allen // Human Organization. – 1973. – Vol. 32 (2). – P. 185-190
4. Baert P. Existence Theory: Outline for a Theory of Social Behaviour / P. Baert, M. Morgan, R. Ushiyama // Journal of Classical Sociology. – 2022. – Vol. 22 (1). P. 7-29.
5. Melnikov A. Situational Analysis: Existential and Interpretative Perspective / A. Melnikov, J. Johnson // Studies in Symbolic Interaction. – 2021. – Vol. 53. – P. 135-149.
6. Sylvester C. War as Experience / C. Sylvester. London: Routledge, 2013.
7. Tiryakian E. 1999. War: the Covered Side of Modernity / E. Tiryakian // International Sociology. – 1999. – 14 (4). – P. 473-489.

⁵ Приклад аналізу цієї проблеми представлений у роботі І. Арафата, Дж. Ак'юфа і Д. Аллена, присвяченій громадянській війні в Йорданії (1970-1971 рр.) [Arafat, 1973].

⁶ На систематичне вивчення екзистенційних ризиків спрямована діяльність нещодавно створеного спеціалізованого центру в Кембриджському університеті (<https://www.cser.ac.uk>).

⁷ Концепція екзистенційного вибору вже застосовується у дослідженнях Голодомору-геноциду та може бути у подальшому розвинена в галузевому контексті соціології війни [Проблема екзистенційного вибору, 2020].

Nechitailo Iryna¹, Alieva Aigul²

Email: nechit@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0656-0370>

Email: aigul.alieva@liser.lu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1110-496X>

Issues in the Development of Sociological Theory: War, violence, and social order. Proceedings of the 19th International Scientific and Practical Conference, December 16-17, 2022 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology). – Kyiv: «Naukova stolytsia», 2023. – 205 p.

Resilience of school education in conditions of significant social upheavals: the perspective of sociological research

The large-scale military invasion of Russia on 24 of February 2022 led to unprecedented changes and challenges in the functioning of all social institutions in Ukraine, including schools. A number of pressing questions needed to be resolved in short period of time: How to organize and continue the educational process? How to ensure safety for all participants? How to overcome the destruction (or significant damage) to school buildings, infrastructure and equipment? And many more.

It should be noted that all the above issues were updated not only for Ukrainian educational institutions, but also for foreign ones that took the responsibility to accept Ukrainian students who were forced to leave their homeland with their families.

After February 24, the educational process in the schools of Ukraine has been established since the beginning of April 2022. In addition, the final certification of students, including the graduating classes, was successfully carried out, a full-fledged introductory campaign was implemented in higher education institutions. All Ukrainian schools started the new academic year on September 1, 2022 on time and without failures. Starting from the first day of Russia's full-scale invasion of Ukraine, EU countries and other states began to accept Ukrainian refugees. Literally from the first day of their arrival, Ukrainian children and teenagers got the opportunity to study in the schools of these countries.

The school system as a whole has shown unexpected resilience in the face of significant social upheavals and challenges. Resilience is a medical term that has recently become firmly established in psychology. In the primary sense, resilience is a set of features inherent in the subject, which make it able to overcome stress and difficult periods in a constructive way [Грішин, 2021: с. 63; Кіреєва, 2022: с. 7; Лазос, 2018: с. 30; Паскевська, 2022: с. 15; Вонанно, 2004: р. 26; Lepore & Revenson, 2006: р. 20].

¹ Doctor of sociological sciences, professor, professor of the Department of Sociology and Psychology, Kharkiv National University of Internal Affairs.

² PhD in Social Sciences, research associate, Department of Living Conditions, Luxembourg Institute of Socio-Economic Research (LISER).

From a sociological point of view, we propose to consider resilience (social resilience) as a strategy of individuals, social groups, organizations, institutions, countries, etc., which ensures the preservation of (relatively) balanced development and allows to successfully resist external and internal challenges, anticipate and neutralize such challenges.

We formulated the following indicators that can be used to conduct a sociological study of (social) resilience, in particular in the field of education:

- the ability of both individual participants in the educational process and the educational institution as a whole to solve problems;
- development of one's own "support system" (which resilience practices children/parents/teachers have worked out for themselves);
- the ability to make realistic plans for the learning/educational process and implement them;
- nurturing hope (optimistic views of the future, in particular those related to learning/educational process, etc.);
- benevolent attitude, positive (constructive, etc.) children-teachers', children-parents', parents-teachers-school's relations;
- means and quality of effective educational communication;
- fostering values in education (by means of education) and planning life according to them.

It is important to reflect on those characteristics, traits, qualities, social practices, etc., which allow maintaining and/or developing (social) resilience. Active military actions have been ongoing in Ukraine for almost 10 months. This means that both Ukrainian and foreign educational institutions have already developed practical solutions to the issues that arose at the beginning of the war, which we wrote about above. These decisions require special research and scientific reflection, which will allow: 1) to reveal the tendencies of solving urgent (applied) problems caused by the war, which manifest themselves in domestic and foreign schools; 2) to determine the strengths and weaknesses in the functioning of these schools in the context of the challenges that arose as a result of the war; 3) on this basis, to define and formulate the basic principles of schools' resilience, which can serve as something of a guide in a situation of social upheaval.

Considering the above, we developed and started the research project "Resilience of education system: what Europe can learn from Ukraine?" which is implemented in partnership with the Department of Sociology and Psychology of the Kharkiv National University of Internal Affairs and the Luxembourg Institute of Social and Economic Studies. The basis of the project is qualitative methodology (focused group interviews with Ukrainian parents of schoolchildren (those who study in Ukrainian schools, as well as those who study in schools in Luxembourg and Poland), in-depth interviews with teachers and heads of Ukrainian schools). At the same time, practices and strategies of both individual resilience of various participants in the educational process (students, parents, teachers) and resilience of schools will be studied.

The main outcome of the project is the report that will summarise main findings and formulate the recommendations. This report targets national and

European policy actors and will be disseminated in open access through the Horizon 2020 PIONEERED project and educational professional networks, such as the Network of Experts working on the Social dimension of Education and Training (NESET) or the European Expert Network on Economics of Education (EENEE). Both networks collaborate closely with the European Commission and in particular, with the DG EAC.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грішин Е. Резилієнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди "Психологія". 2021. №64. С. 62-81.
2. Кіреєва З. О. Предиктори резильєнтності та оптимізму у осіб різного віку під час проживання пандемії SARS-COV-2. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2022. №1. С. 5-10.
3. Лазос Г. П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. Актуальні проблеми психології. 2018. Вип. 14. С. 26-64.
4. Паскевська Ю. А. Резилієнтність як психологічний ресурс персоналу пенітенціарних установ. Психологічний журнал. 2022. Вип. 8, № 1 (57). С. 110-119.
5. Bonanno G. A. Loss, trauma, and human resilience. Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*. 2004. № 59 (1). Pp. 20-28.
6. Lepore S. J., Revenson T. A. Resilience and posttraumatic growth: Recovery, resistance, and reconfiguration. In L. G. Calhoun, & R. G. Tedeschi (Eds.), *Handbook of posttraumatic growth, research and practice*. Mahwah, NJ: Routledge. 2006. Pp. 19-27.

Сірій Євген¹

Email: socio1@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3396-8168>

Життєвий потенціал та соціально-економічна активність молоді в умовах війни в Україні (теоретичні та практичні аспекти)

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Масштабне російське вторгнення в Україну разом із новими соціальними викликами змусило вітчизняну соціо-гуманітарну науку спрямувати свою увагу і на дослідження наслідків цієї соціальної катастрофи для українського суспільства, в тому числі і для окремого сегменту – юнацтва та молоді. У контексті дослідження соціального становлення молоді, яка перебуває на початковому етапі самоздійснення в різних сферах життя [Коханова, Столярчук, 2019: с. 189-196], з врахування різних соціальних умов

¹ Доктор соціологічних наук, професор, старший науковий співробітник Державного інституту сімейної та молодіжної політики (м. Київ).

та реалій стоїть питання вивчення життєвого потенціалу особистості, як найважливішого ресурсу розвитку суспільства. Такий пізнавальний вектор ще більше набув актуальності та нагальності з причини необхідності наукового аналізу якісно нових тенденцій соціальних наслідків збройної боротьби у контексті тих подій, що відбуваються зараз в Україні. У даному випадку йдеться про накопичення, поповнення та інтеграцію емпіричного матеріалу для формування теоретичних засад як для розвитку соціології молоді, так і для нового для української соціології напрямку – соціології війни [Сірій, 2022].

Критичні умови висувають нові виклики та нові вимоги до особистості, її внутрішніх резервів в процесі самореалізації. З появою нових реалій сьогодення – розгортання рецидиву соціальної катастрофи, молодь постала перед необхідністю більш жорсткого самостійного вибору життєвих орієнтирів та шляхів їх реалізації. Серед низки можливих досліджуваних молодіжних проблематик у процесі соціального становлення молоді, попри інших, ми торкнемося проблеми можливості її економічної залученості, професійного самовизначення. Частково ця проблематика формує коло науково-практичних інтересів (війна як катастрофа) і Державного інституту сімейної та молодіжної політики.

Зазвичай, такі соціальні катаклізми як війна, породжують численні суперечності в життєвих стратегіях молоді, порушуючи їх внутрішню логіку та цілісність. Пошук способів подолання невизначеності активується в пошуку життєвого потенціалу, альтернативних форм та методів професійної самореалізації.

Життєвий потенціал є динамічним, змінним феноменом, залежним від різноманітних зовнішніх та внутрішніх чинників на всіх рівнях. Це і соціальний ресурс особистості та її діяльнісна система (мотивація, інтереси, установки, дії) у причинно-наслідкових зв'язках із зовнішніми обставинами. Засадничою теоретичною базою такого роду дослідницького напрямку виступають, зокрема: теорія практик та концепція соціальної траєкторії в розробках П. Бурдьо, Г. Чередніченка, Д. Константиновського, концепт професійної маргінальності (О. Бутиліна, В. Лапшина), стратегії працевлаштування та багато іншого. Іншим предметом, як ми говорили, є соціальний аспект війни, що містить чимало тематик та кейсів соціального спрямування з «прикметником війни», що емпірично поповнює та теоретично поновлює відповідне предметне соціологічне знання. Тут з'являється початкова невелика емпірична основа для подальших досліджень життєвого потенціалу, життєвих траєкторій, що зав'язані на проблемності суспільно-економічній залученості, самозайнятості, професійної визначеності.

На основі аналізу даних з біографічного інтерв'ю, співбесід, спостереження, експертної оцінки, елементів секвенціонального методу (виведення та докази припущень), з використанням даних вторинного аналізу (презентовані в ЗМІ), результати авторських наукових спостережень, обслідувань з представниками «цільової групи» (n=18, географія опитування:

Київська, Тернопільська, Львівська, Харківська області) було досліджено травматичні та адаптаційні моменти як чинники життєстійкості молоді, пов'язаних із впливом війни як соціальної катастрофи.

Сучасні життєві обставини впливають на формування «життєвого потенціалу особистості» далеко не однозначно. З'явилося багато викликів серед молоді, починаючи з високого рівня тривожності та психологічно нестабільного стану молоді, як тих, хто перебуває в Україні та і тих, хто виїхав за кордон, низьким рівнем самостійності та життєстійкості, спроможності справлятися з тими умовами, в які вони потрапили. Крім того негативний вплив на молодь зараз має кризова економічна ситуація в країні, високий рівень безробіття та міграції (внутрішньої та зовнішньої), зруйнованою молодіжною інфраструктурою та відтоком кадрів, які працюють з молоддю, в різних областях України. Водночас великого впливу завдає відсутність безпечного та сприятливого середовища для життя, роботи та реалізації власного потенціалу молодих людей в Україні. Як наслідок, молоді люди не мають можливості та бажання спрямовувати свій час для розвитку своєї територіальної громади, села або міста, країни загалом.

Війна вважається деструктивним компонентом соціальних змін, їх руйнівним випадком. В умовах лиха, у поведінкових аспектах дій людей включаються різні відповідні види поведінки. Як правило, це: *панічна, евакуаційна, комунікаційна, рятувальна поведінка*. За оцінкою та досвідом фахівців, що також виявлялося і у наших спостереженнях, мають місце прояви прагматичного ставлення до ситуації зі свідомим придушенням занепокоєння; можливий оптимізм, як віра в те, що все якось владнається, цинічний песимізм, невпізнанність (зміна ідентичності), безсенсовність, невизначеність майбутнього, відчуття безнадії, порожнеча, як переживання певного символу втрати чогось, синдром відкладеного життя. Все це досить негативно відображається у психо-соціальному каркасі людини [Сірій, Нахаб'їч, 2018].

З іншого боку, людина може протидіяти і протидіє обставинам. Ці ж обставини за різним їх оцінюванням змушують людину і виживати, боротись за життя, формують в ній якості вдосконалення – розумові, моральні, духовні, а нерідко – й фізичні. Це також підштовхує людину активізуватися, шукати й знаходити, приймати відповідні рішення й реалізовувати їх власною практичною діяльністю. Відповідно, в залежності від збігу обставин, людина взмозі збагачувати, розвивати власний життєвий потенціал.

У системі основних характеристик соціальних катастроф, як об'єкта дослідження, можна вважати не тільки рівень їхньої психологічної та культурної травми, але і можливості системно-соціального відродження соціуму, можливості реалізації життєвих планів та стратегій кожного його члена, експекційні можливості (переживання майбутніх перспектив).

Для багатьох молодих людей, можливість знайти більш-менш прийнятну роботу, навіть не за фахом – вже умовно розглядається як кар'єрна можливість. Ця можливість, в складних ринкових умовах, умовах соціального занепаду, соціальної катастрофи (війни) надалі потребує «соціальної

зорієнтованості», ефективної самореалізації та професіоналізму у виконанні професійних дій і функцій у її подальшому кар'єрному зростанні (звісно – за бажанням індивіда).

Втрати, яких зазнали малий та середній бізнес (МСБ) у результаті війни, суттєво і постійно зростають за останні місяці. Про це свідчать чимало обстежень.

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну, загалом, понад 40% українців втратили роботу. За оцінкою ВООЗ, кількість постраждалих від російської агресії в Україні становить близько 18 млн. людей. Станом на квітень місяць з України, за оцінками ООН, виїхало понад 4,3 млн осіб. Загальні прямі втрати малого та середнього бізнесу тільки за чотири тижні війни досягли \$80 млрд. Про це свідчить дослідження Advanter Group (квітень – травень 2022 р.) спільно з діловими клубами України та Центром економічного відновлення [Дослідження стану МСБ в Україні]. Згідно результатів їх досліджень майже половина (49%) приватних підприємств були змушені повністю або частково зупинити свою діяльність.

Очевидно, що мікро та малому бізнесу зараз складніше, адже їхній запас міцності значно менший від інших економічних структур. В таких умовах про заробітки чи інвестиції підприємці, а тим більше початківці – навіть не говорять. Основне завдання – вистояти [РБК – Україна]. Ці факти свідчать про те, що, різні економічні, інституційні та соціальні чинники, з причин викликів війни, суттєво знижують можливість розвивати та відкривати власну справу (цю тему ми наразі не розвиватимемо). Є надія на окремі форми самозайнятості.

Однак з'явилися й інші альтернативи підняття життєстійкості та суспільно-економічної залученості молоді. Саме участь у волонтерському русі дає можливість молодим людям самореалізуватися – з одного боку, відчутти себе причетними до участі в суспільно-національних справах – з іншого боку. Людина прагне знайти своє призначення і місце в житті за різних обставин та мотивацій: самопошук, можлива соціальна та економічна рекомпенсація, причетність до важливих змін, на кшталт: подолання соціальних катаклізм, війни тощо.

Кількість людей, які хочуть займатися волонтерством в Україні, тільки зростала (особливо такий всплеск був навесні 2022 р.). З початку повномасштабного вторгнення РФ практично кожна друга молода людина в Україні так чи інакше була причетна до волонтерської діяльності [Майбутнє молодіжного волонтерства в Україні]. Основними мотивами, що спонукають волонтерів до такого роду діяльності, в першу чергу можна назвати, прибираючи ідеологічну складову – «соціальним патріотизмом», проведенням різних соціальних проєктів, а також – часткове власне самозабезпечення. Саме зараз ми це емпірично і спостерігаємо. Волонтерство є засобом, альтернативою у вирішенні багатьох екзистенційних питань: соціальне та частково економічне самозбереження способом соціальної включеності, допомоги; боротьба з соціальною ексклюзивією; спосіб

самореалізації; часткова альтернатива соціально-економічної самозайнятості.

У силу обставин, волонтерство для багатьох громадян, які долучилися до нього, стає певним компенсаційним кредитом у вирішенні власних проблем (економічного, соціального характеру).

ЛІТЕРАТУРА

1. Коханова О.П., Столярчук О.А. Особистісний потенціал як засіб самореалізації сучасної молоді// Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. Том VI: Психологія обдарованості. – Випуск 15. – С. 189-196.
2. Сірий Є.В. Методологічні аспекти дослідження викликів війни як соціальної катастрофи в Україні// Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір» НУ «Одеська юридична академія», 24 червня 2022 року.
3. Сірий Є.В., Нахабич М.А. Дослідження соціальної напруженості в Україні: засадничі аспекти та розробка інструментарію / Монографія.– К.: ЦОП «Глобус». 2018. – 180 с.
4. Дослідження стану МСБ в Україні. URL: <https://drive.google.com/file/d/1qbTXyuK3YWnmjBlPty8lbGr8JTLfBmyc/view>
5. РБК – Україна. <https://www.rbc.ua/ukr/news/glavnaya-zadacha-vystoyat-bespokoit-biznes-1655831867.html>.
6. Майбутнє молодіжного волонтерства в Україні: що мотивує? URL: <https://www.prostir.ua/?news=majbutnje-molodizhnoho-volonterstva-v-ukrajini-scho-motyvuje-stvoryuje-barjery-ta-yak-populyaryzuvat-volonterstvo>.

Ташченко Анна¹

Email: anna.tashchenko@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6038-7337>

Непрямо в серденько: воєнний щоденник візуальних досліджень цінностей

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Багато університетів світу миттєво зреагували на повномасштабне російське вторгнення в Україну у лютому 2022 р. Лондонська школа економіки та політичної науки, а саме її відділення медіа та комунікацій, зреагувала швидким створенням міжнародної команди дослідницького проекту, що спочатку ідентифікувався просто і вагомо як «Україна», а потім назву було уточнено і вона стала звучати як «Наративи російсько-української війни у глобальних медіа». На першій настановній зустрічі учасників

¹ Кандидатка соціологічних наук, асистентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

(науковців-волонтерів) був, зокрема, виступ про перспективу аналізу карикатур, присвячених війні, автор – Калрав Джоші. Багатьом дуже сподобалася і запам'яталася саме його презентація, її часто цитували; разом із тим я відзначила, що засади запропонованого ним аналізу представляли типовий кількісний підхід – з підрахунком деталей типу «хто зображений», «що зображено», «скільки» тощо. Такий підхід дійсно поширений і, відповідно, викликає симпатію, але мені давно до душі був і якісний підхід, з яким я ще майже десять років тому аналізувала титульні сторінки книг та відеопередач про відомий роман Дена Брауна («Код да Вінчі»), про фільм за мотивами цього роману і про самого Леонардо да Вінчі. Для якісного підходу необхідно визначити і пояснити базовий, глибинний смисл, що схоплюється інтуїтивно і часто навіть не може бути повністю артикульованим. Порівнявши книги та відеопередачі із двома різними типами назв («зламування» зазначеного коду vs. його «розкриття»), я показала, що навіть якщо прибрати текстові заголовки, сутність «зламувальних» або «розкривальних» культурних продуктів та відмінності їх соціального призначення будуть інтуїтивно зрозумілими за обкладинками і титульними слайдами. До 2022 р. моя колежанка з іншого міжнародного проєкту («MAD project») Людмила Юзва і я теж мали досвід проведення кількісного візуального аналізу зображень, вибраних із новин про біженців у «Радіо Свобода». Він так само, як і у дослідженні Калрава Джоші, був пов'язаним із підрахунком «хто / що / скільки разів» серед ілюстрацій у новинах. Згодом його доповнив мій одноосібний якісний аналіз зображень із відео з новин про мігрантів із ширшого діапазону медіа, суміщений із аналізом гумору навколо розгляду цих зображень на фокус-групових інтерв'ю в Києві, Харкові та Львові. Обговорення містяться обраних кадрів свідчило про зчитуваність загальної головної ідеї – еміграція асоціювалася із приниженням народу, представники якого емігрують. Із рабською працею, прихованою проституцією, лінню тощо. І це відчуття, цей аналог «іспанського сорому» учасники фокус-груп намагалися завуалювати жартами, але все було очевидно навіть із транскриптів.

Наприкінці 2021 р. у журналі «Український соціум» здобула публікацію цікава ідея «візуалізованих цінностей» (Єкатерина Батаєва та Анастасія Чумакова-Сєрова), теж якісна у своїй основі. Вона дозволяє (поки що у фрагментарному вигляді, але це справа часу) бачити цінності не лише крізь призму відповідей респондентів у масових опитуваннях чи пошуку певних ключових термінів у текстах, а й у неартикульованих провідних смислах візуальних зображень. Авторки скористалися відомою теорією постмодернізації цінностей Рональда Інглехарта, а я скористалася результатами їх візуальної операціоналізації цієї теорії. В межах проєкту «Україна» / «Наративи російсько-української війни у глобальних медіа» я аналізувала вибірку ілюстрацій до новин державного інформаційного агентства «Укрінформ» у перші три тижні російської війни в Україні, текстову компоненту яких ми з іншою учасницею проєкту, Петрою Радіч, аналізували окремо. Першість на ілюстраціях вибороли модерністські цінності через

домінування контекстів досягнення (демонстрації статусу, частіше за все – політичного і медійного), матеріального добробуту (сфотографовані будинки як унаочнення пошкоджень цивільної інфраструктури і, відповідно до специфіки загальної ситуації, різноманітна зброя) і гламуру (значна увага приділялася обличчям окремих персон, теж частіше за все політичних, і взагалі зовнішності сфотографованих людей). Я схильна вважати це конструктивною стратегією ілюстрування новин у військовий час державним медіа, бо на фотографіях фігурували «люди сили», ті, хто здатен впливати на ситуацію на макрорівні соціальних взаємодій. Людям, які є менш впливовими за глав держав і міністрів та які закономірно складають більшість страждених під час війни, необхідна впевненість у тому, що крім їхніх власних зусиль є емоції значно контрольованіші й зусилля значно потужніші, що походять від політиків, військових, експертів, письменників, журналістів, благодійників тощо, здатних суттєво змінити ситуацію для завершення війни.

Зауважу, що перший тест ідеї співвітчизниць пройшов на більш ранньому, довоєнному матеріалі – на суцільній маленькій вибірці зображень із державної української газети про міграцію з однозначною чіткою назвою «Міграція». Я тренувалася сама і тренувала своїх студентів-управлінців, які опановували соціологію; разом із ними ми встановили, що держава в обличчі зазначеної інформаційно-аналітичної газети з 2014 до 2017 року була схильною візуалізувати цінності, зрозумілі абсолютно всім – традиційні; згідно із Рональдом Інглехартом, вони пов'язані із задоволенням найбазовіших по Маслоу людських потреб. Авжеж, інтуїція – штука дуже суб'єктивна, тож і за підбиття підсумків цього візуального аналізу я переконалася, що критично необхідна велика кількість декодувальників. Чим більше дослідників викажуть свої інтуїтивні уявлення про те, яка цінність є візуалізованою, тим ймовірніше, що ці уявлення відповідатимуть тому, як фотографії сприйме більшість читачів. Наскільки це важливо, я змогла побачити з типових проблем, що виникли. По-перше, далеко не завжди можна було чітко встановити один контекст – траплялося, що одна фотографія розпізнавалася як вмістилище трьох або двох ціннісних патернів, і потрібно було визначити найсуттєвіші, а навіть «демократичний шлях» (обговорення, підрахунок голосів за різні цінності) мало допомагав уникнути потенційно маргінальних інтерпретацій. По-друге, люди не є ціннісно нейтральними, і можуть інтуїтивно надавати перевагу ідентифікації тих цінностей, щодо яких, наприклад, штучний інтелект із ними не погодився би. Це виявило себе, зокрема, в тому, що декодувальники часто бачили родинний патерн як основний там, де провідним (на думку значної кількості інших декодувальників) контекстом були професійні досягнення або подорожі. По-третє, інколи декодувальники просто не розпізнавали цінності, візуалізації яких були про матеріальний добробут, комфорт та гламур навіть за очевидної відповідності індикаторів.

Отже, я мала вже дві експлорації українських державних медіа – газети «Міграція» та агентства «Укрінформ», і в їх новинах був помітний перекис на користь презентації одного виду цінностей. І я знову (як і після історії з

історіями в «Радіо Свобода») вирішила розглянути більш широку палітру медіа і подивитися, чи це повторюватиметься. Були зібрані усі доступні ілюстровані історії або сповіді біженців з України, що з'явилися в інтернеті під час поточної війни; всі вони були востаннє переглянуті мною ввечері 5 квітня 2022 року на предмет доступності для читачів. Такі тексти опублікували 29 медіа, серед яких були і міжнародні, і всеукраїнські, і локальні. І в даному випадку різні типи візуалізованих цінностей «вирівнялися» в наявності, що відображало не тільки різноманітність медіа чи їхню політику повідомлення новин, а і різність досвідів самих біженців, різність їх культурних кодів, якими вони структурували свої досвіди. Були фотографії, що за своїм провідним смислом збігалися із серією криво стилізованих ілюстрацій українського державного Центру протидії дезінформації, який розповідав про російську пропаганду, міжнародний бізнес на крові, насильницьку русифікацію тощо. Окрім теперішнього часу і стану, у біженців, звісно, було минуле, в якому сформувалися їх способи мислення та пріоритетизування. Тому, розповідаючи історії, сповідаючись про своє життя, вони не жили виключно поточним моментом, та й самі медіа не воліли презентувати їх як людей без минулого і без прагнення хоча би частково повернутися до звичного життя. Медійні тексти були наповнені фотографіями родин, сніданків та обідів, апартаментів, предметів побуту, стурбованих знайомих і приятельських незнайомих, емоцій на обличчях, впливових покровителів та звичайних попутників; плюс, форсоване біженство залишалось певним видом подорожі, тому біженці разом із медіа робили внесок у презентацію свого теперішнього життя в оточенні інших пейзажів, ландшафтів, архітектури, вуличних творів образотворчого мистецтва тощо. Попри страх, невизначеність, тривогу і тугу вони зберігали інтерес до фотографування процесу переміщення, вокзалів, транспорту, нових людей, незвичної культурної обстановки. І радісно було спостерігати за появою нових, ще не операціоналізованих через їх вторинну довоєнну актуальність, контекстів – зокрема, контексту політичної участі, а не лише контексту безпеки. На додачу було втішно згадати, що у новинах «Укрінформу» попри переважання фотографій статусних чоловіків порівняно з фотографіями статусних жінок останні вже з лютого-березня були хоч трошки видимі. Світлана Алексієвич у книзі «У війни не жіноче обличчя» також відзначала, що Друга світова війна трагічно дозволила жінкам поступово займати все більше і більше видимого простору, виконувати все більше соціальних ролей. Та й увага до візуальних зображень тепер має ще більше наукове значення, ніж раніше, що для дослідників-міленіалів і представників наступних поколінь означає природне глибше занурення до вже звичного їм величезного обсягу візуальних даних навколо.

Тертичний Олександр¹

Email: tertychnyi@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4034-5196>

Діюча модель мережаної демократії як інструмент громадянської мобілізації

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Війна на виснаження, яку Україна отримала 2022 р., потребує небаченої раніше МАСОВОЇ сталої консолідації суспільства. Для остаточної перемоги у війні і тривалої повоєнної відбудови країна має перейти до стану громадянської мобілізації: як було на Майдані 2013-го, а від 2022-го – у всіх містах і містечках.

ЗАВТРА

Про відоме джерело соціального капіталу 2016 року нагадав тодішній Голова Народного руху України, професор Василь Куйбіда: «...почнімо Рух за пряму демократію, за соціальне і національне відродження України. Нація — це повсякденний плебісцит!» [Куйбіда, 2016].

Метафоричний «повсякденний плебісцит» з 2021 р. в Україні набуває цілком технологічного втілення. Про створення всеукраїнської Мережі зворотного зв'язку з двохсот груп (для кожного виборчого округу) повідомила доповідь групи Спільний Проект на IV Конгресі Соціологічної асоціації України: «ІТ-Мережа «Персональний мандат» як щоденний плебісцит» [Тертичний, 2021: с. 14]. Кожен громадянин отримав вільний доступ до висловлення своєї думки, всі голоси разом за допомогою інформаційних технологій незабаром можуть скластися в буквальний повсякденний плебісцит.

Назву «Персональний мандат» Мережа отримала від правової новації, яка передбачає персоніфікацію голосів, що зробить можливим для кожного виборця відкликати поданий на виборах голос до завершення каденції [Тертичний, 2014: с. 45]. Персональний мандат в «ідеальному» форматі стане можливим ЗАВТРА – після відповідного досягання суспільства і впровадження цифрового голосування.

ВЧОРА І СЬОГОДНІ

Пошук скарбів соціального капіталу привів групу Спільний Проект до створення проміжного рішення: Мережі «Персональний мандат». Це соціальний інструмент поступового переходу до нового суспільного стану, який був передбачений 2013 року в Концепції мережаної демократії [Тертичний, 2013: с. 374].

¹ Магістр, координатор, дослідницька група «Спільний Проект».

Передбачення дослідників здійснилося Майданом. 29 січня 2014 р. відбулася презентація Концепції на Факультеті соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Новацію підтримали ряд філософів, політологів і політиків, серед відомих правознавців першим був професор-конституціоналіст громадський діяч Віктор Мусіяка.

Програмний маніфест Майдану планував створення мережі самоорганізації громадян, яка мала забезпечити «громадський контроль за діяльністю органів влади та самоврядування та підготовку суспільства до формування професійних та відповідальних органів влади та самоврядування». З відомих причин запустити процес тоді не вдалося, і намір Майдану технологічно втілила Мережа вже за сім років.

Довіру до Мережі, як основу соціального капіталу, викликає ряд її особливостей. Перший – де централізованість, що виключає можливість узурпації, як це зазвичай буває. Прозорість і запрограмований зворотний зв'язок надають свободу соціальній творчості і блокують будь-яку домінацію. Об'єднавчий потенціал Мережі здатен забезпечити горизонтальне «зчеплення» і добровільну координацію розпорошених громадських ініціатив, зокрема – численних спільнот волонтерів.

ГЛАС НАРОДУ І СЛУТИ НАРОДУ – ПОІМЕННО

Сукупність громадян на території виборчих округів можна розглядати як своєрідні територіальні громади, що об'єднані «виборчим інтересом». Мережа містить двісті груп (для кожного з виборчих округів) і 25 координуючих Сторінок (для кожної області). Загальне «джерело влади» Мережа називає поіменно: за списками виборців в окружних комісіях. КОНКРЕТНІ громадяни уособлюють народ на КОНКРЕТНИХ територіях виборчих округів. Поіменно відомі і конкретні, обрані в цих округах депутати рад та голови громад: кожен може побачити їх на ресурсах ВРУ і місцевих рад.

Великі міста, мешканці яких утворюють природну територіальну громаду, паралельно з окружними групами отримали об'єднані групи. Наприклад, до загальної групи виборців усієї громади міста Києва можна зайти тут: <https://www.facebook.com/groups/263856218490249>.

Кому треба до якоїсь із 13 окружних груп столиці, можна заходити через міську Сторінку: <https://www.facebook.com/Персональний-Мандат-Київ-107548764490988>.

НЕОБМЕЖЕНИЙ ДОСТУП

Мережа долає обмежений доступ до управління і самоуправління, отже – до вільного розвитку особи. На кожному з двохсот майданчиків (в окружних групах) Мережа надає реальну можливість кожному виборцю заявити і обґрунтувати претензії до обраної саме тут особи. Тридцять мільйонів виборців з 2021 р. отримали можливість вільно зайти до своїх груп: досить у ФБ-пошуку набрати номер виборчого округу і перед ним –ключ: «Персональний мандат». Мережані технології дозволяють всім бажаючим вести «повсякденний плебісцит» безперервно: вдень і вночі.

Відповідно до Правил Мережі виборці мають збирати і перевіряти в групах інформацію про обраних в окрузі депутатів: програми, обіцянки і

декларації, голосування, виступи, публічні вчинки, заяви, витрати тощо. Кожне відхилення від правди може коштувати зниження рейтингу. І тоді розумний депутат стане звітувати своїм виборцям в окружній групі негайно, а не раз на чотири роки. Якщо рівень довіри до обраної/ного впаде до критичної позначки, громадяни отримають обґрунтовані підстави провести міні-референдум в своєму окрузі: чи можна й надалі йому/їй і надалі довіряти представництво в Раді? «МИ тебе обрали, МИ можемо й відкликати».

ГРОМАДЯНСЬКИЙ ТРАНСФОРМАТОР

Участь в Мережі не потребує виходити на Майдан, до Офісу президента чи міської Ради, отримувати дозвіл чи посвідчення. Грошей ніхто з учасників не отримує, бо навіть провідним активістам досить витратити на громадську роботу годину-дві на день: високу продуктивність забезпечують програмні засоби.

Поки Мережа залишається в ембріональному стані моделі, вона може відігравати переважно роль громадянського трансформатора: на вхід брати відкриті результати сторонніх розслідувань, перевіряти їх і систематизувати, а на виході подавати замовникам – виборцям округів.

Наприклад, Центр протидії корупції (ЦПК) запропонував користувачам проект «Серпом по рейтингу», який цілком відповідає функціям Мережі [Шабунін, 2021]. Схожі програми мають й інші неурядові структури.

Професійні розслідувачі ефективно функціонують завдяки ПОЗАсистемності: не залежать від державних інституцій, від партій, від олігархів. Разом з тим, виявлені недоліки, помилки чи злочини далеко не завжди усуваються, порушники нечасто отримують справедливе покарання.

ЛЕГІТИМНІСТЬ

Дійсної результативності нагляд за обраними особами набуде лише за масової уваги і довіри громадян. Пересічні громадяни не знають, як регулюється робота ЦПК та інших подібних організацій, але всім відомо, що робота штатних працівників оплачується іноземними коштами. Це саме по собі може викликати певні сумніви: адже, кожна держава має свої інтереси, які не можуть співпадати з інтересами жодної іншої держави чи міжнародної організації. Кожен громадянин має право спитати: друзі, чому це ви розгрібаєте наш бруд? Чому обираєте саме цей бруд, а не інший?

Мережа виключає подібні сумніви, бо є абсолютно прозорою, функціонує не лише «для народу», а й «іменем народу та силами народу». Виборці мають змогу досить просто реалізувати особисте право, і одночасно виконувати громадянський обов'язок: контролювати виконання програм і обіцянок обраних осіб.

За масової підтримки Мережа «Персональний мандат» може набрати найвищу легітимність – подібну тої, яку свого часу отримав Майдан.

ІНСТРУМЕНТ КОНСОЛІДАЦІЇ

Здійснити нереалізовані прагнення та вимоги Майдану об'єднаними силами нації отримують змогу учасники Мережі. Вони можуть легко творити в кожній із своїх територіальних громад віртуальні міні-майдани, які єднаються спільним проектом за Ортега-і-Гасет: Ефективно об'єднати сучасну

націю може лише спільний проект майбутнього: не спущений згори, а вистражданий і усвідомлений усіма активними громадянами [Ортега-і-Гасет, 1994: с. 74].

ПЕРСПЕКТИВИ

За відповідного стартового просування Мережа має привернути увагу громадськості внаслідок унікального сполучення наступних особливостей:

- як і весь Сценарій виключає будь-яке «керівництво», бо змодельована на виключно добровільних угодах учасників: як фізичних осіб, так і юридичних.
- виконує концептуальну функцію оболонки, тому не потребує фінансових чи адміністративних ресурсів. Про ресурси мають дбати галузеві (локальні) проекти, які здійснюються в рамках Сценарію відповідно до його методології [Тертичний, 2021: с. 65].
- як навершення Сценарію Мережа рівновіддалена від усіх дослідників, наукових і дослідницьких структур: державних, академічних, громадських і приватних. Нікому з них для участі не треба відмовлятися від власних напрацювань і поступатися перед конкурентами навіть децицею. Група Спільний Проект завершила роботу і надала результат суспільству як публічну оферту – для безкоштовного безперешкодного користування.
- Методологія Сценарію і Мережі надає єдність спільній роботі, і таким чином підвищує сумарну ефективність локальних досліджень та проектів. Консолідація забезпечує «чуття єдиної родини» у спільному національному проекті за Ортега-і-Гасетом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куйбіда В. С. Нація і пряма демократія [Електронний ресурс] / Василь Степанович Куйбіда // zbruc.eu. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://zbruc.eu/node/59436>
2. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас / Хосе Ортега-і-Гасет // Вибрані твори / Хосе Ортега-і-Гасет. – Київ: Основи, 1994. – С. 15-139.
3. Тертичний О. В. ІТ-мережа «Персональний мандат» як щоденний плебісцит / Олександр Васильович Тертичний // ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ. ІV КОНГРЕС СОЦІОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ. ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ – Харків: 2021. – С. 14-16.
4. Тертичний О.В. Концепція мережаної демократії як позитивний форсайт-сценарій / Олександр Васильович Тертичний // II Конгрес Соціологічної асоціації України «Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи» Тези доповідей – Харків: 2013 – С. 374-376.
5. Тертичний О.В. Персональний мандат / Олександр Васильович Тертичний // Актуальні проблеми сучасного суспільства в фокусі соціології: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції / Олександр Васильович Тертичний. – Київ: Міленіум, 2014 – С. 45-49.
6. Шабунін В.В. Перший мільйон. Як ЦПК гуртує українців для очищення парламенту [Електронний ресурс] / Віталій Вікторович Шабунін // Українська правда. Блоги – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/shabunin/60d41a4a7134c/>.
7. Тертичний О.В. Ентелехія як моделіст позитивного сценарію / Олександр Васильович Тертичний // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах.

Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції 24-25 березня 2017 р. / Олександр Васильович Тертичний. – Дніпро: 2017. – С. 62-66.

Шевель Інна¹

Email: shevelinna@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6387-2506>

Україна і світ навколо: конфліктний політико-соціальний дискурс у протидії російській агресії

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

В XXI ст. склалася глобальна ситуація, яка дуже змінилася у вивченні війн, тому що війна створює нові небезпечніші моделі світового порядку. Проблема поняття «війна» має різні визначення, а саме з позиції військового протистояння між державами. Війна росії проти України носить нищівний характер і ввела в стан занепокоєння всю світову спільноту. В реаліях сьогодення росію вже признали державою терорист багатьох країн світу за протиправні дії, порушення міжнародного права, правил ведення війни на території України, таких злочинів як: мародерство, крадіжки, вбивство, гвалтування, знущання, катування, обстріли мирного населення, геноцид. Вивчаючи проблематику війни, відношення і ставлення населення України стосовно російського вторгнення, несе в подальшу перспективу розвитку рівня глобальної катастрофи на світових територіях.

Проблематика війни хвилює у весь цивілізаційний світ. Війна росії в Україні найнебезпечніший і масштабний військовий конфлікт, який постійно змушує потужні країни постійно тримати ситуацію на пульсі, пропрацьовувати і приймати глобальні рішення, щоб заподіяти масштабним проблемам, конфліктам, розширення військового вторгнення і новим видам війн: «третя світова війна», «ядерна війна», «війна із засобів масового знищення». Відомий український соціолог Є. Головаха, в своїй промові вважає, що Україна не має права здатися, вона повинна твердо йти вперед до перемоги і вийти з неї (війни) абсолютно інтегрованою, процвітаючою, успішною, європейською країною [Головаха, 2022].

Актуальний напрямок наукових досліджень полягає у формуванні сучасних військових конфліктів і охоплює весь комплекс військових і невійськових форм та способів міждержавного протистояння у діапазоні єдиного задуму [Mishchenko, 2022: p. 3].

Стан, інтерес до ігор у рф постійно розвивається, який створює зовні так і внутрішню позицію театру абсурду. Країни з комуністичними режимами

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин, Київський національний університет культури і мистецтв.

застосовують такий механізм «принципу доміно» та модель теорії ігор, які на сьогоднішній час є партнерами РФ і підтримують їхню пропаганду. В середині своєї країни РФ робить превентивні кроки у подачі хибної інформації стосовно України, щоб даже незначна їх перемога у війні, висвітлювалася населенню з боку утримання та підвищення власного іміджу і режиму країни.

Аналізуючи такі дії РФ в дослідженнях показано, що в Україні ситуація і відношення до ворога зовсім інше. Це видно з аналізу, що населення України в кожному регіоні мали тверде бажання ще з 2014 р. розвиватися і жити без Росії, а в теперішній час цей показник виріс, збільшується в рази постійно. Таке підтвердження видно з графіку аналізу та підрахунку з початку лютого та по цей день.

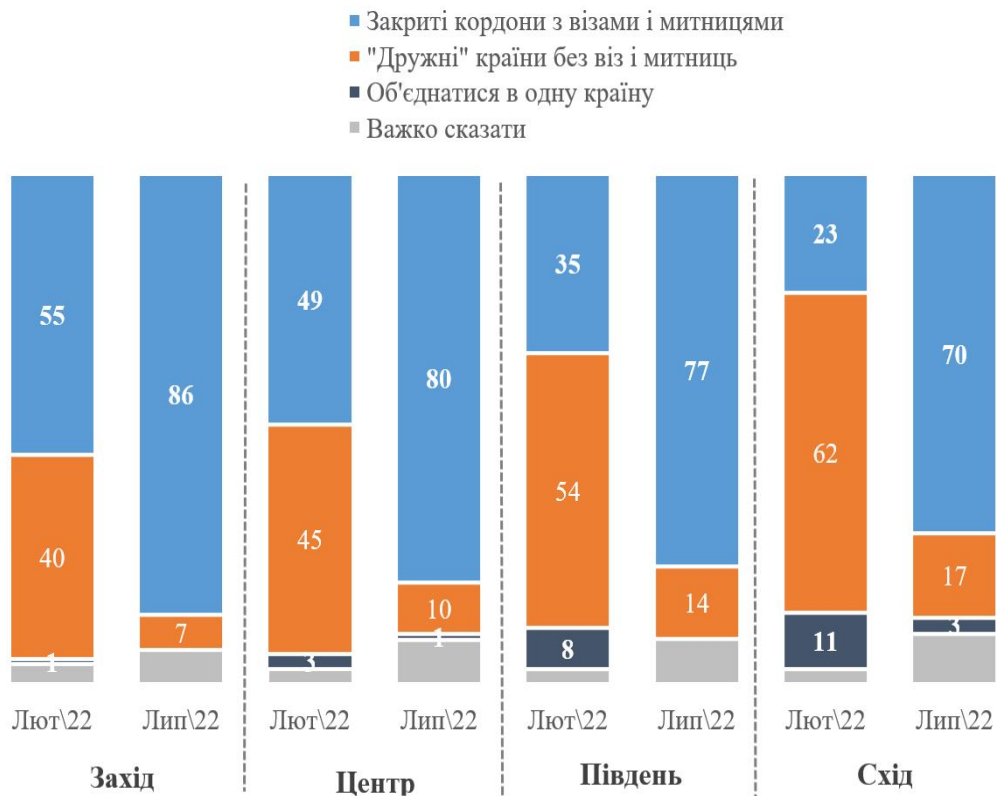

Рис. 1. Відносини України до Росії за результатами телефонного опитування, липень 2022 р.

З дослідження видно, що всі позиції до єдності, дружності між країнами вибудовані на брехні, фальсифікації результатів референдумів [Прес-релізи та звіти, 2022].

В порівнянні з іншими дослідженнями (дослідження КМІС від 23 лютого 2022 р.) ситуація за таким позиціями однакова, більшість населення по регіонах країни прагнуть жити в незалежній Україні [Прес-релізи та звіти, 2022].

Це також говорить про те, що думки українського населення не змінюються, вони впевнені в собі і в своїх силах в перемогу [How the war in Ukraine is changing public opinion in Europe and the world, 2022].

Прикута величезна увага до російсько-української війни, багато дослідників, науковців вивчають цю ситуацію і компанія “Ipsos” провела своє незалежне глобальне дослідження по багатьох країнах світу, щоб вивчити позицію світової спільноти до України в підтримці військовій, гуманітарній, економічній, соціальній, акціях, санкціях проти росії з цього напрямку [How the war in Ukraine is changing public opinion in Europe and the world, 2022].

Рис. 2. Підтримка країн стосовно різних видів санкцій проти росії

Е. Кант вважає, що в майбутньому можливий „вічний мир”, економічна співпраця, наближення до міжнародного співробітництва, демократії, світового господарства у різних сферах життя [Mishchenko, 2022: р. 123].

ЛІТЕРАТУРА

1. Головаха Є., Якщо ми не здамося / Є. Головаха. – 2022. <https://novynarnia.com/2022/03/30/yegolovaha/>
2. Mishchenko A., Shevel I., Likarchuk D., Shevchenko M. The Aspects of International Communication: Strategic Partnership of Ukraine and Turkey. Statistics // Politics and Policy – 2022. – Р. 22.
3. Прес-релізи та звіти. Як змінилося ставлення населення України до Росії і населення Росії до України (2014-2022) // Київський міжнародний інститут соціології. – 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1015&page=1>
4. How the war in Ukraine is changing public opinion in Europe and the world, 2022. https://lb.ua/world/2022/05/11/516489_yak_viyna_ukraini_zminyuye_gromadsku.html

Шелухін Володимир¹

Email: vashelukhin@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8931-8757>

Війна, рента та соціальні зміни у традиційному суспільстві: випадок хозар

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Соціологія має добре розвинену теорію соціальних змін у модерному суспільстві. Однак механізми соціальних змін у традиційному суспільстві лишаються відносно маловивченими й зазвичай виводяться за предметне поле соціології (до історії, соціальної антропології тощо). Це стосується теорії множинних модерностей, концепції порядків відкритого та закритого доступів тощо [Eisenstadt, 2000; Норт, Волліс, Вайнгест, 2022]. В усіх випадках за замовчуванням традиційне суспільство розглядається як монолітне та базоване на однотипних інституційних практиках, що входить у суперечність із чисельними польовими даними соціальних антропологів, які демонструють велику розмаїтість соціальних практик та інституційних зразків у таких суспільствах. Відносно мало уваги соціологія приділяла узагальненню таких даних і їх концептуалізації. А це б, у свою чергу, могло б вивести на краще розуміння механізмів традиційної соціальної організації, особливо соціальних змін у традиційному суспільстві, переході від традиційного до модерного типу. Відліком для такої роботи може слугувати попередній опис конкретних випадків (кейсів) на основі виявленого істориками розмаїтого матеріалу в галузі соціальної, політичної, культурної та етнічної історії. Визначаємо ренту як нетрудовий дохід отриманий від можливості монополю розпоряджатися певним видом благ без їх створення. Ключові інструменти отримання ренти – це діяльність, яка не пов'язана із створенням доданої вартості, діяльність не продуктивна, а редистрибутивна, актор не створює (не)матеріальні блага, а привласнює їх чи перерозподіляє блага створені іншими: експлуатація природних ресурсів, монополізація, насильницький перерозподіл благ тощо [Дубровський et al., 2010]. Це останнє буде у фокусі нашого вивчення. Політія/ держава за своїм соціальним змістом є редистрибутивним інститутом – вона не створює благ, а лише засобами соціального перерозподілу (податки, мита, соціальна політика) їх вилучає в одних соціальних акторів і перерозподіляє між іншими. Редистрибутивний характер домодерних політій, які на відміну від модерних держав засобами перерозподілу не створювали громадських благ і перерозподіляли ресурси на

¹ Кандидат соціологічних наук, асистент кафедри соціальних структур і соціальних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Доповідь спирається на результати дослідження, викладені у статті «Експропріативна та комутативна рента у традиційному суспільстві: випадок хозар» (2022).

користь еліт, ще більше увиразнює їхню сутність непродуцентів-рантьє. Однак аби відмовитися від монолітного погляду на домодерні політії, пропонуємо розрізняти два види ренти: експропріативну та комутативну. Перша є результатом примусового вилучення матеріальних благ у продуцентів, друга, натомість, конституює такі соціальні практики та інститути, які роблять різних соціальних акторів взаємозалежними, а також створює можливість для рантьє отримувати ренту, а продуцента отримувати вигоду від власного виробництва. Експропріативна рента передусім є результатом насильства й браку можливості у продуцента йому протидіяти, комутативна, натомість, є результатом бодай обмеженої співпраці продуцентів і непродуцентів, вона передбачає більш інклюзивні відносини.

Економічна теорія концентрується здебільшого на наслідках, які пошук ренти створює для економіки, тому усталена економічна типологія ренти є суто формальною та галузевою (земельна, природна, гірнична рента тощо). Натомість, наш інтерес полягає у виявленні соціального змісту ренти – виявленні способів за допомогою яких вона здобувається. Це вимагає іншої типології, яка виходить за формально-галузеві рамки.

Експропріативна рента передбачає відносно (у порівнянні з комутативною) високий рівень насильства й її отримання супроводжується вищим рівнем соціальної напруги між данниками та елітами-експропріаторами. Для традиційного суспільства ці два види інституційно найпростіше розрізнити за наявність/ відсутністю стабільної, фіксованої податкової системи, яка забезпечує прогнозованість відносин. Низька прогнозованість відносин у випадку експропріативної ренти і є ключовою структурною передумовою високого рівня напруги. Відсутню податкову систему замінює спонтанний грабіж. З плином часу ця відмінність не лишається такою виразною. Взаємна зацікавленість сторін створює передумови для кооперації (і творення комутативної ренти), на відміну від грабіжницького вилучення, що передбачає конфронтаційні відносини. Комутативна рента вимагає відносно високої продуктивності праці, а отже данникам гарантується вищий рівень безпеки. Еліти-експропріатори гарантують не безпеку, а «ненасильство», або ж насильство з меншою інтенсивністю. Обидва види – редистрибутивні, але якщо експропріативна рента передбачає перерозподіл серед вузького кола еліти, то залучення торгових чи інших інструментів саморегуляції відносин, дає можливість отримувати вигоду ширшим соціальним верствам. Взаємна залежність означає, що данник приймає владу не лише від безсилля їй протидіяти, але й через певну зацікавленість у її існуванні. Данник мотивований певним інтересом, а не є лише об'єктом примусу. Соціальний зміст двох видів систематизований у Табл. 1. Звісно, схема може передбачати відхилення в конкретних емпіричних випадках, але йдеться про множинну властивостей, яких відносно більше/ менше в кожному конкретному аналізованому випадку.

Рента	Засоби	Перерозподіл	Взаємодія еліт і данників	Гарантії для данників	Ступінь напруги
Експропріативна	Примус	серед еліт	конфронтація	ненасильства	високий
Комутативна	Інтерес	участь інших верств	кооперація	безпеки	низький

Табл. 1. Види ренти та їх зміст: ідеально-типологічна схема

Джерело: Побудовано автором.

Узагальнення історичного матеріалу, дає підстави стверджувати, що міграція хозарського (вживаємо не в етнічному, а політичному значенні етонім) на українських землях Криму та лісостепу не супроводжувалася руйнуванням дохозарських виробничих традицій, часто мала мирний характер землеробського освоєння. Археологічні дані не підтверджують, всупереч поширеним упередженням, інтенсивні зіткнення між носіями салтівської археологічної культури, що асоціюється із хозарами, із автохтонним населенням, натомість демонструють інтенсивну культурну дифузію. Пояснити це можна крізь аналіз нових соціальних практик, які приходили разом із хозарським сюзеренітетом, де ключова роль відводилася активному включенню українських Криму та лісостепу у міжнародну торгівлю, де велику посередницьку роль відігравали хозари. Це втягувало дані території в трансрегіональні та міжнародні торговельні мережі, коли Чернігів пов'язувався із Тумен-Тарханом (руською Тматороканню), Зеленогайське городище сіверян із хозарською столицею Саркелом, лісостеп із кримськими та таманськими хозарськими портами, а самі лісостепові поселення ставали економічними та логістичними мостами між Північчю Європи та Півднем, Європою та Азією, виконували роль посередників на шляху Булгар – Київ.

Торгівля була важливим засобом соціального поступу з двох причин: по-перше, через культурну дифузію, яку вона забезпечувала, по-друге, через «творчу деструкцію». Торгівля вимагає аби: 1) виробництво розвивалося (надмірне руйнування інфраструктури й тривалі перерви виробничого циклу не вигідні), 2) забезпечена мінімальна безпека підданих (розміщення гарнізонів на місцях, дорогах), 3) існувала прогнозованість у відносинах, яку забезпечують фіксована податкова система, адаптована до поточних умов виробництва, брати не більше, ніж можуть виробити, брати таким чином, щоб залишався надлишок також у продуцента [Шелухін, 2022]. Хозари мали сталу та регулярну податкову систему, яка враховувала особливості регіонів та їх населення. Причому, оподаткування була побудоване таким чином, що забезпечувало галузеву спеціалізацію виробництва (хтось платив аграрною продукцією, хтось грошима, хтось хутром упольованих звірів). Регулярність, а не надмір була ключовою податковою турботою хозар.

Комутативна рента створювала такий собі домодерний варіант «відкритого» суспільства, де соціальна дія не є суто примусовою, але є й результатом вибору. Перехід у давніх політиях від експропріативної до комутативної ренти був чинником соціального поступу, оскільки створив більш безпечне середовище для людей, водночас, більш сприятливе для праці

за рахунок відносно нижчого рівня насильства та більших можливостей отримувати вигоду з плодів своєї праці. У хозарському випадку, за рахунок, інтенсивного включення в міжнародну та трансрегіональну торгівлю. Успіх у встановленні влади Києва над іншими слов'янськими племінними князіннями був у значній мірі результатом успішного впровадження таких управлінських зразків, які сприяли виникненню комутативної ренти – такому типу ренти, що з'єднує підданих і владців у спільно-спрямованому інтересі, який впливає із торговельної активності. Це можна назвати проміжною ланкою від порядками закритого й відкритого доступу. Хоча, звісно, державарантє лишалася, не йдеться про цілком інклюзивні інститути. Така стратегія «торговельного імперіалізму» передбачала, що рента не просто знімається із виробника, але рента стає посередником в обміні між різними виробниками. Це первісна базова послуга держави яка лише із збирача данини, перетворюється у посередника для обміну. Ця логіка узгоджується із структурною теорією імперій, де периферії взаємодіють винятково через центр [Мотиль, 2009: с. 33-35]. Центром є хозарські факторії та порти. Взаємодія побудована навколо торгівлі при обмеженому застосуванні насильства.

Руським каганам знадобилося понад століття, аби перехопити ініціативу у каганів хозарських, встановити контроль над територіями, де раніше був хозарський вплив і здійснювалося це не лише за рахунок військової переваги, але й копіювання їхніх ефективних методів урядування. Для інших племен, вони мусили зробити себе, якщо не кращими, то принаймні, не гіршими правителями. Цей процес набув усталеного характеру в часи регентства Ольги, яка парафразом літописця «встановила порядок», започаткувала регулярну та фіксовану систему оподаткування через уповноважених посадовців. А велика роль Києва як торгового посередника, роль якого підтримувалася торговими угодами, сприяла інтеграція різних земель через торговельні шляхи. Можна припустити, що перехід від експропріативної до комутативної ренти міг сформувати передумови для питання про монотеїстичний релігійний вибір як додатковий засіб зміцнення традиційної легітимності. Недаремно, це питання поставало для хозарських та руських еліт в період, коли такий перехід здійснювали їхні політії.

Концепція комутативної та експропріативної ренти може допомогти кращому розумінню механізмів соціальних змін у традиційному суспільстві, політичної консолідації, але вона потребує подальшої розробки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Eisenstadt S. Multiple Modernities / S. Eisenstadt // *Daedalus*. – 2000. Vol. 129, №1. – P. 1-29.
2. Дубровський В. Русійні сили небажаних реформ: уроки українського перехідного періоду / В. Дубровський, Я. Ширмер, В. Грейвс-третій, Є. Головаха, О. Гарань, Р. Павленко // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2010. – №1. – С. 56-72.
3. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження / О. Мотиль, пер. з англ.. П. Грицак. – К.: Критика, 2009.

4. Норт Д., Волліс Дж., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки: основні чинники, які вплинули на хід історії / Д. Норт, Дж. Волліс, Б. Вайнгест, пер. з англ. Т. Цимбал. – К.: Наш Формат, 2022.
5. Шелухін В. Експропріативна та комутативна рента у традиційному суспільстві: випадок хозар / В. Шелухін // *Zaporizhzhia Historical Review*. – 2022. – №6(58). – С. 11-22.

Широкова Маргарита¹

Email: shyrokova@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0055-4460>

Сервісна клієнтоорієнтованість в часи війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Ще до введення воєнного стану 2022 року в Україні помітно простежувалася тенденція до сервісизації суспільства та економічних відносин внаслідок цифровізації, розвитку шерінгової економіки, циркулярної економіки та інших процесів, характерних для Промисловості четвертої генерації. Сервісизація зачіпає всі ланки ланцюжків поставок і являє собою не просто альтернативний підхід до традиційного продажу вироблених товарів, а проникає як додаток до усталених практик ведення бізнесу від виробництва і продажу до логістики і обслуговування. Згідно з концепцією сервіс-домінуючої логіки, яка бере свій початок у 2004 році, сервіс (або застосування компетенцій на користь іншого) є основою всього соціально-економічного обміну, коли споживання будь-якого матеріального продукту теж може розглядатися в термінах надання послуг через задоволення потреб. Продукт-сервісні системи можуть виступати сполучною ланкою між соціальними показниками та економічними потребами бізнесу, оскільки дозволяють компаніям задовольняти розвинені потреби клієнтів, забезпечуючи конкурентоспроможність та стійкість одночасно.

Війна в Україні поряд із зниженням купівельної спроможності переважної більшості українців істотно вплинула і на процес функціонування бізнесу. Підприємці змушені змінювати підходи до сервісу для своїх користувачів, до свого продукту, ціноутворення, нових реалій логістики, комунікації і відновлення свого бізнесу. Підприємства сфери безпосереднього сервісу з початком війни найбільш яскраво продемонстрували свою локально-регіональну природу – лише 10% бізнесу сфери обслуговування вдалося до релокації, про що говорять результати опитування [Як змінився, 2022]. Через

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

повномасштабну війну, котру Росія та Білорусь розв'язали проти України, в економіці України набирають оберти структурні, якщо не сказати тектонічні, зміни. Мова йде як про галузевий перерозподіл, так і про територіальні зміни у розміщенні продуктивних сил. Досить ймовірно, нові промислові та логістичні підприємства як частина глобальних ланцюжків поставок пришвидшеними темпами будуть змінювати Україну, долучаючи її до ХХІ століття та цивілізованого світу. Зокрема, зростає потенціал поступу у сферах безпеки, оборони, озброєння та сервісів подвійного призначення, тобто галузей на перетині з цифровими рішеннями.

У науковій літературі ведеться полеміка стосовно того, які послуги та товари вважати основними, суттєвими для населення [Uvarova, 2022: p. 12]. Несуттєві послуги та товари можуть стати основними, коли надання несуттєвих послуг переривається на час, коли це стає загрозою життю, особистій безпеці або здоров'ю всього чи частини населення. Наприклад, незважаючи на те, що прибирання сміття не вважається першочерговою послугою, воно стає необхідним, коли його припиняють на тривалий період часу, і накопичення сміття стає небезпечним. Наявність або відсутність цих послуг впливає не лише на окремого клієнта, а й на суспільство в цілому. На європейському рівні «послуги загального інтересу» (SGI) використовуються як термін для позначення державних і приватних послуг, які мають вимір «загального інтересу». У дослідженні «Ведення відповідального бізнесу в часи війни» такими життєво-підтримуючими послугами називаються: Інтернет, мобільні комунікації, доставка питної води, централізоване водопостачання, постачання електроенергії та газу, роздрібна торгівля продуктами харчування, медичні послуги (лікарні), продаж ліків, громадський транспорт, послуги таксі, залізниця, банківські послуги, вивезення сміття та каналізація [Uvarova, 2022: p. 14]. На наш погляд, війна в Україні також вивела на перший план потреби населення в адміністративних послугах (зокрема, для ВПО), логістичні послуги для приватних осіб (поштово-вантажних компаній), а також постачання палива на АЗС.

У деяких західних джерелах існує точка зору, що бізнес-компанії, як і цивільні особи, не мають особливих зобов'язань у воєнний час. Тобто обов'язки бізнес-корпорацій не відрізняються в мирний час і в контексті війни. М. Алзола заперечує цю точку зору і наголошує, що, навпаки, у часи війни потрібно переглянути етичну та моральну відповідальність бізнесу та висвітлити значну роль бізнес-фірм у сприянні зменшенню насильства [Alzola, 2011: p. 2]. Він наголошує, що хоча поведінка компаній і їх керівників може розглядатися як така, що виходить за межі їхньої звичайної діяльності, зростаюча галузь послуг торгує професійними послугами, нерозривно пов'язаними з військовими діями. Не можна обійти увагою і тему волонтерства українських бізнесів на користь країни та ЗСУ. Хтось із них про це говорить публічно, хтось ні. Однак вони є настільки вмотивованими та заангажованими, тому що розуміють, що це – внесок у відновлення економіки, джерело матеріальної підтримки для армії та волонтерів, робочі місця та заробітні плати. Від виробників костюмів до консультантів, від

модних брендів до виробників уніформи, українські підприємства переключилися на виробництво товарів, які потрібні, щоб вести війну. Ця діяльність є теж нічим іншим, як послугою – послугою суспільству. Ніхто навіть приблизно не зможе підрахувати, скільки життів врятували українські бізнесмени, які витрусили зі своїх кишень та залучили через партнерів мільйони доларів на гуманітарні ініціативи [Крот, 2022]. Цей феномен самоорганізації та згуртованості ще потребує поглибленого вивчення.

У перші дні активної фази війни бізнес був у стані невизначеності. Представники сфери послуг зазначають, що стагнація їх бізнесів з моменту настання воєнного стану тривала недовго, приблизно півтора місяця, адже бізнес має працювати, і тепер вже працювати особливим чином [Яницька, 2022]. Цей період поетично описується такими словами: «ми всі ніби на якийсь час зникли, потім почали відроджуватися». Так само і рітейлери спочатку зняли всі акційні пропозиції та звузили (з об'єктивних причин) асортимент на полицях магазинів, але незабаром відновили програми лояльності, не дивлячись на зрослі закупівельні ціни. Згідно з дослідженням Factum Group, сервісні компанії швидше включилися в роботу та поновили бізнес, у той час, як деякі продуктові зупиняли виробництво на період до 3-4 місяців [Factum Group, 2022: с. 7].

Товари чи продукти (які в розрізі сервіс-домінуючої логіки теж є послугами) можна просто доставити та продати, а можна зробити сервіс максимально людським, безпечним, надійним. Іншими словами, вступає в дію не так фінансовий (вартість), як побутовий (зручність та доступність) аспект обслуговування. За визначенням українських вчених В. Халіної та Т. Васильєвої, клієнтоорієнтований підхід – це робота над собою: повірити в себе, удосконалювати свої навички, з ентузіазмом і професіоналізмом ставитися до справи, зробити клієнта вищою цінністю організації; створити атмосферу затишку та комфорту, незабутні враження, відчуття турботи та довіри від співпраці [Халіна, Васильєва, 2020: с. 103]. В той же час, питання про те, як зробити клієнта щасливим, коли сервісні фірми та їх менеджери самі розгублені в період невизначеності, не має однозначної відповіді. Найпростішим «рецептом» може стати турбота, вдячність та зацікавленість у результаті своєї роботи. Дискусія ж про те, чи етично споживачам радіти звичним речам, користуватися послугами мирного часу, розважатися, святкувати та відпочивати, виходить за межі нашого дослідження.

До того ж, сам клієнт веде себе інакше у порівнянні з тим, як він вів себе до війни. Нова поведінка споживачів послуг виражається в спектрі полярних емоційних реакцій – дехто стає напруженим, роздратованим, більш вимогливим, закритим, надмірно раціональним, може відчувати провину за те, що потребує сервісу, дехто – нейтральним, байдужим, а дехто – добрішим, менш вибагливим, вдячним, чуйним, розуміючим, може радіти, що хоч щось можна замовити. Але загалом всі ці реакції є більш щирими, оголеними. Українська експертка з сервісу О. Марусич, радить при обслуговуванні в таких нових обставинах користуватися звичайними прийомами, як от, наприклад, поговорити з клієнтом, спитати, за чим він сумує, і чого йому не вистачає,

пояснити, чому відбулися зміни, чому саме так тепер, познайомити з брендом, слідкувати за інтонацією, звертати увагу на сигнали, ділитися позитивними новинами, для того, щоб людина запам'ятала свої відчуття від обслуговування та відвідування [Марусич, 2022]. Загалом цей сервіс-фокус в душі духовного етикету та прояву уважності до дрібниць придатний і для мирного часу, але коли навкруги бізнесу «дзвенить» реальність, пошук чинників стабільності у нестабільний час має бути зосередженим на нематеріальних ресурсах та відносинах як основному джерелі створеної цінності.

Фахівці Factum Group дійшли висновку, що під час війни компанії змінюють і комунікаційну стратегію [Factum Group, 2022: с. 46]. Маркетологи зважають на зміст комунікацій та перевіряють майже кожне слово, намагаючись коректно сформулювати тексти і не зачепити чутливі тематики, щоб не зіпсувати репутацію компанії. Це підтверджує С. Скрипніков, говорячи, що у комунікаціях з клієнтами бізнеси переходять від скриптів і завчених реплік до живого діалогу [Скрипніков, 2022]. Клієнтів вони дратують, а операторів заганяють у рамки та не дозволяють проявити людяність. Особливо зараз, коли йде війна.

Експерти стверджують, що клієнтоорієнтованість є вагомим причиною, яка спонукає клієнтів у черговий раз звертатися за продукцією чи послугами до уже відомої їм компанії, позитивно при цьому оцінювати поведінку менеджерів по відношенню до себе та рекомендувати її своїм друзям та знайомим [Терлецька, 2022: с. 102]. Навіть українці, які виїхали за кордон, нерідко зазначають, що сервіс в Україні багато в чому перевершує європейський. Клієнтоорієнтованість та індивідуальний підхід значною мірою притаманні саме українському сервісу. Фактично сервіс не залежить від того, є часи війни чи ні, або від сфери послуг – державна чи комерційна, він сам або є, або його немає у розумінні підприємств. Сервіс це про діалог, людяність, бажання допомогти, зворотній зв'язок, про те, що є в голові і в серці. Повоєнний поступ країни залежить від людей та зміни їх ставлення до інших у бік поваги та довіри. Саме війна дає можливість це змінити через страх і співчуття. В умовах війни та «ідеального шторму», коли водночас катастрофічно падають доходи, а видатки шаленими темпами зростають, підхід сервісної клієнтоорієнтованості в бізнесі матиме низку переваг, недоступних за звичайних умов. У повоєнні часи гуманізм стає головною релігією, безпека та благополуччя людини переміщуються до центру будь-яких програм розвитку. Щира турбота про клієнтів, перенесення фокусу на виявлення та задоволення (а не створення) нових запитів – це те, що має залишитись з нами і після Перемоги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крот О. Два найголовніших завдання підприємця під час війни. Українська правда. 2022. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/27/687541/>
2. Марусич О. Вебінар «Яким має бути сервіс в закладах під час війни?». Poster, 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=gOMQXg3gurU&t=4223s>

3. Скрипніков С. Почути і втілити: як змінилась комунікація з клієнтами під час війни. mind.ua, 2022. <https://mind.ua/openmind/20240085-pochuti-i-vtiliti-yak-zminilas-komunikaciya-z-klientami-pid-chas-vijni>
4. Терлецька Ю.О. Клієнтоорієнтованість як чинник формування рівня зрілості системи менеджменту підприємства. Молодий вчений. 2022. №7(107). С. 101-104.
5. Халіна В., Васильєва Т. Клієнтоорієнтована стратегія розвитку підприємства: формування на засадах соціальної відповідальності у сфері надання послуг. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2020. № 1. С. 98-107.
6. Як змінився український бізнес через війну? Результати опитування від «Київстар.Бізнес». delo.ua. 2022. <https://delo.ua/telecom/yak-zminivsia-ukrayinskii-biznes-cerez-viinu-rezultati-opituvannya-vid-kiyivstarbiznes-405352/>
7. Яницька М. Повернути голос: Нові правила взаємодії з клієнтами у воєнний час. WoMo, 2022. <https://womo.ua/povernuti-golos-novi-pravila-vzayemodiyi-z-kliyentami-u-voyennyi-chas/>
8. Alzola M. The Ethics of Business in Wartime. Journal of Business Ethics. Vol. 99, Supplement 1: The 16h Annual International Conference Promoting Business Ethics. 2011. P. 61-71.
9. Factum Group. Тенденції 2022 в управлінні маркетинговими комунікаціями. Аналітичний звіт, 2022. <https://vrk.org.ua/images/Factum%20Group%20Marketing%20Directors%20Poll%20Report%202022.pdf>
10. Uvarova O. Responsible Business Conduct in Times of War: implications for essential goods and services providers in Ukraine. Report, 2022. https://media.business-humanrights.org/media/documents/Essential_services_in_times_of_war_in_Ukraine_3.pdf

Круглий стіл. Оцінювання в контексті війни та повоєнної відбудови

Ковальська Єлена¹, Серeda Олексій²

Email 1: e_kovalskaya@knu.ua

Email 2: as_sereda@knu.ua

Життєва ситуація вимушених переселенців з України у Німеччині

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Міграційна криза українських військових біженців стала найбільшим переселенням у європейському регіоні з часів Другої світової війни. Станом на 16 серпня 2022 р. понад 11,3 млн українців були змушені тікати з країни.

Дослідження умов життя, зайнятості, побуту, дозвілля, добробуту та планів на майбутнє вимушених переселенців з України у Німеччині постає актуальною дослідницькою задачею, адже за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців Німеччина прийняла понад 940 тисяч українських біженців.

В період 6.10–28.10.2022 р. було реалізовано веб-дослідження на онлайн платформі LimeSurvey серед учасників Telegram групи «Help Ukraine – Konstanz». Загалом було досягнуто 376 респондентів.

За результатами аналізу було виявлено основні дві проблеми, які постають перед українськими біженцями у м. Констанц: це умови проживання та відсутність місць у дитячих садках. Обидві проблеми є характерними для даного міста протягом років. Житлова криза у м. Констанц пояснюється трьома факторами: курортний регіон із великою кількістю сезонних туристів, місто із молодим Університетом (що вимагає значних ресурсів у розміщенні викладачів та студентів), географічне розташування міста – з одного боку місто оточене озером, з іншого – його оточує територія іншої держави, що ускладнюють процес побудови нових житлових площ. Так серед українських біженців 55,3% перебувають у тимчасових помешканнях (табори біженців, гуртожитки та прийняті в німецькі сім'ї). А основною проблемою у пошуку житла респонденти називають неможливість знайти його взагалі (58,5%),

¹ Кандидат соціологічних наук, асистент кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

² Асистент кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

занадто високу ціну (35%) та відмови у здачі у зв'язку із відсутність «орендної історії» на території Німеччини.

Проблема дитячих садків також є класичною для міста, адже на початок 2022 року на місце у дитячому садку чекало більше 500 жителів Констанц. За даними, отриманими в ході дослідження, 58,9% українців біженців (серед тих, хто має дітей до 6 років) потребують місце у дитячому садку. Це ускладнює процес інтеграції та пошуку роботи для українських біженців з дітьми.

Дані проблеми були запропоновані нами до діалогу із владою міста, з одного боку, та соціальними організаціями, що працюють з українськими біженцями з іншого – з метою знаходження шляхів їх подолання.

Кондратенко Дмитро¹,

Коренькова Катерина²

Email: dmytro.kondratenko@gmail.com

Email:

Шляхи і засоби локалізації гуманітарної допомоги в Україні під час повномасштабної війни³

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

В результаті вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. розпочалася найбільш швидко зростаюча гуманітарна криза з часу Другої світової війни. Понад 7,6 млн біженців з України було зареєстровано по всій Європі, ще 6,2 млн є внутрішньо переміщеними особами (ВПО) всередині країни. По всій країні продовжують існувати нагальні гуманітарні потреби, які, ймовірно, загостряться цієї зими. Важливість підтримки та посилення місцевої гуманітарної діяльності – і, як наслідок, громадянського суспільства в цілому – була широко визнана в останні роки.

У глобальному гуманітарному секторі було прийнято широкий спектр зобов'язань, спрямованих на розвиток, а не зміну національних і місцевих систем гуманітарної допомоги. Вони включені в Порядок денний для людства, Велику угоду (The Grand Bargain) [Inter-Agency Standing Committee, 2021], Хартію змін [Charter for Change, 2016] і нещодавно прийнятту Обіцянку змін [Pledge for Change, 2022]. Проте реальний прогрес в цьому напрямку був незначним. Глобальна частка спрямування фінансування місцевим, регіональним і національним акторам (Р/НА) скоротилася вдвічі з 4% до 2% у 2021 р. [ODI, 2022]. В Україні менше 1% гуманітарних внесків було перераховано безпосередньо національним НУО [Financial Tracking Service,

¹ Магістр політології, член правління ГО «Українська Асоціація Оцінювання».

² Радниця з моніторингу, Німецьке товариство міжнародного співробітництва.

³ Автори публікації висловлюють велику подяку Лізз Харісон за організацію дослідження та проведення інтерв'ю з міжнародними акторами.

2022]. Фінансування – це одна складова. Інвестиції в розвиток потенціалу Р/НА та організаційний розвиток, зобов'язання щодо рівноправного партнерства між міжнародними суб'єктами та Р/НА, а також більш широке залучення Р/НА до механізмів координації також є життєво важливими, якщо лідерство має бути передано людям, постраждалим від кризи та агенціям, які їх підтримують. Гуманітарна відповідь України може змінити правила гри [The New Humanitarian, 2022; Alexander, 2022]; надзвичайно важлива можливість продемонструвати взяті глобальні зобов'язання [Christian Aid, 2022; ACT Alliance EU, 2022; Various, 2022].

З метою визначення шляхів і засоби локалізації гуманітарної допомоги в Україні під час повномасштабної війни було проведено аналітичне дослідження, ініційоване Комітетом з надзвичайних ситуацій (DEC) Великобританії для збору інформації з фокусом на Україні.

Як зазначено в різних звітах, що існують сьогодні, Р/НА надають переважну більшість гуманітарної допомоги всередині України. Особливо це стосувалось перших 3 місяців [Humanitarian Outcomes, 2022]. Є численні приклади з різних джерел про волонтерів і групи громадянського суспільства, які впроваджують негайне реагування [Koshiw, 2022], орієнтуючись в складному та динамічному політичному, соціальному, економічному контексті та контексті безпеки.

Після негайного гуманітарного реагування почалась «інтернаціоналізація» [Noe, 2022] гуманітарної відповіді з дуже незначною адаптацією до контексту та оцінкою наявного потенціалу. Глобальні зобов'язання мають на меті посилення наявного потенціалу за допомогою міжнародного реагування, а не його заміну. Міжнародні актори повинні прагнути доповнити, підтримати та заповнити прогалини в реагуванні на місцевому рівні. Але, схоже, мета «настільки локально, наскільки можливо, настільки глобально, наскільки необхідно»⁴ не була реалізована в Україні.

З серпня по листопад 2022 р. в консультаціях взяли участь понад 120 осіб із 72 організацій та мереж; з них 42% регіональних/національних українських організацій та 58% міжнародних НУО, агенцій ООН та мереж. Крім того, дані були отримані від 59 респондентів опитування, більше половини з яких склали Р/НА. Додатково було проведено огляд понад 150 джерел, включно зі звітами, статтями, новинами, подкастами та вебінарами. Попередні висновки та нові рекомендації були представлені для зворотного зв'язку та верифікації більш ніж 70 учасникам та надіслані для коментарів багатьом іншим.

Респондентам опитування було запропоновано обрати чотири основні сфери підтримки, які, на їхню думку, є найбільш важливими для зміцнення місцевої гуманітарної діяльності, зі списку з дванадцяти варіантів. На Мал.1 нижче зазначено повний дезагрегований рейтинг. Він тісно пов'язаний також із думками, висловленими під час консультацій. Цікаво, що ці топ – чотири також повністю узгоджуються з пріоритетними напрямками, спільними для

⁴ Термін, використаний Генеральним секретарем ООН на Всесвітньому гуманітарному саміті (WHS) 2016 р.

Національних систем локалізації, розроблених у М'янмі, Непалі, Нігерії та Південному Судані в рамках проєкту консорціуму членів DEC «Прискорення локалізації через партнерства: партнерства, спроможність, фінансові ресурси та координація» [Christian Aid, 2019].

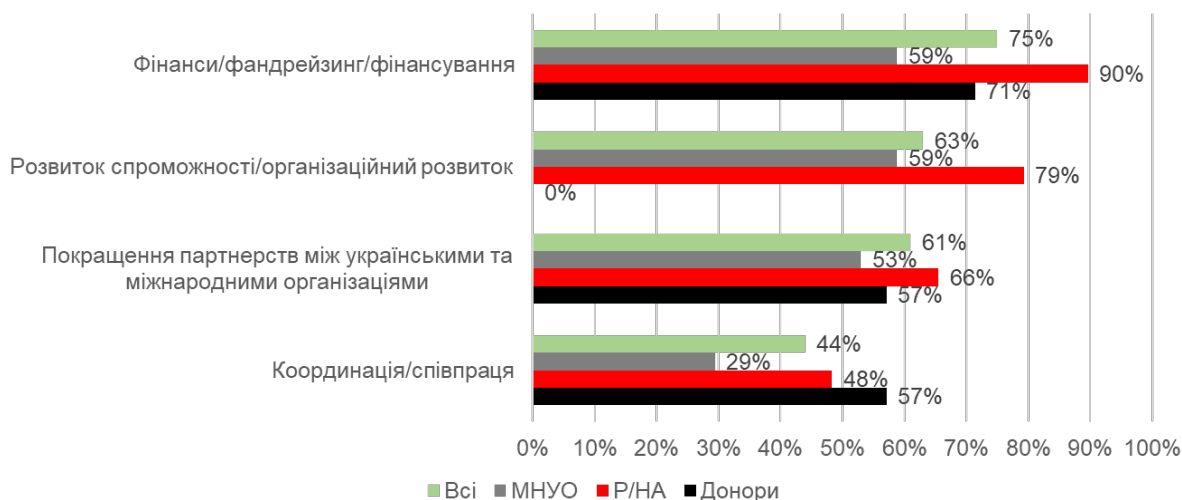

Рис 1. Вибір респондентами 4 найбільш важливих сфер підтримки для зміцнення місцевої гуманітарної діяльності

Чотири сфери, визначені Р/НА як найбільш важливі для підтримки та зміцнення місцевої гуманітарної діяльності, були досить однотайно погоджені. Проте учасники аналітичної студії представляли все різноманіття українського громадянського суспільства – формальне та неформальне, усталені організації та нові, малі та великі НУО, волонтерські та громадські групи, фонди громад та фундації – тому не являють собою однорідну групу. Нижче наведено чотири сфери найбільшого пріоритету:

Пріоритет 1: Фінансування та фінансовий менеджмент.

На сьогоднішній день менше 1% гуманітарних внесків було перераховано безпосередньо національним неурядовим організаціям в Україні. Висновки відображають інші дослідження в інших гуманітарних контекстах. Багато Р/НА намагаються отримати швидкий доступ до коштів або взагалі отримати доступ до фінансування для підтримки своїх ключових гуманітарних активностей. Для багатьох це здебільшого пов'язано з тривалими, складними й часто дубльованими міжнародними процесами перевірки (due diligence). Потрібен узгоджений процес перевірки, що адаптований до української правової бази та враховує потребу у швидкому реагуванні. Так само потрібні і нові фонди, які були б доступні для Р/НА зі зниженими та/або пропорційними вимогами до процедур перевірки. Також потрібне якісне фінансування – передбачуване, багаторічне та гнучке. Крім того, справедливе відшкодування непрямих витрат або «накладні» кошти є життєво необхідними. Р/НА також хочуть отримати кошти для консорціумів, щоб уможливити навчання та обмін одне з одним.

Пріоритет 2: Розвиток спроможності та організаційний розвиток.

Потрібна справжня взаємодоповнюваність у гуманітарному реагуванні в Україні, де потенціал усіх груп і установ визнається, використовується та об'єднується для ефективної гуманітарної діяльності. Є мало доказів, що це наразі відбувається. Р/НА хочуть отримати підтримку зміцнення спроможності у формі наставництва, супроводу та відряджень, яка адаптована до їхніх потреб та запитів, а не коротких одноразових онлайн-тренінгів. Необхідний механізм координації уже наявних ініціатив зі зміцнення потенціалу. Наразі вже функціонує Навчальний центр реагування (Learning Response Hub), який надаватиме безкоштовні онлайн-курси з гуманітарних основ українською мовою. Крім того, підтримка організаційного розвитку є важливою для Р/НА.

Пріоритет 3: Рівноправне партнерство.

Вимоги щодо швидкого реагування та використання коштів порівняно зі згаданими вище тривалими та складними процесами належної перевірки (due diligence) було визначено як перешкоди для встановлення справедливих партнерських відносин. Було визнано, що для формування довіри потрібен час. Як один із способів побудови мостів між міжнародними агенціями та Р/НА було запропоновано мати платформу, яка надає базу даних (перевірених) агенцій, що працюють в Україні. Також було запропоновано провести незалежну оцінку якості партнерства в Україні. Крім того, було підкреслено напруженість у партнерстві міжнародних організацій та Р/НА, пов'язану з суперечністю між гуманітарним принципом нейтралітету та відсутністю розмежування між цивільною та військовою допомогою.

Пріоритет 4: Координація та співпраця.

Загалом Р/НА хочуть брати участь у міжнародному гуманітарному реагуванні, але їм важко активно долучатись до засідань кластерів і робочих груп через мовні/термінологічні бар'єри та брак часу. Деякі вважають, що порядок денний зустрічей пристосований до потреб міжнародних акторів. Подальші зусилля з налагодження координації та співпраці потрібні та вже плануються. Ідея координаційного форуму, який забезпечить простір для зустрічей, навчання, обміну та координації Р/НА, була дуже популярною. Також було підкреслено важливість письмового та усного перекладу. Крім того, потрібна координація між міжнародними неурядовими організаціями-партнерами.

Найбільш популярними активностями для підтримки локального гуманітарного реагування визначені:

1. Створення нового фонду, доступного для Р/НА, який би зняв та спростив ряд вимог належної перевірки (due diligence).
2. Започаткування платформи (можливо, в рамках ширшого «хабу» для розбудови бази даних та гармонізованого процесу перевірки Р/НА, які ведуть гуманітарну діяльність).
3. Підтримка спеціального координаційного механізму для Р/НА, та одночасне покращення їх участі у формальній системі кластерної координації.

Інші відповідні висновки під час аналізу, які не вписувалися в одну з чотирьох пріоритетних сфер, включали наскрізні питання та сфери, згадані меншою часткою учасників або лише певними групами/агенціями:

- Гуманітарні принципи
- Мова і спілкування
- Моніторинг та оцінювання (МіО)
- Підзвітність
- Корупція та прозорість
- Програми грошової допомоги
- Людські ресурси (НР)
- Операційне середовище
- Хороші практики DEC
- Місцева філантропія
- Інклюзія

Повний текст дослідження з рекомендаціями доступний англійською та українською мовами на сайті DEC.

ЛІТЕРАТУРА

1. Inter-Agency Standing Committee (IASC) (2021) The Grand Bargain 2.0; Endorsed framework and annexes. June 2021. bit.ly/3WLifeb.
2. Charter for Change (C4C) (2016) The Charter. bit.ly/3T42Ung.
3. Pledge for Change (P4C) (2022) Pledge for Change (P4C) 2030. bit.ly/3FKwLgo.
4. ODI (2022) The Grand Bargain in 2021; An independent review. Authors: Victoria Metcalfe-Hough, Wendy Fenton, Patrick Saez, Alexandra Spencer. HPG, ODI. bit.ly/3QYgOGn.
5. Financial Tracking Service (FTS), OCHA (2022) Ukraine 2022; Country Summary. Online dashboard. Accessed: 11/11/22. bit.ly/3Ars1Jf.
6. The New Humanitarian (TNH) (2022) Is Ukraine a game-changer for aid and the private sector? RH Davos Special. Podcast. 2 June 2022. bit.ly/3AQfrDN.
7. Alexander, J. (2022) Is Ukraine the next tipping point for humanitarian aid reform? Analysis. The New Humanitarian. 25 July 2022. bit.ly/3KuQmkY.
8. Christian Aid (2022) Christian Aid Statement to the Grand Bargain Annual Meeting 2022. bit.ly/3QQRRMg.
9. ACT Alliance EU et. al* (2022) Job Not Yet Done: Statement from NGOs for the 2022 Grand Bargain Annual Review Meeting. *62 NGOs listed in document. bit.ly/3Ap33KC.
10. Various (2022) Ukraine – An opportunity for the Grand Bargain signatories to translate their commitments to local leadership of crisis response into practice. 37 signatories in June 2022. bit.ly/3pPL35O.
11. Humanitarian Outcomes (2022) Enabling the local response: Emerging humanitarian priorities in Ukraine. March–May 2022. Supported by UK Humanitarian Innovation Hub (UKHIH). Research team: Abby Stoddard, Paul Harvey, Nigel Timmins, Varvara Pakhomenko, Meriah-Jo Breckenridge, Monica Czwarno, and Eta Pastreich. bit.ly/3PIWYD3.
12. Koshiw, I. (2022) The informal volunteer groups leading Ukraine's aid effort. The Guardian. 1 July 2022. bit.ly/3QqGJGb; ForumZFD (2022) “The future will come from the Ukrainian basements”. Interview by Ada Hakobyan & Hannah Sanders (forumZFD) spoke with activist Dmytro Kovbasyuk on 14 April 2022. bit.ly/3CjUi5W.
13. Noe, N. (2022) Localizing the International Humanitarian Response in Ukraine. Report | September 2022. Refugees International. bit.ly/3UbEYPa.

14. Christian Aid, CARE, Tearfund, Action Aid, CAFOD, Oxfam (2019) Pathways to Localisation: A framework towards locally led humanitarian response in partnership-based action. Series: Missed Opportunities. Project: Accelerating Localisation through Partnerships. bit.ly/3uvXojH.

Москотіна Руслана¹, Сидоров Микола²

Email: rmoskotina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2195-3121>

Email: myksyd@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5333-8393>

Організація та проведення дослідження UNiDOS онлайн під час війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Моніторингове дослідження UNiDOS проводиться серед студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка починаючи з 2009 р.³ До 2012 р. проводилося двічі на рік, а з 2013 р. – один раз на рік. Спочатку для студентів всіх курсів використовувались однакові анкети. Та з 2011 р. для студентів 1 курсу бакалаврату та студентів від 2 курсу бакалаврату і старше почали застосовуватись різні опитувальники [Сидоров, 2022: с. 159]. До 2019 р. UNiDOS проводився шляхом самозаповнення паперової анкети в аудиторіях, суцільно для бакалаврів 1 року навчання і за багатоступеневою вибіркою для інших груп здобувачів; з 2020 року у зв'язку карантинними обмеженнями і дистанційним навчанням ми перейшли на суцільне онлайн-опитування у середовищі LimeSurvey всіх груп здобувачів [Сидоров, 2022: с. 159; Москотіна, 2022: с. 26]. З одного боку, використання онлайн-технологій для проведення дослідження UNiDOS під час воєнної агресії має свої переваги: зокрема, є можливість охопити навіть сильно географічно розділену аудиторію. Це дуже важливий момент, адже студенти можуть знаходитися і на території, підконтрольній Україні, і на окупованій території, і за кордоном. Разом з тим, під час організації та проведення UNiDOS онлайн цього року ми стикалися з рядом проблем.

Сталося так, що дослідження UNiDOS у 2022 р. виконується на тлі масованих ракетних обстрілів та пов'язаних з цим проблем з електропостачанням і доступом до стабільного Інтернету. Це вносить свої корективи в процес організації та проведення опитування, зокрема:

¹ PhD з соціології, фахівець 1 категорії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

² Кандидат фізико-математичних наук, доцент, завідувач кафедри методології та методів соціологічних досліджень, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

³ Університетське соціальне дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://unidos.univ.kiev.ua/> (дата звернення: 07.12.2022)

1. Складання анкет. Здавалося б, на це точно не мають суттєво впливати ні ракетні обстріли, ні проблеми з електропостачанням. Як виявилось, це не зовсім так. В опитувальники UNiDOS (і для студентів 1 курсу бакалаврату, і для студентів від 2 курсу бакалаврату й старше) цього року було додане наступне запитання: «Якщо особисто у Вас є причини, що заважають Вам повноцінно навчатися під час воєнного стану, зазначте їх, будь ласка». Попередні версії анкет було складено ще до 10 жовтня. Тож проблеми з електропостачанням, які виникли через масовані обстріли, не було внесено до переліку альтернатив цього запитання. Однак пізніше воно було переглянута і доданий варіант «Проблеми з електропостачанням». Даний приклад також демонструє, що під час війни ситуація змінюється дуже швидко, тому деякі запитання/альтернативи запитань анкети через досить невеликий проміжок часу можуть стати неактуальними.

2. Програмування опитувальників у середовищі LimeSurvey. Через проблеми з електропостачанням сервери, де розміщувались опитування, працювали нестабільно, часто вночі не було напруги і вони були недоступними. Це сповільнювало процес програмування і тестування анкет. Найбільш простий та очевидний шлях вирішення проблеми, який було знайдено, – розміщення опитувальників на серверах, що працюють стабільно, забезпечивши таким чином постійний доступ до них. Рішенням було проводити опитування на потужностях, що знаходяться за межами України.

3. Вибір дня і часу розсилки запрошень для проходження опитувань на електронні адреси студентів. З одного боку, проблеми з електропостачанням та доступом до стабільного Інтернету сповільнюють процес збору електронних адрес студентів, програмування і тестування анкет. Через це розсилка запрошень відбулася пізніше, ніж планувалось. З іншого боку, через ракетні обстріли, які можуть статися будь-коли і призвести до непередбачуваних наслідків, досить важко обрати оптимальний день і час розсилки.

4. Участь студентів в опитуванні. Нестабільна робота Інтернету, переривання процесу заповнення опитувальника через відключення електроенергії, небажання проходити опитування з різних причин, як то емоційний стан, тому що в час, коли є електропостачання та Інтернет, існують більш пріоритетні завдання – все це далеко неповний список факторів, що можуть суттєво знизити response rate. Втім, ці проблеми ми дещо пом'якшуємо як шляхом коригування тексту запрошень та нагадувань, що надсилаються на електронні адреси студентів, так і проведенням агітаційної акції у соціальних мережах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Москотіна Р. Модифікований SERVPERF: аналіз пунктів методики / Р. Москотіна, М. Сидоров // Соціологічні студії. – 2022. – №1(20). – С. 25-31.
2. Сидоров М. Досвід організації та проведення дослідження UNIDOS онлайн / М. Сидоров, О. Серета, О. Безрукова // Проблеми розвитку соціологічної теорії: Суспільство та держава: 30 років незалежності України. Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, 24–25 вересня 2021 р. (Київський

національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – Київ, 2022. – С. 159-160.

Савва Михайло¹, Пильгун Лариса²

Email: egroupsova@gmail.com

Email: pylgunlv@gmail.com

Оцінювання в умовах війни та повоєнної відбудови

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Війна в Україні збільшила кількість і зміст соціальних та гуманітарних проектів, у той же час досвід їх реалізації вплинув на практику їх оцінювання. З 2014 року Україна напрацювала власний досвід оцінювання програм та проектів, спрямованих на покращення якості життя людей, постраждалих від війни, а також набула досвід відбудови територій (Донецької і Луганської області), які були в зоні активних бойових дій. Безпрецедентні події 2022 року також лишили після себе не лише руйнування і смерть людей, а й досвід порятунку і надшвидкого відновлення. Гуртування і самоорганізація українців у боротьбі із зовнішнім ворогом потребують окремого вивчення, але вже сьогодні можна сказати, що саме об'єднання одних людей заради порятунку інших зробило можливою перемогу.

Реалізація гуманітарних і соціальних проектів після повномасштабного вторгнення викликали необхідність шукати нові методи та інструменти вирішення проблем, оскільки раніше ми не мали більшості тих проблем, з якими ми стикаємося під час війни. Ті проблеми, які ми мали до війни, значно загострилися та масштабувалися. Ми не можемо скористатися досвідом інших країн, оскільки досвід інших країн не є релевантним щодо вирішення наших проблем. Це все впливає і на оцінювання діяльності, спрямованої на подолання проблем, викликаних війною.

Під час війни (зокрема в місцях активних бойових дій) змінюється об'єкт оцінювання. Якщо зазвичай ми оцінюємо проект або програму, то в умовах надзвичайного ризику і невизначеності, спричинених війною, ми оцінюємо конкретну діяльність (її доречність, оперативність, достатність), спрямовану на вирішення конкретної проблеми. В умовах ризику і невизначеності ми не маємо заздалегідь сформульованих мети, завдань та показників діяльності, відповідно, мета і завдання оцінювання визначаються тоді, коли ми працюємо з результатами цієї діяльності. В умовах війни ми не маємо можливості працювати з кількісними показниками – зазвичай немає змоги

¹ Доктор політичних наук, професор, голова правління ГО «Експертна група СОВА».

² Магістр державного управління, член правління ГО «Українська Асоціація Оцінювання».

(часу та вільних рук) рахувати те, що проходить через руки надавачів гуманітарної допомоги чи соціальної допомоги. Облік людей може їм зашкодити. Підрахунки сповільнюють процес і потребують додаткових ресурсів. Отримувачі допомоги змушені швидко змінювати місце перебування, вони не мають засобів зв'язку. Все це призводить до труднощів в оцінювання результатів і впливу надання допомоги. Підкреслюємо, оцінювання в умовах війни відбувається за відсутності заздалегідь сформульованих показників діяльності, мети діяльності, інформації про вигодоотримувачів тощо. Саме тому нам лишається, як інструмент оцінювання, експертна оцінка того, що відбулося і як відбулося. Але експертна оцінка можлива за умови наявності достатньої кількості фахівців надзвичайно високої кваліфікації. Станом на зараз ми не можемо звертатися до експертної оцінки у кожному випадку через брак таких фахівців і через потребу працювати в надзвичайних умовах. Саме тому ми маємо переорієнтувати підготовку фахівців з оцінювання наданої в умовах війни допомоги на роботу з наявною інформацією та ресурсами, а саме на: а) визначення мети, завдань та інколи показників діяльності під час оцінювання; б) орієнтацію на мету діяльності: «Збереження життя людей та збереження якості життя цільових груп»; в) використання під час оцінювання усіх наявних джерел інформації (кількісні методи, зворотній зв'язок з вигодоотримувачами, експертна думка тощо).

Реалізація проектів відбудови територій, постраждалих від війни, говорить про те, що подібні проекти повинні мати ретельно продумані інструментарій і методологію моніторингу і оцінювання не лише результатів діяльності, але й соціальних аспектів цих проектів. Моніторинг і оцінка допоможуть відповідальним за виконання проектів визначити ступінь досягнення соціального впливу на громади, де реалізовується проект, а також соціальних змін на національному рівні. Більше того, подібні проекти потребують оцінювання потреб та проміжного оцінювання результатів і впливу діяльності.

Запровадження системи моніторингу і оцінювання вже на етапі ідеї проекту відбудови дозволяє вчасно відреагувати на відхилення від плану роботи, на невідповідність ресурсного забезпечення, на перші результати діяльності, які не відповідають запланованим тощо. Моніторинг результатів дозволяє відстежувати ефекти і впливи. Моніторинг діяльності дозволяє відслідковувати використання фінансових, матеріальних та людських ресурсів, а також прогрес у діяльності та забезпеченні проміжних результатів. Моніторинг дотримання стандартів дозволяє відслідковувати відповідність правилам надання донорської допомоги та її очікуванням; нормативним вимогам і законам; етичним та технічним стандартам тощо.

Водночас варто пам'ятати, що моніторинг та оцінювання не є різновидом традиційного контролю чи перевірки, це процес спільної роботи експертів і виконавців задля подолання недоліків. Моніторинг і оцінювання - це не лише перевірка ступеню виконання планів проведення заходів та витрачання коштів. Моніторинг і оцінювання дає можливість отримати

уявлення про якість і ефективність роботи, а також масштаби і характер соціального ефекту програми чи проекту. Для органів влади моніторинг і оцінювання є способом отримувати «зворотний зв'язок» від громади. Для громади моніторинг і оцінювання проектів відновлення виявився гарним інструментом унеможливлення корупційних схем. Моніторинг і оцінювання будується на довірі між експертом і клієнтом [Пильгун, 2017: с. 5-7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Моніторинг оцінювання соціального впливу проекту: Практичний посібник для виконавців проектів Надзвичайної кредитної програми з відновлення України. / І. Кравчук, Л. Пильгун, М. Савва. Упорядник Л. Пильгун. – Київ: МФ "Відродження", 2017. – 27 с.

Скляр Ірина¹

Email: ir.skliarova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5783-3589>

Потреби ВПО у воєнний час: досвід громадського сектору України на прикладі ініціативи Shelter Ukraine

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Війна, насильство та суспільні порядки», 16–17 грудня 2022 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2023. – 205 с.

Повномасштабне військове вторгнення російської федерації на територію України стало викликом для всього населення країни. Через воєнні дії мільйони українців мали терміново покинути свої домівки та майно, аби переселитись в більш безпечні регіони. Перед громадами, що приймали переміщених осіб, постав ряд проблем, які вимагали термінового вирішення, аби забезпечити постраждалих від війни людей. За даними Міжнародної організації міграції, станом на 17 травня 2022 р. число внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) становило 7,1 млн (МОМ, 2022а: с. 1). Громадянське суспільство України активізувало всі свої ресурси, аби забезпечити ВПО ресурсами першої необхідності – послугами евакуації, харчуванням, гігієнічними засобами, облаштуванням житла для тимчасового або постійного проживання тощо. Міжнародні донори та НДО відгукнулись на ці запити та активно долучились до підтримки українців під час війни.

Протягом перших пів року війни ситуація з ВПО дещо змінилась. Велика частка громадян змогли повернутись додому або переїхати за кордон. Проте 3125303 людини (станом на 18 вересня 2022 р. за даними МОМ) мають статус ВПО, перебувають у приймаючих громадах та не мають змоги повернутись додому в рідні регіони (МОМ, 2022b: с. 3). Через це перед громадами та третім

¹ Менеджерка проектів та програм, Благодійна організація «ВПЛИВ».

сектором України постають нові завдання, пов'язані із забезпеченням та підтримкою ВПО на тривалий період. Актуальним наразі є чітке визначення цих завдань, потреб ВПО та громад.

Для дослідження потреб ВПО у період війни було обрано підопічні благодійної ініціативи Shelter Ukraine. Shelter Ukraine – це благодійна підтримка соціальних ініціатив, які вирішують гуманітарні потреби цивільного населення в умовах війни, яка втілюється в Україні з 28 лютого 2022 р. Головна мета ініціативи – розв'язувати проблеми цивільного населення в Україні шляхом залучення коштів та створення притулків, а також забезпечення ВПО продуктовими та гігієнічними наборами (Shelter Ukraine, 2022). Ініціативу очолює фундація Valores Foundation (Польща).

Протягом липня-серпня 2022 р. було проведено моніторингове дослідження потреб ВПО. Загалом опитано 229 громадян, які отримували допомогу в рамках ініціативи Shelter Ukraine за сприяння благодійної організації «ВПЛИВ». Серед опитаних 89,1% – це жінки, а чоловіки – 10,9%. 69,9% респондентів одружені/заміжні, 10% – самотні люди (інші 0,9% не вказали свій статус). Вік респондентів коливається від 14 до 70 років. 97,3% опитаних покинули територію постійного проживання з дітьми. Із них 14,8% переїхали з дітьми до 2-х років, 13,1% з дітьми від 3 до 5 років, 41,5% з дітьми від 6 до 12 років, від 13 до 18 років – 27,9%.

Серед опитаних 27,9% переселились з Миколаївської області, 22,7% – з Донецької, 18,3% – з Харківської, 11,4% – з Херсонської, 7% – з Луганської області, інші 12,7% – Київ та Київська область, Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, Черкаська, Чернігівська, Вінницька області.

В перші тижні війни опитані ВПО мали наступні потреби:

1. продукти харчування та засоби гігієни (91,7%);
2. місце для тимчасового проживання (44,1%);
3. медикаменти та транспортні послуги (29,3%);
4. місце для постійного проживання (23,1%);
5. послуги психологічної підтримки (21,4%);
6. медичної допомоги (16,2%);
7. юридична консультація (5,7%).

Організації-партнери ініціативи Shelter Ukraine мали змогу задовольнити потреби в продуктах харчування 86,9% опитаних, в тимчасовому місці проживання – 22,3%, психологічній підтримці – 16,2%, медикаментах та транспортних послугах – 12,7%, медичній допомозі – 5,2%, юридичній консультації – 4,8%, місці постійного проживання – 3,9% та ін.

73,8% опитаних отримували допомогу також і від інших організацій, громади чи релігійних установ. В основному ця допомога включала продукти харчування, гігієнічні набори, медикаменти, дитячі товари, одяг, фінансова підтримка. У 27,1% опитаних не виникало проблем з отриманням допомоги, також 48,5% стверджують, що скоріше не виникало. Ще у 9,6% та 14,8% виникали або скоріше виникали проблеми із отриманням гуманітарної допомоги. Серед складнощів в отриманні допомоги респонденти відзначають:

1. тривалу процедуру отримання статусу ВПО або відмову в отриманні;

2. відмову в наданні медичної допомоги чи медикаментів;
3. черги на отримання допомоги, складність транспортування до пунктів видачі;
4. недостатню поінформованість;
5. непорозуміння із владою;
6. недостатню кількість наборів на потребувачих;
7. невідповідність допомоги потребам.

Лише 27,1% опитаних отримували психологічну допомогу, 66,8% не отримували ніякої психологічної допомоги, інші 4,4% не впевнені, чи отримували таку можливість. Інші 1,7% – не стверджують, що не потребували такої. На питання «Чи потребуєте ви або ваші близькі психологічної допомоги зараз?» 42,4% відповіли «скоріше ні», ствердне «ні» – 25,8%. Психологічна допомога потрібна або скоріше потрібна 5,2% та 26,6% відповідно.

62,4% опитаних були вимушені залишити рідних в місті/селищі, з якого вони переїхали. Лише 36,2% респондентів виїхали усім складом сім'ї. Тільки 10,5% планують повернутися додому після завершення воєнного стану, і ще 10,5% вагаються. 33,6% точно не планують повертатись додому, а ще 16,2% – скоріше не повернуться. 24,9% опитаних вагаються із відповіддю. Респонденти відзначили в коментарях, що не мають змоги повернутись, адже їх будинок зруйновано або територія, де вони проживають, окупована військовими силами рф.

59% опитаних вказали, що їх дохід на сім'ю суттєво знизився, а 23,6% залишились без прибутку взагалі, інші 17,4% мають статус безробітного або пенсіонера до початку повномасштабного вторгнення. Частина ВПО навіть не мали змогу отримати фінансову допомогу від держави та міжнародних організацій. За результатами опитування 55,5% втратили своє місце роботи, і тільки 26,2% зберегли робоче місце.

Серед потреб на осінньо-зимовий період респонденти визначили:

1. житло для тривалого перебування та їх ремонт;
2. постійне місце роботи та фінансові потреби;
3. опалення житла;
4. засоби особистої гігієни;
5. продукти харчування;
6. юридична консультація;
7. психологічна підтримка;
8. одяг для членів сім'ї;
9. доступ до медикаментів;
10. забезпечення дітей дошкільного віку місцями в дитячих садках;
11. забезпечення дітей шкільного віку освітою в школах та матеріалами для навчання;
12. утримання домашніх тварин (їжа та медикаменти);
13. потреба у відчутті безпеки.

Отже, більшість опитаних вимушено переселених осіб не мають змоги повернутись додому через небезпеку, спричинену військовими діями, а тому планують залишатись на територіях приймаючих громад на осінньо-зимовий

період. Через це перед громадами постає завдання забезпечення ВПО житлом для тривалого проживання, його облаштуванням та забезпеченням засобами обігріву, продуктами харчування, наборами гігієни, перекваліфікації та робочими місцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародна організація з міграції (МОМ) (2022a). Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 5. 23 травня 2022 року. [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-5-23>
2. Міжнародна організація з міграції (МОМ) (2022b). Україна - Звіт про переміщення - Звіт по Базовій Оцінці Території (Районний рівень) - 12 Тур. [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://displacement.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-peremischennya-zvit-po-bazoviy-ocinci-teritorii-rayonniy-riven-12-tur>
3. Shelter Ukraine. Хто ми. [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://shelterukraine.org/>

**СКЛАД
ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ**
*XIX Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії:
Війна, насильство та суспільні порядки» (IDST)
16-17 грудня 2022 року*

Голова оргкомітету – **Валентина Чепак**, д. соц. н., професор, декан факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Співголова оргкомітету – **Віктор Степаненко** – д.соц.н., головний науковий співробітник Інституту соціології Національної академії наук України.

Члени оргкомітету:

1. **Бабенко Світлана**, к. соц. н., доцент кафедри соціальних структур і соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова Київського відділення Соціологічної асоціації України;

2. **Безрукова Ольга.**, д. соц. н., доцент, завідувач кафедри галузевої соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

3. **Горбачик Андрій**, к. фіз.-мат. н., професор кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

4. **Домбровська Юлія**, технічний секретар оргкомітету, аспірантка факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

5. **Костенко Наталія**, д. соц. н., професор, завідувач відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології Національної академії наук України;

6. **Куценко Ольга**, д. соц. н., професор кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, віце-президент з організації і координації міжнародної діяльності Соціологічної асоціації України;

7. **Лопушняк Едуард**, технічний секретар оргкомітету, аспірант факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

8. **Мазурик Олег**, д. соц. н., професор, завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

9. **Молоціян Анастасія**, технічний секретар оргкомітету, аспірантка факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

10. **Москаленко Оксана**, технічний секретар оргкомітету, аспірантка факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

11. **Пересунько Тетяна**, голова Наукового товариства студентів факультету соціології, студентка 4-го курсу бакалаврату факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

12. **Сидоров Микола**, к. фіз.-мат. н., доцент, завідувач кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

13. **Соболевська Марина**, д. соц. н., доцент кафедри теорії та історії соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

14. **Судаков Володимир**, д. соц. н., професор, завідувач кафедри теорії та історії соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

15. **Хелашвілі Аліна**, голова Ради молодих учених факультету соціології, аспірантка факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

16. **Цимбал Тарас**, к. соц. н., заступник декана, доцент кафедри теорії та історії соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

17. **Широкова Маргарита**, секретар оргкомітету, к. соц. н., доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Технічні секретарі конференції: Юлія Домбровська, Едуард Лопушняк, Анастасія Молоціян, Оксана Москаленко.

Наукове видання

Проблеми розвитку соціологічної теорії:

Війна, насильство та суспільні порядки

Матеріали ХІХ Міжнародної

науково-практичної конференції

(16-17 грудня 2022 року, м. Київ)

Відповідальний за випуск: к. соц. н. Артемій Дейнека

Адреса редакції, видавця: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 8

Тел. (050) 411-66-51, E-mail: MuseTess@gmail.com

Підписано до публікації: 20.09.2023р.

Електронне видання: Зам. №2009/2023. Ум. друк. арк. 12,3.

Свідоцтво видавця ДК 5941 від 11.01.2018р.

Видавництво "Наукова столиця"

Друк наукової літератури

www.science.org.ua

